



Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet
Odsjek za fonetiku
Odsjek za pedagogiju

Marijana Šimić

**UČESTALOST I VRSTE DISLALIJA U DJECE PRED POLAZAK U
ŠKOLU**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica:

dr. sc. Vesna Mildner, red. prof.

Komentor:

dr. sc. Neven Hrvatić, red. prof.

Zagreb, srpanj 2015.

Podaci o diplomskom radu

I. AUTOR

Ime i prezime: Marijana Šimić

Studijske grupe: fonetika i pedagogija

Broj indeksa: 330173D

II. RAD

Naslov: Učestalost i vrste dislalija u djece pred polazak u školu

Broj stranica: 96

Broj priloga: 5

Broj tablica: 14

Broj slika: 5

Mentorica: dr.sc. Vesna Mildner, red.prof.

Komentor: dr.sc. Neven Hrvatić, red.prof.

Datum predaje rada: 15.07.2015.

Datum obrane: 22.07.2015.

Ocjena: _____

Članovi povjerenstva za obranu diplomskog rada i njihovi potpisi:

1. dr.sc. Jelena Vlašić-Duić, doc. _____

2. dr.sc. Vesna Mildner, red.prof. _____

3. dr.sc. Neven Hrvatić, red.prof. _____

SAŽETAK

Cilj je rada odrediti učestalost i vrste govornih poremećaja u djece pred polazak u školu kao i ulogu odgojitelja u njihovoj prevenciji i terapiji. Istraživanje je provedeno u jednom zagrebačkom dječjem vrtiću. U prvom dijelu istraživanja je sudjelovao 101 ispitanik u dobi od 5;6 do 7;6 godina. U ispitivanju su korištena tri zadatka: zadatak opisivanja slike dječje sobe i radnji (Z1), zadatak imenovanja slika (Z2) i zadatak ponavljanja logatoma (Z3). U drugom dijelu istraživanja anketnim upitnikom su ispitani stavovi 41 odgojiteljice predškolske djece iste ustanove o njihovoj ulozi u prevenciji govornih poremećaja.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da učestalost govornih poremećaja u djece pred polazak u školu iznosi 26,73 %. Nadalje, najučestaliji govorni poremećaji su rotacizam, lambdacizam i sigmatizam koji se najčešće javljaju kao pojedinačni poremećaji i to kao distorzije glasova, a učestaliji su kod dječaka.

Istraživanje također pokazuje da odgojitelji prepoznaju izgovorne poremećaje kod djece te u svom radu koriste razne igre za poticanje razvoja govora s ciljem prevencije i terapije govornih poremećaja u djece predškolske dobi.

Ključne riječi: govorni poremećaji, učestalost, vrste, djeca pred polazak u školu, uloga odgojitelja

Summary

The purpose of this paper is to determine the frequency and types of children's speech disorders right before starting their primary education, as well as the role of preschool educators in prevention and treatment of the disorders. The research has been conducted in one of the kindergartens in Zagreb. The first part of the study involved 101 participants aged from 5;6 to 7;6 years. There were three tasks used in the research: the task of describing the picture that showed children's bedroom and actions (Z1), picture naming task (Z2) and the task of repeating nonsense syllables (Z3). The second part of survey questioned the attitudes of 41 preschool educators from the same institution towards their own role in the prevention of children's speech disorders.

The results of this study indicate that the incidence of children's speech disorders before starting school is 26,73 %. Furthermore, the most common speech disorders are rhotacism, lambdacism and sigmatism which usually occur as individual disorders and as voice distortion, and are also more common with boys.

The research also shows that preschool educators recognize the children's pronunciation disorders and in their everyday work they use a variety of games to encourage speech development with the aim of preventing and treating children's speech disorders.

Keywords: speech disorders, prevalence, types, children starting school, the role of educators.

Sadržaj:

POPIS KRATICA.....	8
POPIS TABLICA.....	9
POPIS PRILOGA.....	10
0. UVOD.....	11
I. TEORIJSKI DIO.....	12
1 RAZVOJ GOVORA	13
1.1 Primanje govora	13
1.2 Razvoj proizvodnje govora.....	14
1.2.1 Predverbalno razdoblje.....	14
1.2.2 Verbalno razdoblje – lingvistička faza	16
1.2.3 Očekivana proizvodnja glasova.....	18
1.2.4 Slušna fonemska diskriminacija	19
1.2.5 Jezične univerzalije	20
2 ARTIKULACIJA GLASOVA GOVORA.....	22
2.1 Učestalost glasova u govoru.....	23
2.2 Sustavnost poremećaja izgovora	24
2.3 Procjena izgovornih poremećaja	25
2.3.1 Fonološki i artikulacijski poremećaji	26
2.4 Dislalije	27
2.4.1 Pojam dislalije	28
2.4.2 Stupnjevi poremećenosti izgovora	29
2.4.3 Uzroci dislalija.....	29
2.4.4 Skupine dislalija	32
2.4.5 Leksičke dislalije.....	42
2.4.6 Učestalost dislalija.....	43
3 PREVENCIJA DISLALIJA U PREDŠKOLSKOJ USTANOVI	45
3.1 Poticanje govora	46
3.1.1 Oblici rada u dječjem vrtiću	46
3.2 Sposobnost slušanja u odgojnoj skupini.....	49
II. PRAKTIČNI DIO.....	51
4 PRAKTIČNE METODE POTICANJA GOVORA.....	52
4.1 Artikulacijska gimnastika.....	52
4.2 Malešnice.....	54
4.2.1 Primjeri malešnica.....	55

4.3	Razvoj pokreta prstiju ruku	56
4.3.1	Samomasaža	56
4.3.2	Aktivne vježbe za prste	59
4.3.3	Igre prstićima.....	59
4.3.4	Igre za razvoj fine motorike	62
4.3.5	Verbalno imenovanje radnji i kretanja	63
III.	EKSPERIMENTALNI DIO.....	66
5	UČESTALOST I VRSTE DISLALIJA I ULOGA ODGOJITELJA.....	67
5.1	Cilj i hipoteze	67
5.2	Materijal i metode	67
5.2.1	Prikupljanje ispitanika.....	67
5.2.2	Ispitanici	67
5.2.3	Oprema	68
5.2.4	Zadaci za testiranje.....	68
5.2.5	Provedba istraživanja.....	72
5.2.6	Obrada rezultata.....	73
5.3	Rezultati i rasprava.....	74
5.3.1	Učestalost i vrste govornih poremećaja.....	74
5.3.2	Odgojitelji.....	80
6	ZAKLJUČAK	83
6.1.1	Znanstveni doprinos i praktična primjena	84
6.1.2	Buduća istraživanja	84
7	REFERENCIJE	86
III.	PRILOZI.....	90

POPIS KRATICA

Kratice poremećaja izgovora

- S + L – sigmatizam + lambdacizam
- R + L – rotacizam + lambdacizam
- S + R – sigmatizam + rotacizam
- S + L + R – sigmatizam + lambdacizam + rotacizam
- S + R + poremećaj zvučnosti – sigmatizam + rotacizam + poremećaj zvučnosti

Kratice imena skupina i zadataka

- **M** – muški
- **MŠ** – muški bez odgode škole
- **MO** – muški s odgodom škole
- **MNŠ** – muški koji nisu školski obveznici

- **Ž** – ženski
- **ŽŠ** – ženski bez odgode škole
- **ŽO** – ženski s odgodom škole
- **ŽNŠ** – ženski koji nisu školski obveznici

- **Z1** – prvi zadatak – Opisivanje slike dječje sobe i radnji
- **Z2** – drugi zadatak – Imenovanje slika
- **Z3** – treći zadatak – Ponavljanje logatoma

POPIS TABLICA

Tablica 1. Stupnjevi govornog razvoja i njihova obilježja (prema Bleile, 2004).....	18
Tablica 2. Očekivana proizvodnja glasova (prema Vuletić, 1987).....	18
Tablica 3. Dob do koje se tolerira neispravan izgovor (prema Vuletić, 1987).....	19
Tablica 4. Konsonantski sustav hrvatskoga jezika (prema Lončarić i sur., 1995, 83).....	22
Tablica 5. Glasovi po zvučnosti.....	23
Tablica 6. Učestalost pojedinih glasova u izgovornom sustavu hrvatskoga jezika (%) (prema Vuletić, 1987, 77).....	23
Tablica 7. Broj i dobna struktura djece.....	68
Tablica 8. Broj i dobna struktura odgojiteljica.....	68
Tablica 9. Riječi korištene u Z1 (prema Vuletić, 1990).....	70
Tablica 10. Riječi korištene u Z2 (prema Vuletić, 1990).....	71
Tablica 11. Logatomi korišteni u Z3 (prema Vuletić, 1990).....	71
Tablica 12. Vrste izgovornih poremećaja ispitanika.....	74
Tablica 13. Vrste izgovornih poremećaja.....	77
Tablica 14. Poremećaji izgovora s obzirom na spol.....	79

POPIS PRILOGA

1. prilog – Popis riječi iz Testa artikulacije (Vuletić, 1990)
2. prilog – Slike iz Testa artikulacije (Vuletić, 1990)
3. prilog – Obrazac suglasnosti za roditelje
4. prilog – Anketa za odgojitelje
5. prilog – CD sa slikama korištenim u istraživanju

0. UVOD

Razvoj izgovora, odnosno razvoj glasovnog sustava određenog jezika teče postupno i prolazi određene faze. Već u fazi vokalne igre javljaju se kod djece prvi jezični elementi - intonacija i ritam na koje dijete nadograđuje svoje glasanje. Početak stvaranja govornog sustava poklapa se s početkom lingvističke faze kod djeteta, a izgovor u djece se, prema Vuletić (1987), mijenja i čisti sve do devete ili čak desete godine kada se automatizira i ustali. Oko 25 % djece predškolske dobi ima neki od poremećaja izgovora, a poremećaji ostaju cijeli život kod 4 do 5 % djece. To znači da bi dobar dio ispitane djece ispravilo svoj izgovor, ali ne može se tvrditi kod koje bi se djece to dogodilo.

Polazak u školu zahtijeva kod djeteta prilagodbu na novu socijalnu okolinu i moguće neugodnosti zbog lošeg izgovora, a jača odstupanja mogu izazvati i ruganje ostale djece. Osim toga, dijete u školi počinje učiti čitati i pisati. Ako ono ne razlikuje glasove, odnosno ako mu je zbog toga izgovor narušen pogrešno će pretvarati glasove u slova jer je slušanje u velikoj mjeri u skladu s vlastitim izgovorom. Dijete slušno ne razlikuje jedan glas od drugoga, izgovara ih na isti način, a uči za njih dva ili više slova. Na primjer, ako dijete zamjenjuje /r/ glasom /l/, riječ *škola* jednom će pisati *škola*, a drugi put *škora* i slično. Stoga je vrlo važna uloga odgojitelja koji bi trebao biti dobar govorni uzor djeci s kojom provodi velik dio dana i s kojom bi radi prevencije i terapije govornih poremećaja trebao provoditi razne igre za poticanje razvoja govora.

Rad je podijeljen u tri dijela: teorijski, praktični i eksperimentalni. Teorijski dio sastoji se od tri poglavlja. Prvo poglavlje određuje pojam razvoja govora koji se opisuje kroz primanje govora i razvoj prizvodnje govora. Drugi poglavlje, nakon općenitog opisa artikulacije i učestalosti glasova govora te sustavnosti i procjene izgovornih poremećaja, određuje dislalije kroz uzroke, skupine i učestalosti. Treće poglavlje bavi se prevencijom dislalija u predškolskoj ustanovi.

Praktični dio sadrži praktične metode poticanja razvoja govora poput artikulacijske gimnastike, malešnica te razvoja pokreta prstiju ruku. Eksperimentalni dio pod naslovom *Učestalost i vrste dislalija i uloga odgojitelja* ispituje učestalost i vrste govornih poremećaja u djece pred polazak u školu kao i ulogu odgojitelja u prevenciji i terapiji. Učestalost i vrste dislalija mjerile su se pomoću tri zadatka koji zahtijevaju imenovanje slika i radnji te ponavljanje logatoma, dok su se stavovi odgojitelja doznali anketnim upitnikom. Rezultati istraživanja prikazani su u dva dijela. Prvi dio obuhvaća sve vrste govornih poremećaja, zatim polimorfne i monomorfne dislalije te razlike u učestalosti dislalija s obzirom na spol. Drugi dio se odnosio na ankete odgojitelja, a podaci su analizirani s obzirom na demografske podatke te

činjenice i stavove o njihovoj ulozi u prevenciji dislalija. Potom slijede zaključci o vrstama i učestalosti govornih poremećaja te važnosti odgojitelja.

I. TEORIJSKI DIO

1 RAZVOJ GOVORA

1.1 Primanje govora

Uredan put učenja govora, odnosno izgovora u djeteta, učenje je slušanjem. Ono uz pamćenje i slušno prepoznavanje određenih govornih zvukova, koji se često ponavljaju u životnim situacijama djeteta, omogućava stvaranje prvih slušnih slika riječi materinskog jezika. Dijete u početku samo slušno usvaja i razumijeva jezik, a tek se kasnije koristi njime u komunikaciji (Prozojević-Trivanović, 1984). Slušanjem se percipiraju glasovi u strukturama, svjesno se ispravljaju pokreti artikulatora kako bi se postigao ispravan izgovor (Vuletić, 1987). No tek kada slušna slika, koja je preduvjet za govornu sposobnost, bude dovoljno stabilna i sigurna moći će poslužiti kao autostimulacija za izgovor.

Dijete može čuti već nekoliko mjeseci prije rođenja, a sluh je pri rođenju dobro razvijen i nastavlja se razvijati i dalje. Dojenče vrlo rano počinje uspostavljati slušnu kontrolu nad glasovima koje proizvodi. Najprije počinje stjecati kontrolu nad intenzitetom glasa (oko 2. mjeseca), zatim nad visinom glasa (tijekom 3. i 4. mjeseca) te nad izgovorom glasovnih sekvenci (oko 5. mjeseca). Napredak u slušnoj osjetljivosti jako je važan tijekom prve dvije godine jer su djeca posebno osjetljiva na one karakteristike zvukova koje su bitne za percepciju govora. Tako je u prvim mjesecima veća osjetljivost za tonove niskih frekvencija nego visokih, a nakon šestog mjeseca osjetljivost za tonove visokih frekvencija u djece postaje jednako dobra kao i u odraslih (Starč i sur., 2004).

Izgovorne navike nastaju kao rezultat slušnih navika. Krug slušanje govora – produkcija – slušanje vlastite produkcije zatvara se i na taj način se učvršćuju slušne slike (Prozojević-Trivanović, 1984). Ako okolina djeteta ne govori ili dijete ne čuje, ono neće steći sposobnost govora jer slušnim putem kontrolira rezultat svog izgovora. Ono sluša govor drugoga, sluša sebe i uspoređuje. Stoga je jako bitno da govorni uzor djeteta govori pravilno kako dijete ne bi usvojilo pogrešan izgovor glasova.

Dakle, slušanje je osnova za učenje govora. Dijete sluša riječi, a ne pojedine glasove. Svaki glas u riječi uklopljen je u različitu strukturu i fonetski kontekst što nameće drugačiju, odnosno modificiranu artikulaciju istog glasa. Većina ljudi tijekom učenja govora nauči slušanjem ispravno odabrati bitne karakteristike glasova u određenom glasovnom sustavu, a time nauči i ispravan izgovor. Dijete mora neprestano podešavati rad govornih organa kako bi govor bio što sličniji modelu. No, s vremenom se ustaljuju slušne slike, odnosno slušna norma pa dijete više ne koristi vanjski model za usporedbu nego se razvija ekstraauditivna kontrola izgovora glasova. Kako je svaki glas uklopljen u različit fonetski kontekst, neizdiferencirani

glasovi i zamjene mogu se dogoditi zbog nedostatka slušanja različitih fonetskih konteksta. No s vremenom će te supstitucije zamijeniti iskrivljenim izgovorom glasova dok ne nauči ispravan izgovor (Vuletić, 1987).

1.2 Razvoj proizvodnje govora

Intuitivno svi znamo što je govor i kadri smo prepoznati govor i u nepoznatom jeziku te razlikovati govor od negovora (plač, pjevanje i slično). No što je to što prepoznavamo kao govor i kako se on razvija? To nije lako definirati i postoji mnogo različitih definicija govora, a jedna od njih je da je govor optimalna zvučna ljudska komunikacija koja je oblikovana ritmom riječi, rečenica i slogova (Škarić, 1998).

Govor se razvija sustavno i predvidljivim redoslijedom. Svako zdravo dijete ima anatomske i glasovne mogućnosti da nauči glasove bilo kojeg jezika. Te mogućnosti se realiziraju u interakciji djeteta i njegova socijalnog (obiteljskog) okruženja.

Osjetljivo razdoblje za stvaranje govora je rano djetinjstvo. Kako bi bolje razumjeli i poticali dječji govor potrebno je poznavati faze njegova razvoja. Pritom valja napomenuti da se svako dijete individualno razvija i da navedene faze služe kao smjernica.

Proces usvajanja govora može se pratiti preko dva osnovna razdoblja (prema Starc i sur., 2004):

- *predverbalno* – od rođenja do prve smislene riječi (prema nekim izvorima i do prve rečenice)
- *verbalno* – od prve smislene riječi/rečenice do automatizacije govora (oko desete godine) i dalje (bogaćenje rječnika, složenije rečenice, kultiviranje govora)

1.2.1 Predverbalno razdoblje

Posokhova (2008) navodi da u predverbalnom razdoblju postoje četiri faze razvoja govora:

1. faza fiziološkog krika i refleksnog glasanja
2. faza kvalitativne promjene krika, pojava smijeha i gukanja
3. faza pojave glasovnih igara i brbljanja
4. faza aktivnog slogovnog brbljanja.

1. faza - Faza fiziološkog krika i refleksnog glasanja

Prva faza, od rođenja do 8. tjedna, naziva se faza fiziološkog krika i refleksnog glasanja. Prvo glasanje je spontano, refleksno i odraz je fiziološkog stanja dojenčeta – ugone ili neugode.

Ono u sebi nema komunikacijske usmjerenosti, ali ga okolina (posebo majka) počinje shvaćati kao signale djetetovih stanja i osjećaja (Starc i sur., 2004).

Kao što beba čini mnogo spontanih pokreta ručicama, nožicama i prstićima, također nesvjesno pokreće govorne organe – jezik, usnice, donju vilicu i glasnice. U kriku dominiraju zvukovi slični samoglasnicima, uz blagu nazalnost glasa. U ovoj fazi počinje stvaranje prvih, za govor važnih, senzomotoričkih veza u živčanom sustavu. To je temelj za ostvarivanje svjesnog razvoja govora (Posokhova, 2008).

2. faza - Kvalitativna promjena krika, pojava smijeha i gukanja

Druga faza je kvalitativna promjena krika, pojava smijeha i gukanja, a traje od 2. do 5. mjeseca. U njoj se nastavlja proces uspostavljanja svjesne kontrole nad izgovorom i slušanjem te dojenče počinje ovladavati prvim elementom govora – intonacijom. Krik je vrlo izražajan i bogat. Na govor roditelja reagira vlastitim glasovnim reakcijama. Na početku, oponašajući intonaciju odraslih, proizvodi kratke glasove, a kasnije se te reakcije produljuju, postaju ritmičnije, intonacijski složenije (Posokhova, 2008). Važno je ostvarivati što bogatiju emotivnu komunikaciju koja je važna pretpostavka za zdrav govorni, ali i za opći razvoj djeteta (Strac i sur., 2004).

Od 12. tjedna života učestalost krika se smanjuje, a pojavljuje se početno gukanje koje je povezano s osjećajem ugone (Starc i sur., 2004). Ono se pojavljuje kao reakcija na osmijeh, kada mazimo i grlimo bebu, razgovaramo s njom i slično. Gukanje se uglavnom sastoji od samoglasnika, a kasnije se pojavljuju reducirani suglasnici. Glasovi gukanja pojavljuju se u izdisaju i postaju početkom ovladavanja govornim disanjem¹ te se približavaju standardnim govornim glasovima (Posokhova, 2008).

3. faza - Pojava glasovnih igara i brbljanja (od 4.-5. do 7,5. mjeseca)

U ovoj se fazi u usnoj šupljini sve više pojavljuju suglasnici i postupno se pojavljuje početno slogovno glasanje (maaa, baaa, taaa) koje prelazi u slogovno brbljanje. Reprodukcijska glasova sve je više voljna, dojenče počinje oponašati glasove iz svoje okoline i sve je više komunikacijski usmjereno prema njoj (Posokhova, 2008).

¹ Govorno disanje je specifično disanje koje ostvarujemo tijekom govora. Ono čini udisaj na nos i produljeni izdisaj na usta jer se govor ostvaruje tijekom izdisaja. Tijekom normalnog fiziološkog disanja zdrava osoba prilikom udisaja i izdisaja na nos čini 16 do 18 respiratornih ciklusa u minuti dok se tijekom govora taj broj upola smanjuje (Posokhova, 2008).

4. faza – Aktivno slogovno brbljanje (od 5.-7,5. do 12,5. mjeseca)

U fazi aktivnog slogovnog brbljanja glasovi dječjeg brbljanja počinju nalikovati na prave glasove materinskog jezika što se ostvaruje putem kontroliranog ponavljanja istog sloga (ba-ba, ma-ma, ta-ta i slično.). Dojenče počinje spajati različite slogove i izgovara ih sa značenjem uz gestovnu imitaciju (npr. *pa-pa* i mahanje ručicom prilikom odlaska). Razumijevanje govora intenzivno se povećava te počinje svjesno reagirati na svoje ime, riječ *ne*, na jednostavan nalog (npr. *Daj mi igračku*) te usmjerava pogled prema imenovanim osobama i igračkama. Ova je faza osjetljiva za razvoj govora jer se odvija usavršavanjem svjesne glasovne percepcije ljudskog govora, a ne isključivo oponašanjem (Posokhova, 2008).

U fazi predlingvističkog razdoblja dijete proizvodi mnoštvo glasova koji ne pripadaju ni jednome govornom sustavu, odnosno javljaju se kod djece u svim govornim sustavima i neovisno je o slušnoj percepciji, odnosno javlja se i kod čujućeg i kod gluhog djeteta. Gluho dijete počne se razlikovati od čujućeg tek kada se to mnoštvo glasova počne uklapati u melodiju i ritam materinskog govora. Pri kraju predlingvističke faze dijete pokušava ponoviti ono što čuje, glasovi nisu više slučajni produkt vokalne igre nego pripadaju određenom jeziku (Vuletić, 1987).

1.2.2 Verbalno razdoblje – lingvistička faza

Postoje nesuglasice o početku verbalnog razdoblja. Prema jednim autorima, ono počinje između 12. i 18. mjeseca, a prema drugim između 10. i 15. mjeseca pojavom prve riječi, odnosno rečenice (Starc i sur., 2004).

Tijekom prve godine pojavljuju se prve smislene riječi. One su ostvarene vezom okluziva /p/ i /b/, /t/ i /d/, nazala /m/ i /n/ i vokala /a/ koji se izmjenju u slogu (Vuletić, 1987; Škarić, 1988). Kao što znamo, upravo su prve riječi poput *mama*, *tata*, *baba*, *papa*, *dada* i *nana* kombinacija navedenih glasova. Iz tih osnovnih struktura, kombinacijom vokala nastat će druge riječi.

Prve riječi obično su dvosložne, po vrsti imenice, a po sadržaju mogu činiti cijele iskaze, tzv. holofraze - rečenice od jedne riječi (Starc i sur., 2004). Tako imenica *mama* može značiti *nahrani me*, *presvući me*, *boli me* i slično. Broj riječi koje dijete upotrebljava intenzivno se povećava, no kada počne kombinirati dvije ili više riječi, suziti će se značenje pojedinih riječi koje će dobiti svoje konvencionalno značenje (Vuletić, 1987).

U prvoj polovici druge godine govor se sastoji od pojedinih riječi, imenica i glagola, koje je dijete usvojilo iz govora odraslih (*mama*, *baka*, *sok*, *medo*) ili stvorilo samo (*bi-bi*, *am-*

am) (Posokhova, 2008). Povećanjem broja riječi i kombiniranjem onog iz osnovog izgovornog sustava (okluziva i vokala) izrastaju novi konsonanti, a vokali se diferenciraju (Vuletić, 1987).

Potkraj druge godine dijete oblikuje svoju prvu rečenicu, najčešće od dvije riječi koje su ključne za poruku koju daje dok sve druge „nebitne“ riječi izostavlja. Takav govor naziva se telegrafskim govorom jer sličí telegrafskoj poruci. Nakon navršene druge godine dijete u govoru upotrebljava rečenice sastavljene od dvije do tri riječi te se nastavlja intenzivan razvoj razumijevanja. Ono govorom prati sve što radi i sve više govori o onome što će raditi tako da govor dobiva ulogu planiranja (Starc i sur., 2004).

U dobi između druge i treće godine djeca mogu dobro izgovoriti okluzive, dok afrikate umekšano izgovaraju. Frikative /f/, /v/, /h/ obično pravilno izgovaraju dok /s/, /z/, /š/ i /ž/ pogrešno izgovaraju. I vokali imaju svoj razvojni put. Od vokala /a/ koji je najotvoreniji, promjenom volumena i oblika usne šupljine nastaju /o/ i /e/, a daljnjim zatvaranjem /u/ i /i/ iza kojih nastaju poluvokali /w/ i /j/ koji služe kao prijelaz do sonanata /l/, /r/ i /lj/, a poluvokal /w/ prethodi sonantu /v/ (Vuletić, 1987). Dakle, do treće godine riječi će postati duže, suglasnik će se nalaziti na kraju riječi, konsonantske će se skupine obogatiti. Kao posljedica svega toga, produživat će se rečenica sa svim gramatičkim elementima te će tako rasti i sam djetetov rječnik (Škarić, 1988). Upravo se zbog toga ta treća godina smatra bazom govora jer dijete do tada usvoji ono najosnovnije što mu je potrebno za komunikaciju s okolinom. Dakle, dijete bi oko treće godine života trebalo naučiti osnove materinskog govora s obzirom na gramatičke kategorije, ali i fonetski sustav koji u tom razdoblju još nije učršćen (Vuletić, 1987).

S porastom dobi, artikulacija se glasova „čisti“, govor postaje razabirljiv i jasan, fond riječi se postupno povećava, a rečenica se proširuje i postaje gramatički ispravna. Starije predškolsko dijete uspješno se sporazumijeva sa svojom okolinom, ovladalo je svim vrstama riječi te gotovo svim vrstama rečenica, a razvoj govora nastavlja se i dalje – bogaćenjem rječnika i usvajanjem složenijih gramatičkih funkcija (Posokhova, 2008).

Na temelju prethodno navedenih faza razvoja govora, ukratko bismo mogli podijeliti razvoj govora u četiri stupnja prikazana u tablici 1.

Tablica 1. Stupnjevi govornog razvoja i njihova obilježja (prema Bleile, 2004)

Stupnjevi	Raspon dobi	Obilježja
1. stupanj	od rođenja do navršenih 12 mjeseci	Postavljaju se temelji za budući razvoj govora
2. stupanj	od navršenih 12 do navršena 24 mjeseca	Uče se riječi
3. stupanj	od 24. mjeseca do 5. Godine	Naučena je većina elemenata govora (zvuk, slogove, naglaske, prozodiju) unutar jezika
4. stupanj	od 5. godine do adolescencije	Ovladano je ostalim elementima govora i postavljaju se temelji pismenosti

1.2.3 Očekivana proizvodnja glasova

Roditelji se često pitaju izgovara li njihovo dijete pravilno sve glasove, treba li već početi govoriti „kao odrasli“ ili još može kao „beba“, kada se obratiti logopedu i slično. Kao i roditelji, odgojitelji se također često pitaju kako razlikovati poremećen izgovor od prirodne dječje artikulacije. Naime, dijete usvaja jezik, govor i izgovor postupno. Prvi su glasovi nejasni i akustički neodređeni, a s godinama se izgovor usavršava te se dijete približava ispravnom izgovoru svih glasova određenog izgovornog sustava. Ranije se pojavljuju glasovi jednostavniji za izgovor, a kasnije oni artikulacijski zahtjevniji.

U tablici 2. prikazane su izgovorne norme u odnosu na dob. No nije se dovoljno orijentirati samo prema tablici izgovornih normi. Može se dogoditi da prema njoj još nije došlo vrijeme za zabrinutost što se tiče izgovora glasova. Primjerice, dijete ima tri i pol godine, ali je njegova opća motorika (trčanje, skakanje...), fina motorika prstiju ruku, koja je neposredno vezana s nespretnošću pokreta artikulacijskih organa, nespretna za njegove godine. Nadalje, pokreti artikulatora mogu biti neobični na način da jezik skače, okreće se pri izgovoru i slično. Tada je, bez obzira što prema tablici još nije vrijeme za ispravan izgovor svih glasova, potrebno potražiti pomoć i savjet logopeda kako bi se ustanovilo je li pogrešan izgovor poremećaj ili nije (Posokhova, 2005).

Tablica 2. Očekivana proizvodnja glasova (prema Vuletić, 1987)

1-2 godine	2-3 godine	3,5-4,5 godine	4,5-5 godina
a, e, o p, b	i, u t, d, k, g f, h m, n, nj, j, v	s, z, š, ž, c l, lj	č, ć, dž, đ e

Tablica 3. Dob do koje se tolerira neispravan izgovor (prema Vuletić, 1987)

Supstitucija	Dob
/nj/ sa /n/	do 3,5 godine
/lj/ sa /l/	do 4 godine
Distorzija	Dob
r	do 4 godine
s, z, c	do 4,5 godine
š, ž, č, ć, dž, đ	do 5,5 godina

Iz tablica 2. i 3. vidljivo je da djeca u dobi od 3 do 3;6 godine moraju posve ispravno izgovarati glasove /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/, /m/, /n/, /j/, /f/, /v/, /h/, /l/, /a/, /e/, /i/, /o/, /u/, dok glasovi /s/, /z/, /c/, /š/, /ž/, /č/, /ć/, /dž/, /đ/, /r/, /lj/, /nj/ mogu biti neispravni. Izgovor se postupno poboljšava ovim redoslijedom: djeca od četiri i pol godine trebala bi ispravno izgovarati dentalne frikative i afrikate /s/, /z/, /c/, do navršene dobi od 5;6 godina i palatalne frikative i afrikate /š/, /ž/, /č/, /dž/, /đ/. Pogrešan izgovor nazalnog palatala /nj/ tolerira se do 3;6 godine, palatalnog sonanta /lj/ i alveolarnog vibranta /r/ do kraja četvrte godine (Vuletić, 1987). Tomić (2013) na velikom uzorku hrvatske djece od 3 do 7 godina (N = 600) utvrdila je da se glasovi /v/ i /j/ razvijaju do 3 godine, glas /l/ do 4;6, glas /lj/ do dobi 5;6, a glas /r/ do dobi od 6 godina.

Dakle, krajnja granica do koje se mogu tolerirati nepravilnosti izgovora je razdoblje pred sam polazak u školu kada bi dijete moralo posve ispravno izgovarati sve glasove. To je razdoblje pripreme djeteta za školu kada ono mora usvojiti određene zahtjeve za uspješno ispunjavanje svojih školskih obveza. Govor pri tome te prilikom socijalizacije djeteta u ustanovu, igra veliku ulogu. Iz tog se razloga i vrše psihička i tjelesna testiranja djeteta prije upisa u prvi razred prilikom čega se promatra i govorni status djeteta (Zorić i Pavičić-Dokoza, 2007). Ako dijete ne izgovara sve glasove ispravno nakon navedene dobi, potrebno je potražiti mišljenje i savjet stručne osobe te prema potrebi uputiti logopedu.

1.2.4 Slušna fonemska diskriminacija

Slušna fonemska diskriminacija sposobnost je razlikovanja fonema određenog jezika i pretpostavka je usvajanja glasova i jezičnog sustava određenog jezika. Ona služi djetetu da razlikuje glasove jedne od drugih, da pomoću nje kontrolira usklađivanje vlastitog proizvođenja glasova s produkcijom glasova govorne okoline te da kontrolira usklađenost glasova vlastite produkcije s vlastitim slušno kinestetičkim predodžbama glasova (Blaži i sur., 2001).

Vuletić (1973) je na temelju psihoakustičke analize izoliranih glasova po verbotonalnom sustavu zaključila da način slušanja uvjetuje ili barem pothranjuje greške u izgovoru. Djeca koja nemaju dovoljno razvijenu slušnu diskriminaciju vjerojatno nedovoljno usmjeravaju slušanje na optimalno frekvencijsko područje koje je bitno za percepciju određenog glasa i njegovu diskriminaciju od ostalih glasova.

1.2.5 Jezične univerzalije

Što svi jezici svijeta imaju zajedničko i po čemu se razlikuju jedni od drugih? Važan cilj većine jezičnih teorija upravo je otkriti što to svi jezici svijeta imaju zajedničko. Na prvi pogled, jezici u različim dijelovima svijeta vrlo su različiti. Kada bismo usporedili japanski s arapskim i furla jezikom, sličnosti nisu odmah upečatljive. Razlika među tim jezicima ima mnogo. Izgovor svake riječi razlikuje se od jednog do drugog jezika kao i raspored riječi u rečenici (npr. položaj glagola). Postoje i razlike u konotaciji riječi u različitim jezicima. Unatoč navedenim razlikama, ovi jezici imaju i puno toga zajedničkog. Očito je da sva tri jezika imaju rečenice koje se sastoje od riječi koje su izgovorljive i koje imaju određeno značenje. Izgovor se može analizirati na temelju vokala i konsonanata kombiniranih u slogove. U sva tri jezika akcije se označavaju glagolom, a predmet radnje je imenica. Većina jezika na svijetu se može podijeliti na ove, ali i na druge značajke. Razlika među vokalima i konsonantima korisna je u opisu jezika, primjerice razlika između prednjih i stražnjih vokala. U području gramatike, većina ili svi jezici razlikuju imenice i glagole, čine razliku između subjekta i objekta te imaju zamjenice (Eifring i Theil, 2005).

Prema kognitivnim znanstvenicima, svi jezici svijeta izgrađeni su na zajedničkom obrascu. Postoje dva glavna pristupa jezičnim univerzalijama. Prvi je pristup Noama Chomskog koji je smatrao da se jezične univerzalije mogu doznati iz proučavanja jednog jezika, odnosno načelo jezične strukture može biti predloženo na temelju promatranja jednog jezika. Taj je zaključak legitiman pod pretpostavkom da ljudi nisu posebno prilagođeni za učenje određenog jezika. Nadalje, Chomsky razlikuje materijalne (engl. *substantive*) i formalne univerzalije. Materijalne univerzalije obuhvaćaju karakteristične fonološke značajke ili vrste riječi poput imenica, glagola, pridjeva i priloga. Formalne univerzalije ograničene su na gramatiku jezika, npr. imaju određena pravila ili nemaju pravila koja izvršavaju određene operacije. Drugi pristup univerzalijama proizlazi iz rada Greenberga koji je pokušao ispitati jezične univerzalije nasuprot raznolikosti svjetskih jezika. Njegova metoda je kristalizirala polje jezične tipologije, a njegove empirijske generalizacije nazivaju se i Greenbergove univerzalije (Evans i Levinson, 2009).

Potrebno je napraviti razliku i između apsolutnih i statističkih univerzalija. Apsolutne se odnose na svojstva pronađena u svim jezicima, dok statističke univerzalije odražavaju važne trendove koji se mogu naći u većem dijelu jezika, ali ne i u svim. Često je teško odrediti apsolutne univerzalije jer nemamo pristup pouzdanim informacijama o svim jezicima svijeta. Na primjer, iako je vrlo vjerojatno da svi jezici razlikuju vokale od konsonanata, ne možemo *a priori* isključiti mogućnost jezika samo s vokalima ili samo s konsonantima. S druge strane, sigurno znamo da su neke univerzalije samo statističke. Primjerice, u većini jezika subjekt prethodi objektu, ali postoje i jezici u kojima to nije slučaj pa čak i jezici u kojima se razlika između subjekata i objekata ne primjenjuje (Eifring i Theil, 2005).

Postoji mnogo objašnjenja zašto jezici imaju mnogo toga zajedničkog, a jedno daje *hipoteza o monogenezi*. Ona upućuje na to da svi jezici potječu iz istog prajezika te da su naslijedili univerzalne osobine tog jezika. Ali nas to objašnjenje ne vodi daleko. Može, ali i ne mora biti istinito da svi jezici potječu od istog, prajezika. Kako god bilo, to ne može objasniti postojanje mnogih univerzalija.

Drugo objašnjenje daje *hipoteza kontakata* prema kojoj jezici imaju mnogo toga zajedničkog jer su pod stalnim međusobnim utjecajem. Jedna od najčešćih hipoteza jest *hipoteza jezične urođenosti*. Ideja koja proizlazi iz ove hipoteze jest sposobnost korištenja jezika kao dijela našeg genetskog sklopa te da genetika određuje mnoge pojedinosti u obliku i strukturi jezika. Prema jačoj verziji ove hipoteze moramo biti genetski predisponirani za razlikovanje vokala od konsonanata, kao i da subjekt prethodi objektu. Ta hipoteza objašnjava i našu sposobnost učenja i korištenja jezika kao posljedice uređenosti gramatike. Slabija verzija te hipoteze usredotočuje se na opće anatomske i kognitivne značajke koje su korisne u učenju jezika (Eifring i Theil, 2005).

Broj govornih zvukova i fonema varira od jezika do jezika. Neki su fonemi univerzalni, dok neki postoje samo u određenim jezicima. Još je važnije da su neke osobitosti univerzalne, dok se druge koriste samo u određenim jezicima. Uz apsolutnu univerzaliju da svi jezici razlikuju vokale od konsonanata, možemo dodati i da svi jezici imaju manje vokala od konsonanata.

Svaki jezik ima najmanje tri vokala. Prednji vokali se u većini slučajeva realiziraju kao nezaokruženi, dok su stražnji zaokruženi. Broj konsonanata u jezicima varira od 6 do 95, a prosječan broj je 23. S obzirom na sudjelovanje pomičnih organa, svi jezici prave razliku između usnene i jezične artikulacije (Eifring i Theil, 2005).

2 ARTIKULACIJA GLASOVA GOVORA

Glasovi se artikuliraju u usnoj šupljini pri čemu sudjeluju pomični artikulatori (donja čeljust, usne, jezik, meko nepce, ždrijelne stjenke i mišići lica) te nepomični artikulatori (gornja čeljust, tvrdo nepce i zubi) (Vuletić, 1987).

Svaki izgovorni sustav ima ograničen broj glasova, a glasovi imaju ulogu razlikovnih jedinica – fonema. Osnovne su podjele glasova prema:

- mjestu tvorbe, odnosno artikulacije (položaj gdje se artikulacijski organi najviše približavaju jedan drugome tvoreći glas)
- načinu artikulacije (vrste pokreta i stupanj otvora/zatvora artikulatora pri proizvodnji glasa) (Simeon, 1969; prema Vuletić, 1987)
- zvučnosti: zvučni i bezzvučni (ovisno o treperenju glasnica)

Prema načinu artikulacije glasovi se dijele na vokale (/i/, /e/, /a/, /o/, /u/ i slogotvorno /r/) i konsonante (prikazano u tablici 4.). Pri tvorbi vokala zračna struja ne nailazi na prepreku pri prolazu, dok pri tvorbi konsonanata zrak nailazi na slabiju ili jaču prepreku.

Glasovi se mogu još podijeliti na oralne i nazalne ovisno o sudjelovanju rezonatora. Oralni su glasovi oni kod kojih se pri tvorbi koristimo usnom šupljinom, a kod nazalnih se osim usne šupljine koristi i nosna. U hrvatskom glasovnom sustavu nazalni su glasovi /m/, /n/ i /nj/, dok su svi ostali oralni (Vuletić, 1987).

Tablica 4. Konsonantski sustav hrvatskoga jezika (prema Lončarić i sur., 1995, 83)

Prema mjestu artikulacije Prema načinu artikulacije	Bilabijalni	Labiodentalni	Dentalni	Alveolarni	Postalveolarni	Palatalni	Velarni
Okluzivi	p b		t d				k g
Afrikate			ts		tʃ dʒ	tɕ dʑ	
Nazali	m			n		ɲ	
Frikativi		f	s z		ʃ ʒ		x
Vibrant				r			
Aproksimanti		ʋ				j	
Lateralni aproksimanti				l		ʎ	

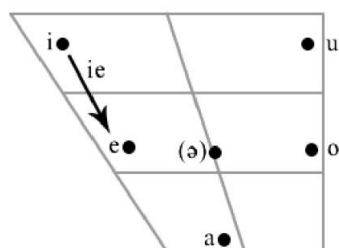
Glasovi se po zvučnosti dijele na zvučne i bezzvučne (prikazano u tablici 5.). Svi bezzvučni glasovi, osim glasova /f/, /c/ i /h/ imaju svoj zvučni par. Ostali glasovi, vokali, poluvokal /j/, sonanti /ʋ/, nazali /m/, /n/, /nj/, lateralni aproksimanti /l/ i /lj/ te vibrant /r/

ponašaju se neutralno, odnosno ne sudjeluju u asimilaciji po zvučnosti (Vuletić, 1987) pa se ne nalaze u ovoj podjeli.

Tablica 5. Glasovi po zvučnosti

Zvučni	b	d	g	dž	đ	ž	z	-	-	-
Bezvučni	p	t	k	č	ć	š	s	f	c	H

Vokalski sustav hrvatskoga jezika (slika 1.) ima 5 monoftonga samoglasnika /i/, /e/, /a/, /o/, /u/ koji se razlikuju po otvorenosti / zatvorenosti, odnosno prednjosti / stražnjosti. Zatvoreni su samoglasnici /i/ i /u/, poluotvoreni su /e/ i /o/, a otvoreni je samoglasnik /a/. Stražnji su samoglasnici /u/ i /o/, srednji je /a/, a prednji su /i/ i /e/. U hrvatskom postoji samo jedan *diftong* /ie/ koji počinje na poziciji monoftonga /i/, a završava na poziciji monoftonga /e/ (Lončarić i sur., 1995).



Slika 1. Hrvatski vokali

2.1 Učestalost glasova u govoru

Za procjenu težine poremećaja vrlo je važna učestalost određenog glasa u govoru. Što je neki glas u govoru češći, to više njegov neispravan izgovor narušava razabirljivost samog govora.

Tablica 6. Učestalost pojedinih glasova u izgovornom sustavu hrvatskoga jezika (%)
(prema Vuletić, 1987, 77).

a = 12,0330	r = 4,5531	v = 3,3138	š = 1,1905	nj = 0,6484
i = 10,1873	j = 4,2627	l = 2,9227	č = 1,1097	ž = 0,6301
o = 9,5943	u = 4,0883	p = 2,7879	c = 0,8620	f = 0,2039
e = 8,9831	m = 3,8076	z = 1,7423	ć = 0,7018	đ = 0,1977
n = 5,4375	d = 3,4312	g = 1,7296	lj = 0,6865	dž = 0,0107
s = 4,7001	k = 3,3326	b = 1,5084	h = 0,6642	/dz/ = 0,0027
t = 4,6772				

Iz tablice je vidljivo da su najčešće poremećeni glasovi /s/ i /r/ ujedno i među osam najučestalijih glasova hrvatskog izgovornog sustava što znači da njihova poremećenost znatno utječe na slušača, a u nekim slučajevima i na razabirljivost govora.

2.2 Sustavnost poremećaja izgovora

Benc Štuka (2010) navodi da poremećaji izgovora mogu biti:

- a) sustavni (dijete u svom govoru uvijek i na isti način radi određene pogreške: omisiju, supstituciju i/ili distorziju)
- b) nesustavni (dijete ne radi pogreške u izgovoru uvijek i na isti način, te iste glasove u određenim situacijama može i pravilno izgovoriti).

Sustavni su poremećaji oni kada je izgovor istih glasova koji su poremećeni uvijek više-manje podjednak, a u drugom slučaju greške izgovora su različite i ponekad gotovo kaotične. No, nesustavnost u smislu različitih stupnjeva poremećenosti istog glasa (ponekad distorzija, nekad supstitucija) traje tek nekoliko dana i znak je da je dijete na putu ispravljanja izgovora (Vuletić, 1987). Nesustavne greške izgovora mogu pratiti rani razvoj i ako nisu učestale u govoru, smatraju se dijelom urednog govornog razvoja djeteta. Ostanu li one i nakon četvrte godine života, možemo govoriti o leksičkim dislalijama ili nesigurnoj slici riječi (Benc Štuka, 2010).

Većina je poremećaja izgovora sustavna, isti se glasovi u sličnim fonetskim kontekstima izgovaraju na približno jednak način. Na primjer, netko tko zamjenjuje glas /s/ glasom /t/, zamjenjivat će ga tim glasom u sličnim položajima. Tako će riječi *osam*, *sam*, *visi* biti izgovorene kao *otam*, *tam*, *vit*, no u riječima *stoji*, *spava*, *most* glas /s/ bit će izostavljen zbog napetosti okluziva iza njega. Te razlike ovise o fonetskom kontekstu, ali i o raspoloženju govornika, govornom ambijentu, odnosno o svim elementima koji utječu na govor bilo da se radi o osobi s poremećajem izgovora ili bez njega (Vuletić, 1987).

Nadalje, postoje određena pravila pojavnosti glasova i glasovnih skupina u govornom razvoju djeteta. Glasove koji su motorički (artikulacijski) i akustički jednostavniji za izvedbu dijete usvoji vrlo brzo i javljaju se ranije u izgovoru, dok se izgovor onih kompliciranijih javlja kasnije. Neka djeca bez poteškoća usvoje pravilan izgovor svih glasova, dok se kod druge djece pravilan izgovor događa preko mnogobrojnih pogrešaka, odnosno omisija ili supstitucija. Radi pravovremenog reagiranja i otklanjanja pogreške izgovora potrebno je okvirno znati do koje bi se dobi određeni glas trebao javiti, odnosno do kada bismo trebali

tolerirati neispravan izgovor glasova i od koje dobi ćemo pogreške smatrati poremećajima (vidjeti tablice 2. i 3.).

2.3 Procjena izgovornih poremećaja

Vuletić (1987) opisuje procjenu izgovornih poremećaja s obzirom na:

- a) broj poremećenih glasova i razabirljivost
- b) stupanj i tip greške
- c) skupine oštećenih glasova
- d) dosljednost greške
- e) slušno razlikovanje
- f) dob djeteta.

a) Broj poremećenih glasova i razabirljivost

Broj poremećenih glasova direktno utječe i na samu razabirljivost govora. Što je broj poremećenih glasova veći, to je sama razabirljivost govora manja. No, nije svejedno na koji su način glasovi poremećeni. Distorzije manje oštećuju razabirljivost od supstitucija pa će tako primjerice svih devet distorziranih glasova iz skupine sigmatizama manje oštetiti govor nego tri supstitucije (npr. supstitucija /r/ glasom /l/, /c/, /ć/, /č/ glasom /s/ te /lj/ glasom /j/). No i među distorzijama postoji gradacija od nezamjetno distorziranih glasova do jako poremećenih.

b) Stupanj i tip greške

Osim razabirljivost i broja poremećenih glasova, nije svejedno o kojem se stupnju i tipu greške radi. Omisija, supstitucija i distorzija glasova različito utječu na razabirljivost govora. Omisija ju najviše oštećuje jer izostavljanje glasa daje slušaču mogućnost proizvoljne interpretacije. Supstitucija malo manje oštećuje jer greške imaju određeni sustav pa tako djeca poštuju zvučnost i bezzvučnost pri zamjeni glasova u riječima. Distorzija, kao što je već navedeno, najmanje oštećuje govor, a tako i njegovu razabirljivost.

c) Skupine oštećenih glasova

Općenito se smatra da je poremećaj teži ako su oštećene dvije ili više skupina glasova bez obzira na broj glasova. Može se dogoditi da je samo određena skupina glasova poremećena ili samo jedan glas, ali ako je poremećen dio glasova iz određene skupine (npr. /s/, /z/ i /c/ iz skupine sigmatizama) i uz to glas /r/ to je puno teže za ispraviti. U tom slučaju poremećena su

četiri glasa, a terapija će trajati duže nego da su poremećeni glasovi samo iz skupine sigmatizama iako ih je više (/s/, /z/, /c/, /č/, /ć/, /š/, /ž/, /đ/, /dž/).

d) Dosljednost greške

Pri procjeni poremećaja izgovora trebalo bi paziti i na dosljednost greške. Dijete može u različitim fonetskim kontekstima različito izgovarati glasove govora i ono je tada u fazi traženja izgovora. U takvoj situaciji neispravan izgovor još se nije stabilizirao, a to upozorava da nije ustaljena ni slušna slika kao ni artikulacijska shema.

e) Slušno razlikovanje

Slušne navike podloga su za održavanje poremećaja jer ako osoba ne primjećuje razliku između ispravnog i neispravnog izgovora nema potrebu za mijenjanjem vlastitog izgovora. To nerazlikovanje ponajprije se odnosi na distorzije glasova, a što je distorzija manja, odnosno što se manje razlikuje od ispravnog izgovora razlikovanje je teže.

f) Dob djeteta

Dob djeteta treba uzeti u obzir ne samo pri procjeni poremećaja izgovora, nego i pri procjeni postoji li uopće poremećaj ili je neispravan izgovor samo karakteristična razvojna faza govora. Dijete usvaja govor polako, tijekom nekoliko godina, počinjući od osnovnih glasova preko omisija, supstitucija ili distorzija do ispravnog izgovora glasova (u većini slučajeva).

Pri procjeni izgovornih poremećaja neki autori naglašavaju da je potrebno razlikovati fonološke od artikulacijskih poremećaja.

2.3.1 Fonološki i artikulacijski poremećaji

Fonološki poremećaji često se smatraju sinonimom za artikulacijske poremećaje pa tako dijagnostika i rehabilitacija govornih poremećaja ide u smjeru artikulacijskih, koji su zapravo rjeđi od samih fonoloških poremećaja.

Fonološki poremećaji obuhvaćaju pogreške u fonološkoj produkciji (izgovoru) u vidu omisija, supstitucija ili distorzija glasova te kognitivno utemeljene oblike fonoloških problema koji uključuju manjak u lingvističkoj podjeli glasova. Odražavaju se u govornikovo produkciji i/ili mentalnim reprezentacijama glasova govora (Blaži i sur., 2001).

Fonološki poremećaj može biti *fonetski* i *fonemski*. *Fonetski* poremećaj odnosi se na nesposobnost artikuliranja glasova govora, pri čemu se teškoće mogu odnositi na motoričku

komponentu. Dakle, u ovom tipu poremećaja teškoće su u načinu na koji se glasovi artikuliraju. Fonološki poremećaj može i odražavati način na koji je informacija o glasovima govora pohranjena i predstavljena u mentalnom leksikonu te način na koji je ta informacija kognitivno dostupna što znači da komunikacijske teškoće mogu imati jezičnu, odnosno kognitivnu osnovu. Poremećaji ovog tipa se nazivaju *fonemskim* budući da teškoće leže u načinu na koji se koriste glasovi za označavanje razlika između riječi (Blaži i sur., 2001).

Ovi se tipovi fonoloških poremećaja (fonemski i fonetski) međusobno ne isključuju. Oni mogu imati širok utjecaj na djetetovu artikulaciju i unutarnje znanje o sustavu glasova određenog jezika. Najčešće su fonološki poremećaji u djece nepoznatog uzroka, odnosno funkcionalni su (Blaži i sur., 2001).

Fonološki poremećaj širi je termin od artikulacijskog pri čemu se pod pojmom *artikulacijski poremećaj* podrazumijeva periferni poremećaj motoričke izvedbe jednog ili više glasova jezika. Ta dva aspekta ne isključuju jedan drugi, ali su i zasebni poremećaji koji mogu postojati neovisno jedan o drugome. U dijagnostičkom ih je smislu stoga važno razgraničiti kako bi im bili odabrani različiti primjereni terapijski postupci.

Kako bismo ih što bolje razgraničili, važno je naglasiti kritičnu razliku među njima. Potrebno je obratiti pažnju producira li dijete pogreške sustavno te uzrokuju li ih kognitivni procesi i kognitivne sposobnosti (percepcija, kratkotrajno pamćenje, radna memorija) ili se dijete samo „muči” s artikulacijom određenih glasova. Dakle, osnovna je razlika u tome što se teškoće djece s fonološkim poremećajem temelje na jezičnoj razini i osnovni je problem u usvajanju i organiziranju glasova u sustav „glasovnih obrazaca“ usred teškoća kognitivne prirode, dok se artikulacijski poremećaj temelji na motoričkoj izvedbi glasova i odnosi se na postupno usvajanje sposobnosti izvedbe pojedinog glasa. Iz ovoga je vidljivo da artikulacijski i fonološki poremećaji nisu sinonimi, bitno se razlikuju i potrebno ih je terminološki razgraničavati (Blaži, Arapović, 2003). Upravo to razgraničavanje omogućit će bolje razumijevanje navedenih poremećaja, o čemu bitno ovisi postavljanje dijagnoze i daljnji tijek rehabilitacije.

2.4 Dislalije

U svakodnevnom komuniciranju među ljudima vrlo često čuju se pogreške izgovora. Takve greške su u rasponu od jedva zamjetnih koje samo slušač ustanovljuje i koje ne ometaju slušanje, do onih koje mogu znatno ometati razabirljivost govora. Većina izgovornih

pogrešaka nastaje već u ranom djetinjstvu i umjesto da tijekom odrastanja nestanu, u nekih se ljudi učvršćuju i postaju dijelom njihova govora.

Poremećaje izgovora nalazimo i kod ljudi kojima je govor sredstvo rada poput vođitelja, glumaca, javnih govornika, političara, svećenika i slično. Ponekad taj poremećaj ometa razabirljivost same poruke, a nerijetko utječu i na sam sadržaj poruke. Naime, ako je osoba svjesna svog poremećaja i nastoji izbjeći svoje govorne smetnje pokušat će izbjeći i one riječi u kojima se javljaju glasovi koji su mu poremećeni te će tako svoji pažnju sa sadržaja poruke usmjeriti na izbjegavanje izgovora određenih glasova. Na sreću, to nije čest slučaj jer osobe s poremećajima izgovora nemaju i logofobiju, strah od govora (Vuletić, 1987).

Način govora djece, odnosno njihov izgovor, posebno u predškolskoj dobi, popraćen je brojnim „greškama“ te je kao takav jako zanimljiv i simpatičan roditeljima i sredini u kojoj dijete živi. Roditelji često misle da je takav izgovor samo faza djeteta te da će se ispraviti s vremenom no to se često ne dogodi. Stoga je potrebno pravodobno reagirati i uočiti poremećaj te djelovati na njegovo ublažavanje i otklanjanje.

2.4.1 Pojam dislalije

Sam pojam dislalija odnosi se na osobe s urednim fiziološkim sluhom, urednom inervacijom govornih organa, urednom inteligencijom i razvijenošću ostalih jezičnih komponenti (Posokhova, 2005), a obuhvaća neispravan izgovor glasova koji se može javiti u obliku omisija (izostavljanje određenog glasa), supstitucija (zamjena jednog glasa nekim drugim glasom iz istog izgovornog sustava) ili distorzija (iskrivljen izgovor glasa). U djece se neispravan izgovor glasova manifestira na sva tri načina, dok kod odraslih možemo primijetiti samo iskrivljen izgovor pojedinih glasova (Škarić, 1988).

Vuletić (1977; prema Vuletić, 1987) daje širu definiciju dislalije pri čemu je određuje kao poremećaj izgovora glasova u obliku omisija, supstitucija i distorzija te poremećaj riječi u obliku omisija, supstitucija, adicija i metateza glasova i sloga, neovisno o izgovornim mogućnostima, a struktura rečenice i slijeda rečenica, dakle upotreba sintakse i morfologije, u skladu je s dobi govornika pri čemu poremećaj rečenice i slijeda rečenice pripada zakašnjelom razvoju govora. Prvi dio definicije odnosi se na poremećaje izgovora glasova koji se često javlja kao samostalni poremećaj, no poremećaj leksika, odnosno nesigurna riječ ili leksička dislalija gotovo je uvijek popraćena poremećajem izgovora.

Gotovo svaki govorno-jezični poremećaj popraćen je poremećajem izgovora ili leksičkim dislalijama (Benc Štuka, 2010). U stručnoj literaturi dislalije se često označavaju

terminima artikulacijski poremećaji, poremećaju izgovora, izgovorni poremećaj, neispravan, odnosno nepravilan izgovor glasova².

2.4.2 Stupnjevi poremećenosti izgovora

Kao što je već navedeno, Vuletić (1987) poremećaje izgovora prema zvukovnom ostvarenju dijeli na omisije, supstitucije i distorzije.

Pod omisijom se podrazumijeva nečujna realizacija određenog glasa pri čemu je glas nečujan, ali je uklopljen u riječ tako što je ostavio određeni trag koji se može ostvariti pauzom, napetošću ili produživanjem glasova ispred ili iza poremećenog glasa. Supstitucija se odnosi na zamjenu jednog glasa drugim iz istog izgovornog sustava, a pogrešan izgovor nekog glasa naziva se distorzijom. Raspon se može kretati od jedva zamjetnog odstupanja u izgovoru do jako primjetnog. I distorzija se određuje u skupu jednog izgovornog sustava.

Omisiju i supstituciju lako je odrediti jer su „čiste“, glas zvukovno postoji ili ne postoji, zamijenjen je ili nije glasom iz istog izgovornog sustava. No, distorzije je teško klasificirati zbog njihovih gradacija, oblika odstupanja pa i uzroka. Izgovor glasova dopušta veliki fonemski raspon, ovisno o okruženju u kojem se nalazi određeni glas, a i artikulacija varira ovisno o pokretu i mjestu artikulacije. Tako isti glas, primjerice glas /s/ slušaocu ne zvuči isto u riječi *siv* i *suh*, ali ga ipak prepoznamo kao isti glas.

2.4.3 Uzroci dislajja

Česta je podjela poremećaja izgovora glasova na organske, odnosno one koji su uzrokovani nekom bolešću ili anomalijom perifernih izgovornih organa, te na funkcionalne, pri čemu su govorni organi uredni, ali je poremećena njihova funkcija. Kao najčešći uzroci navode se loš govorni uzor ili loš fonematski sluh (Vuletić, 1987).

Odstupanja u građi artikulacijskih organa mogu, ali i ne moraju dovesti do poremećaja izgovora glasova. Najčešće su to blaža odstupanja, no ni ona teža ne moraju poremetiti izgovor. Artikulacijski organi razlikuju se u svakog čovjeka, a ipak većina ljudi govori ispravno. To znači da je svaka osoba, učeći govor, prilagodila rad svojih organa tako da izgovara ispravno. Tome ide u prilog činjenica da i djeca s odstupanjima u građi artikulatora mogu prilagoditi rad artikulacijskih organa tako da govore ispravno. To se naziva „stjecanjem kompenzacijskih navika“ (Van Riper, 1958; prema Vuletić, 1987). Dakle, oni s urednim artikulatorima adaptiraju svoj izgovor, dok oni s odstupanjima kompenziraju rad artikulatora.

² Za potrebe ovoga rada koristit će se svi termini ovisno o kontekstu.

Nadalje, ne smije se podcijeniti utjecaj strukturalnih uzroka, koji se odnose na anomalije u građi artikulacijskih ograna, tzv. mehaničke dislalije, jer jača odstupanja nužno uzrokuju poremećaje izgovora. Fizički slabija i mentalno retardirana djeca imaju slabije mogućnosti adaptacije govornih organa. Također i gubitci sluha uzrokuju smetnje izgovora, a ti poremećaji mogu varirati od posve blagih distorzija do težih oštećenja izgovora ovisno o jačini i mjestu gubitka (Vuletić, 1987).

Danas nisu prihvatljive ovakve stroge podjele uzroka izgovornih poremećaja jer se uzroci isprepliću. Na pojavu izgovornih poremećaja, ali i na njihovo zadržavanje mogu utjecati mnogi faktori, a najuočljiviji su oni u odstupanjima u građi izgovornih organa.

Posokhova (2005) navodi da se u odnosu na uzrok i mehanizam poremećaja, dislalije mogu podijeliti na organske i funkcionalne. Organska ili mehanička dislalija uzrokovana je anatomskim promjenama u perifernim govornim organima (npr. nepravilnosti zuba i zagriz, visoko i usko nepce, prekratka podjezična vezica i sl.), dok su funkcionalne dislalije uvjetovane slabošću neurodinamičkih moždanih procesa, uz uredan fiziološki sluh i ispravnu građu govornih organa. One se dijele na:

1. motoričku ili fonološku dislaliju
2. senzoričku ili fonemsku dislaliju
3. senzomotoričku dislaliju.

Motorička (fonološka) dislalija

Uzrok ove dislalije nedovoljna je pokretljivost i spretnost govornih organa uz uredan fonemski sluh, odnosno sposobnost slušnog zapažanja i razlikovanja akustičkih karakteristika glasova. Motorička dislalija česta je u slabašne i boležljive djece koja najčešće imaju opću nespretnost pokretljivosti izgovornih organa, posebno jezika.

Senzorička (fonemska) dislalija

Dijete s ovom vrstom dislalije dobro čuje, odnosno ima uredan fiziološki sluh, ali mu fonemski sluh nije dobro razvijen. Dijete akustički bliske glasove (npr. /s/ i /š/) zamjenjuje u govoru zbog nerazlikovanja akustičkih osobina tih glasova. Takva djeca uglavnom imaju slabo razvijeno slušno pamćenje, a pri slušnom opažanju brzo se iscrpljuju i gube pažnju.

Senzomotorička dislalija

Nije rijedak slučaj da je dislalija istodobno uvjetovana i senzoričkim i motoričkim poteškoćama pa je tako osim nedovoljnog slušnog zapažanja otežano i formiranje čvrstih i

jasnih kinestezija koje su nužne za ispravan izgovor. Tada dijete ima poteškoće u izgovoru, ali i neispravni kinestetički impulsi iz govornih organa šalju pogrešnu informaciju u mozak što negativno utječe na stvaranje fonemskog sluha.

Podjela uzroka izgovornih poremećaja prema Škariću (1988):

A. Organski uzroci

Prema njemu, ortodonske nepravilnosti, odnosno anomalije mogu zajedno s drugim činiteljima doprinijeti razvoju dislalija ili biti uzrok blažih smetnji. U većini slučajeva one nisu primarni uzroci težih artikulacijskih poremećaja osim kod urođenih rascjepa usnice (zečja usna), alveolarnog nastavka, tvrdog ili mekog nepca (vučje ždrijelo). Kao najčešće ortodonske nepravilnosti navodi:

- a) *otvoreni zagriz* (nema dodira između određene grupe zuba, a poremećaj artikulacije javlja se zbog neadekvatnih pokreta i dodira jezika s karakterističnim područjima tijekom artikulacije)
- b) *kompresijske anomalije – prognacije* (riječ je o neskladu u širini čeljusti i zuba, a rezultat je manjak prostora za zube; gornja je čeljust u prednjem dijelu najpodložnija deformacijama pa su sjekutići istureni, dok je donja čeljust pomaknuta unatrag pri čemu jezik ne može ili može djelomično ostvarivati dodir s isturenim sjekutićima ili tvrdim nepcem koje je najčešće visoko)
- c) *diastema mediana* (veći razmak među centralnim sjekutićima dovodi do interdentalnog sigmatizma)
- d) *unakrsni zagriz*
- e) *odstupanja u građi i funkcioniranju jezika*

Veliki raspon razlika u obliku jezika (debeli, tanki, tupi, zašiljeni, spretni, nespretni) ne pruža veliki prostor anomalijama. One su rijetko izražene da bi ometale artikulaciju pa većina dobro obavlja svoju govornu funkciju. Rijetki su preveliki i zadebljali jezici (sindrom Down), prekratka podjezična vezica ili frenulum, a tako i asimetrija lijeve i desne strane jezika te pareza. Nešto je učestalija nespretnost jezika pa tako zadebljali i nespretni jezik može dovesti do neispravnog izgovora glasova /s/, /z/, /c/, /š/, /ž/, /č/, /ć/, /dž/ i /đ/ te /l/ i /r/. Prekratak frenulum može utjecati na izgovor glasa /r/ kao i ostalih glasova koji se tvore podizanjem vrška jezika prema prednjem dijelu nepca.

f) *ostale anomalije:*

- progenija (izraziti pomak donje čeljusti naprijed, a smetnje izgovora nastaju zbog razmaka gornjih i donjih sjekutića)
- gubitak sjekutića uslijed traume ili neke druge nepravilnosti.

Uz navedene uzroke, Vuletić (1987) kao dio organskih poremećaja navodi i nazalnost, ostala odstupanja u građi artikulatora (prekratka gornja usna, povrede usana i ožiljci, pareza usne, anomalije čeljusti, zuba i jezika) te gubitke sluha.

B. Ostali uzroci

Postoje razlike u spretnosti artikulatora kod pojedinih osoba pa tako određena nespretnost artikulatora kao i loš fonematski sluh mogu biti uzroci poremećaja izgovora. Jedan od mogućih uzroka može biti i privremena provodna naglušnost u vrijeme kada je dijete usvajalo govor pa je zbog loše slušne percepcije naučilo neispravno izgovarati glasove. Izgovor se tijekom vremena ustalio zbog čega poremećaj izgovora ostaje i nakon što dijete prestane biti nagluho. Nadalje, ako je dijete prerano izgubilo mliječne zube uslijed traume, loše izgovorne navike mogu ostati i kada mu narastu novi zubi. Kao mogući uzroci nepravilnog govora mogu se navesti i infantilizam, emocionalni sukobi kao i loš govorni uzor (Škarić, 1988).

Vuletić (1987) za ostale uzroke poremećaja izgovora navodi nespretnost artikulatora, loš fonematski sluh, loš govorni uzor, infantilni govor, zapuštenost, roditeljski perfekcionizam, bilingvizam te zaostajanje u intelektualnom razvoju. Uz to, Škarić (1988) navodi da nepodesne navike poput sisanja prsta, igračke, dekice, disanja na usta, sisanja usnice, obraza, jezika, interpozicija jezika, olovke ili nekog drugog predmeta među zubne nizove također mogu dovesti do poremećaja izgovora, a posljedice ovise o načinu, intenzitetu, dužini trajanja navike te dispoziciji za određenu genetsku anomaliju.

2.4.4 Skupine dislalija

Glasovni sustav pojedinca može biti oštećen u većoj ili manjoj mjeri, a gotovo uvijek se radi o neispravnom izgovoru određenih skupina glasova, a ne o cijelom izgovornom sustavu (Škarić, 1988).

Nazivi za poremećaje izgovora univerzalni su za sve jezike, no to ne znači da će se poremećaj određenog glasa u jednom jeziku, nazivati poremećajem u nekom drugom jer svaki jezik ima svoj fonološki sustav glasova. Primjerice, rotacizam, odnosno „francuski izgovor glasa /r/“ nepoželjan je u hrvatskom jeziku, no u Francuskoj je poželjan i standardan. Dijete

kojemu je hrvatski jezik materinski, a francuski usvaja kao drugi jezik, može usvojiti oba izgovora glasa /r/ i prema potrebi ih upotrebljavati (Benc Štuka, 2010).

U govoru greškama podliježu suglasnici, dok samoglasnici tek iznimno. No ni suglasnici nisu jednako osjetljivi (Škarić, 1988). Vjerujem da je svatko od nas primijetio slušanjem govora različitih ljudi i poneko odstupanje u izgovoru glasova. Kada bi se malo prisjetili došli bi do zaključka da su najčešće poremećeni frikativi /s/, /z/, /š/ i /ž/, afrikate /c/, /č/, /dž/ i /đ/, vibrant /r/. Rjeđe su poremećeni lateralni aproksimanti /l/ i /lj/ te nazal /nj/, a još rjeđe, odnosno samo u male djece okluzivi /k/ i /g/ te /t/ i /d/, a iznimno rijetko i samoglasnik /e/. Ostali glasovi poremećeni su kod osoba kod kojih postoje organski uzroci poremećaja izgovora ili slušna oštećenja poput gluhoće ili naglušnosti. Prema tome, dislalije možemo podijeliti u ove skupine: sigmatizam, rotacizam, lambdacizam, kapacizam i gamacizam, tetacizam i deltacizam, tetizam, etacizam te ostale poremećaje izgovora ovisno o tome koji je glas poremećen (Škarić, 1988). Poremećaji izgovora glasova ili skupina glasova dobili su nazive prema slovima grčkog alfabeta. Nema naziva za sve glasove ili skupine glasova, nego samo za prethodno navedene, što dokazuje da izgovor nekih glasova nije poremećen ili je toliko rijetko poremećen da za njega ne postoji poseban naziv (Vuletić, 1987).

Posokhova (2005) navodi da se u odnosu na broj poremećenih glasova, dislalije mogu podijeliti i na polimorfne i monomorfne. Polimorfne su one kada se pogrešno izgovaraju glasovi iz više artikulacijskih skupina, primjerice /r/, /l/ + /s/, /ž/ dok je kod monomorfnih dislalija poremećen izgovor jednog ili nekoliko glasova iz iste artikulacijske skupine (npr. /k/, /g/, /h/).

2.4.4.1 Sigmatizam

U izgovornom sustavu hrvatskoga jezika sigmatizam se odnosi na neispravan izgovor glasova /s/, /z/, /c/ i /š/, /ž/, /č/, /ć/, /dž/ i /đ/. Može biti zahvaćena cijela skupina glasova, a mogu biti i neispravno izgovoreni samo /s/, /z/, /c/ ili samo /š/, /ž/, /č/, /ć/, /dž/ i /đ/³ (Škarić, 1988).

Omisije

U mlađe djece često se događaju izostavljanja glasova koja se odnose na frikative /s/, /z/, /š/ i /ž/. Dijete će izostaviti te glasove samo u određenim fonetskim kontekstima. Umjesto *Beba spava* će reći *Beba pava*, no nikada neće reći *Ja am* umjesto *Ja sam*, nego će tu upotrijebiti supstituciju i izgovoriti, na primjer, *Ja tam*, ali neće izostaviti glas /s/ (Škarić, 1988). Dakle,

³ Nerazlikovanje /č/ i /ć/ te /dž/ i /đ/ se ne ubraja u poremećaje izgovora. Ako bi se i ta odstupanja pribrojala sigmatizmu, malo tko bi u našem govornom području imao uredan izgovor.

omisija nastaje samo ako je iza frikativa ili afrikata glas koji je napetiji od njih. Za frikative su to okluzivi i afrikate, a za afrikate samo okluzivi (Vuletić, 1987). To je točno za glas /s/, dok u praksi ima primjera izostavljanja glasova /k/ i /g/ ispred vokala.

Supstitucije

Prilikom zamjena djeca poštuju zvučnost i bezzvučnost glasova pa će tako zvučni glas (/z/, /ž/, /đ/ ili /dž/) zamijeniti nekim zvučnim, a bezzvučni (/s/, /š/, /c/, /č/ ili /ć/) dentalnim okluzivom /t/ ili bezzvučnim unutar skupine, što je rijetko. To znači da određeni zvučni /z/ mijenja također sa zvučnim /ž/, /dž/, /đ/ ili /d/, dok bezzvučni /s/ može biti zamijenjen s bezzvučnim /š/, /c/, /č/ ili /t/. Najčešće, odnosno univerzalne su zamjene glasovima /t/ i /d/ i to tako da čitava skupina prelazi u ta dva glasa i to skupina /s/, /š/, /c/, /č/, /ć/ u /t/, dok /z/, /ž/, /dž/, /đ/ u /d/ (Škarić, 1988). Takva supstitucija uvelike smanjuje razabirljivost. Ako je zamijenjena čitava skupina, iz izgovora nestaje devet glasova, a među njima je relativno čest glas /s/. Osim toga, jedan glas iz skupine bezzvučnih može zamijeniti sve bezzvučne frikative i afrikate, a njegov zvučni par sve zvučne frikative i/ili afrikate te dentale i palatale. Nije rijedak slučaj da se to dogodi pa tako dijete glas /s/ i /c/ te /č/ i /ć/ mijenja glasom /š/ (*spava* > *špava*, *čovjek* > *šovjek*), a glas /z/ i zvučnu varijantu glasa /c/ (/dz/) mijenja glasom /ž/ (*zima* > *žima*...). I takve zamjene narušavaju razabirljivost, ali manje negoli zamjene glasovima /d/ i /t/ (Vuletić, 1987). Naime, riječ je o supstituciji srodnim glasovima i barem dva glasa dobro su ili približno dobro izgovorena, a to su /š/ i /ž/ pa se broj supstitucija svodi na sedam, a ne na devet glasova kao što je to slučaj pri supstituciji dentalnim okluzivima.

Distorzije

Kod iskrivljenog izgovora glasa u djece teško je odrediti radi li se o razvojnog, odnosno prolaznog odstupanju ili o onome koje može ostati cijeli život, stoga je potrebno potražiti logopedsku pomoć.

Postoje različiti nazivi za distorzije u sigmatizmu jer se prilikom klasifikacije koriste razni kriteriji poput zvukovnog ostvarenja, ali i mjesta i načina stvaranja glasa. Prizubni i međuzubni sigmatizam odnosi se na položaj vrška jezika, obostrani i nosni označava mjesto prolaska zračne struje, dok se hrvkavi i piskavi odnose se na zvukovno ostvarenje. Postoje i termini koji se odnose na mjesto nastanka distorzije: prednja, stražnja, središnja i lateralna te nazalna distorzija (Vuletić, 1987).

Vuletić (1987) navodi više vrsta iskrivljenog izgovora glasa /s/:

A. Multilokularni (mnogomjesni) sigmatizam

Označava distorziju glasova iz skupine sigmatizma u kojoj se zračna struja rasipa preko cijele površine jezika umjesto da je usmjerena kroz središnji jezični žlijeb. On se dijeli na nekoliko tipova ovisno o tome gdje se pri izgovoru nalazi vršak jezika:

a) *međuzubni (interdentalni) izgovor*

Osoba pri izgovoru vršak jezika stavlja među zube, na jeziku nema žlijeba pa se zračna struja rasipa. Čest je u djece tijekom razvoja artikulacije, zahvaća i dentale /t/ i /d/, ali ne ometa razumljivost. Oko treće godine djeca povlače vršak jezika i ispravno ga smještaju.

b) *prizubni (adentalni) sigmatizam*

Vršak se jezika ne vidi, prislonjen je na sjekutiće kao pri ispravnom izgovoru, ali većom površinom. To može biti prijelazna faza pri ispravnom izgovoru i tada je napetost jezika uredna ili malo slabija. Prizubni sigmatizmi koji nisu prijelazna faza ili su premalo napeti pa dolazi do umekšavanja ili su previše napeti pri čemu dodir jezika izaziva šum.

B. Lateralni sigmatizam

Odnosi se na neispravan izgovor skupine dentalnih i/ili palatalnih frikativa pri kojemu se jedna strana jezika se podiže, a zračna struja prolazi suprotnom stranom ili je sredina jezika podignuta umjesto da tvori žlijeb. Može se javiti u dva oblika. Oba su lateralna sigmatizma uočljivija od multilokularnih, napetiji su, pri čemu je izražen šum, frekvencijski niži od ispravnog izgovora, a obuhvaćaju sve glasove iz skupine sigmatizama i više smetaju okolini. Postoje:

a) *obostrani (bilateralni) sigmatizam*

Pri obostranom, sredina jezika je uzdignuta pa zračna struja prolazi s obje strane. Takav je izgovor poprilično napet pa može biti popraćen mlazom sline zbog čega je i neugodan. Zbog napetosti šum se pojačava pa još jače ističe nepravilnost izgovora.

b) *jednostrani (unilateralni) sigmatizam*

Jedna je strana jezika uzdignuta i dodiruje pripadnu stranu alveola, a zračna struja prolazi drugom stranom usne šupljine.

C. Nepčani (palatalni) sigmatizam

Nepčani se sigmatizam ispoljava kao umekšanje, palataliziranje frikativa i afrikata, a često ostaje za čitav život. Tvori se tako da prednji dio jezika dodiruje alveole površinom

većom od one koja je potrebna za ispravan izgovor i tako pojačava palatalnost. Takav izgovor nije dovoljno napet, ali nije ni osobito uočljiv ako umekšanje nije jako izraženo. Govor se čini maznim.

D. Pregradni (okluzivni) sigmatizam

Za razliku od nepčanog, koji se odnosi na umekšanje, okluzivni se odnosi na prejako izraženu okluzivnost bez umekšavanja. Nastaje na istom mjestu kao i platalni (na alveolama), ali je za razliku od njega čvrst. Napetost je prejaka, a pomak prema alveolama uz zatvor (okluziju) poništava frikativnost. Najčešće stradava izgovor palatalnih frikativa. Okluzivni sigmatizam je općenito rijedak poremećaj.

E. Piskavi (stridentni) sigmatizam

Piskavi sigmatizam ne pripada razvojnog odstupanju. Zvuči piskavo kao posljedica predubokog žlijeba na jeziku pa se pri frikciji stvara zvuk sličan zvižduku. Prema slušnom doživljaju je oštar, piskav, a najčešće obuhvaća sve glasove iz skupine sigmatizma. Praćen je pojačanom napetošću, a frekvencijska visina frikativa i afrikata je viša od uobičajene.

F. Nazalni sigmatizam

Nazalnost se najčešće odnosi na čitav govor, no može zahvatiti i samo grupu sigmatizama. Osnovna karakteristika je usmjerenost zračne struje kroz nosnu umjesto kroz usnu šupljinu. Jezik je obično iza sjekutića, no zračna struja ne ide preko jezika nego je usmjerena prema nosnoj šupljini. I frikativi i afrikate realiziraju se kao nazalnost. Nazalni sigmatizam jako je uočljiv iako je intenzitetski slab. Veoma se teško ispravlja budući da je promijenjeno i mjesto i način artikulacije kao i rezonantna šupljina.

2.4.4.2 *Rotacizam*

Rotacizam označava neispravan izgovor glasa /r/ koji se javlja i kod djece i kod odraslih. Za razliku od sigmatizma, on se lako uočava i prepoznaje, a svjesni su ga i govornici posebno kada je /r/ u riječi slogotvoran (Vuletić, 1987).

Omisije

Izostavljanje glasa /r/ javlja se kod djece u dobi do dvije, odnosno dvije i pol godine. Prilikom izostavljanja glasa vidljivo je da dijete ostavlja vrijeme za taj glas u obliku napetosti ili tako

što na mjestu glasa /r/ produžuje samoglasnik, primjerice *trava* izgovara kao *taava* s dugim samoglasnikom /a/ (Škarić, 1988). U riječi *vrt*, u kojoj je /r/ slogotvorno, pojavit će se napetost u obliku pauze ili neodređenog vokala šva. To znači da je dijete slušno svjesno glasa /r/, zna mu mjesto u riječi tako da ostvaruje njegovo vremensko trajanje ili napetost, a izostavlja samo zvukovnu realizaciju jer ga još ne može izgovoriti (Vuletić, 1987).

Supstitucija

Zamjene glasa /r/ dvojake su jer u našem jeziku ima i samoglasničku i suglasničku funkciju. U samoglasničkoj funkciji, odnosno kad je slogotvoran, dijete će ga zamjenjivati samoglasnicima /i/ ili /u/ (npr. *pist/pust* umjesto *prst*) (Škarić, 1988), a tek u višem razvojnem stadiju artikulacije i sonantima /l/ i /v/ (Vuletić, 1987), dok će u suglasničkoj funkciji zamjene biti sa /j/ ili /l/ (npr. *ruka* će biti *juka/luka*) (Škarić, 1988). Supstitucije glasa /r/ u vokalskom i konsonatskom položaju u većine djece nestaju između treće i četvrte godine, a preko distorzija obično prelaze u ispravan /r/ (Vuletić, 1987).

Distorzije

Iskrivljen izgovor glasa možemo grubo podijeliti na prednje i stražnje distorzije s obzirom na mjesto tvorbe. Pod prednjim distorzijama podrazumijevamo one koje se ostvaruju u prednjem dijelu usne šupljine, a češće su u djece, dok stražnje češće nalazimo u odraslih (Vuletić, 1987). Raščlanjenje, odnosno stražnje distorzije zahtijevaju odmah pomoć logopeda jer se ne ispravljaju spontano nego se radi o pomaku artikulacije. Prilikom takvog izgovora vibracije se mogu proizvoditi hrptom jezika, iza hrpta, prema korijenu jezika ili može treperiti jezičac na mekom nepcu, dakle ostvaruju se od hrpta jezika prema grlu. Takav izgovor je rezultat roditeljskog nastojanja da dijete što prije izgovori glas /r/, no potrebno je da dijete sazri za izgovor tog glasa, a do tada je sasvim uredu da ga zamjenjuje sa /j/ ili /l/ (Škarić, 1988). U odraslih se radi o ustaljenosti nepravilnog izgovora glasa /r/ još od djetinjstva (Vuletić, 1987). Kada artikulacija nije dovoljno doradena, /r/ nije dovoljno vibrantan, a kod općeg obezvučavanja i /r/ je obezvučen.

A. Prednje distorzije

a) *Dvousneni (bilabijalni) rotacizam*

Umjesto vrška jezika vibriraju usne pa se on naziva bilabijalnim, odnosno „kočijaškim“ /r/ (Škarić, 1988). Rijedak je kao poremećaj i obično traje vrlo kratko jer je veoma uočljiv pa i okolina djeluje na njegovo ispravljanje (Vuletić, 1987).

b) *Nevibrantni bilabijalni rotacizam*

On se zvukovno ostvaruje kao poluvokal /w/ kojeg u našem glasovnom sustavu nema te zbog toga pripada distorziji iako bi se moglo govoriti o supstituciji. Takva distorzija je paralelna supstituciji glasom /j/. Djeca koja zamjenjuju /r/ glasom /i/, zamjenjuju ga i glasom /j/ u konsonantskom položaju. No, ona koja slogotvorno /r/ ostvaruju kao /u/, zamjenjuju konsonantsko /r/ sa /w/ što znači da su još u fazi supstitucije (Vuletić, 1987).

c) *Nedovoljno vibrantan /r/*

U tečnom govoru glas /r/ ima najčešće jednu vibraciju u konsonantskom položaju, a do tri vibracije u vokalskome (Bakran, 1984). Ovisno o fonetskom kontekstu, glas /r/ zahtijeva više ili manje vibracija. No ako vibracije posve izostanu i ostane samo jedan dodir takav će rotacizam biti vrlo zamjetan u svim kontekstima. Nedovoljno vibrantan /r/ često je samo prijelazna faza od supstitucije prema ispravnom izgovoru. Ako se javlja kao posljedica funkcionalnog poremećaja ispravljanje je lako jer je mjesto artikulacije dobro, prokretni jezika su pravilni, ali nedovoljno brzi. No ako je posljedica nespretnosti vrška jezika ili cijelog jezika potrebne su vježbe artikulatora, a pomoć stručnjaka drugih profila ako je frenulum prekratak (Vuletić, 1987).

d) *Lateralni rotacizam*

Prilikom lateralnog izgovora ne treperi čitav vršak jezika, nego samo jedna strana, dok se druga oslanja na alveole. Kod djece niže kronološke dobi često se javlja i poluglas /w/ (Škarić, 1988). On nije osobito uočljiv, a primjećuje se u onim fonetskim kontekstima koji ističu glas /r/. Rijetko je funkcionalan poremećaj, a može biti posljedica pareze jedne strane jezika kada postaje uočljiv. Kao i u lateralnog sigmatizma, ako je izgovor napet može se pojaviti mlaz sline (Vuletić, 1987).

B. Stražnje distorzije (prema Vuletić, 1987)

a) *Hrpteni (dorzalni) rotacizam*

Vibracije se ostvaruju na hrptu jezika, a prekid nastaje pri dodiru s mekim nepcem. Takav je rotacizam taman i obezvučen jer su vibracije sporije nego li vrškom jezika, a odgovara pariškom izgovoru glasa /r/.

b) Resični (uvularni) rotacizam

Pri ovom rotacizmu vibrira stražnji dio mekog nepca i uvula, a prekid se ostvaruje dodiranjem s hrptom jezika. Vibracije su malo brže nego u hrptenog te nema obezvučivanja.

c) Grleni (guturalni) rotacizam

Ostvaruje se iza hrpta jezika prema njegovom korijenu. Uz spore vibracije čuje se šum koji podsjeća na stražnji /h/, a sličan je njemačkom izgovoru glasa /r/.

Opisane su distorzije najčešće pa se mogu kategorizirati, no često se poremećaji izgovora glasa /r/ ne mogu uvrstiti ni u jednu od spomenutih kategorija.

2.4.4.3 Lambdacizam

Sam je naziv poremećaja internacionalan i odnosi se na poremećaj glasa /l/, no u skladu s našim izgovornim sustavom ovom poremećaju pripada i poremećaj glasa /lj/ koji je uglavnom ograničen na dječju dob (Vuletić, 1987).

Omisije

Izostavljanje je rijetko i kratkotrajno. Najčešće se događa u djece niske kronološke dobi te ima iste karakteristike kao i omisije glasa /r/, odnosno umjesto realizacije glasa /l/ i /lj/ ostaje napetost ili vremensko produženje (Vuletić, 1987).

Supstitucije

Kao kod glasa /r/, vrlo se brzo događa zamjena glasa /l/ glasom /j/, a kada dijete usvoji /l/, zamjenjivat će glas /lj/ tim glasom. Na primjer, *Ljiljana* će prvo biti *Jijana*, a zatim *Lilana* dok dijete ne usvoji glas /lj/, što je očekivano do četvrte godine, kada će *Lilana* postati *Ljiljana* (Škarić, 1988).

Distorzije (prema Vuletić, 1987)

Najčešća distorzija glasa /l/ i /lj/ je poluvokalom /w/. No ovaj se poremećaj, koji Vuletić (1987) naziva distorzijom, može kategorizirati kao supstitucija. Prema mjestu artikulacije postoji:

a) *Lateralni lambdacizam*

Bolji je naziv za ovaj poremećaj *unilateralni* jer je /l/ lateral pa naziv *lateralni* nije adekvatan. Pri ovakvom izgovoru samo se jedna strana jezika osloni na nepce dok je druga strana spuštena. Kao i kod lateralnog sigmatizma i rotacizma, zbog veće napetosti može se pojaviti određeno obezvučavanje.

b) *Međuzubni (interdentalni) lambdacizam*

Međuzubni izgovor slušaču je posve ispravan, no artikulacijski gledano nije. Jezik se nalazi među sjekutićima umjesto na alveolama. Potrebno je ispraviti artikulacijski položaj kako bi se mogao razviti alveolarni vibrant /r/.

Druge distorzije glasa /lj/ nemaju svoje posebne nazive iako se pojavljuju u praksi. Pomak artikulacije unatrag, koji je u sklopu općeg pomaka artikulacije, naziva se i „tvrđi izgovor“, a zvukovno je uočljivija distorzija glasa /l/ nego /lj/. Pri takvom izgovoru vrh jezika se savija unatrag i dodiruje tvrdo nepce iza alveola, a može se usporediti s ruskim /l/.

Obezvučen izgovor uglavnom se javlja kod glasa /l/, dok se kod /lj/ katkad javlja dijeljenje na /j/ i /l/, odnosno nesliven izgovor. Vrlo rijetko izgovor glasa /l/ zvuči ako poluvokal /w/. Takav je izgovor ponekad rezultat kratkog frenuluma, a u tom je slučaju oštećen izgovor i drugih glasova koji se ostvaruju dodiranjem apeksa s alveolama ili tvrdim nepcem.

2.4.4.4 *Kapacizam i gamacizam*

Poremećaj izgovora glasa /k/ naziva se kapacizam, dok je gamacizam neispravan izgovor glasa /g/. Kod djeteta koji ima poremećaj izgovora ovih glasova uvijek su poremećena oba glasa na isti način (Škarić, 1988). To su ujedno i jedini okluzivi koji su u djece poremećeni.

Omisija

Izostavljanje ovih glasova se događa iznimno i to samo kod organskih oštećenja poput rascjepa nepca ili pareze jezika (Škarić, 1988). Može se javiti i u djece zastalog govornog razvoja, ali samo kao posljedica nedovoljnog poznavanja riječi.

Supstitucije

Djeca poštujući zvučnost i bezzvučnost zamjenjuju glas /k/ glasom /t/, a glas /g/ glasom /d/ (Škarić, 1988). Na primjer, riječ *koka* izgovara kao *tota*. Poremećaj je ograničen na djecu mlađe dobi i poslije treće godine veoma je rijedak.

Distorzije

Iskrivljeni izgovor također je rijedak, a vezan je uz nedovoljnu okluzivnost ili nedovoljnu napetost izgovora, odnosno pomak artikulacije unatrag.

2.4.4.5 Tetacizam i deltacizam

Kao što se kapacizam i gamacizam javljaju u paru, tako se javljaju i tetacizam i deltacizam koji su nazivi za poremećen izgovor glasova /t/, odnosno /d/.

Glasovi /t/ i /d/ prvi su koje dijete izgovori pa su tek iznimno poremećeni. Izostavljanje je samo uz teška organska oštećenja, zamjena nema, tek rijetko glasovima /k/ i /g/ u djece s disfazičnim smetnjama ili oštećenja sluha, dok se iskrivljeni izgovor javlja kao nedovoljna okluzija, pomak artikulacije unatrag ili međuzubni izgovor (Škarić, 1988).

2.4.4.6 Tetizam

Do sada korišteni nazivi za poremećaje izgovora određenih glasova upućivali su na to koji je glas poremećen. Za razliku od toga, naziv tetizam ne upućuje na poremećaj određenog glasa nego u što prelaze neispravno izgovoreni glasovi. Pa tako, poštujući opet zvučnost i bezzvučnost djeca skupinu zvučnih suglasnika /z/, /ž/, /dž/, /đ/ i /g/ izgovoraju kao /d/, dok bezzvučni suglasnici /s/, /c/, /š/, /č/, /ć/ i /k/ prelaze u /t/ čime je izgovorni sustav osiromašen za 11 glasova (Škarić, 1988).

Ovaj poremećaj karakterističan je za djecu zaostalog razvoja izgovora, ali i govora kod kojih se, uz navedene zamjene, zamjenjuju i glasovi /r/, /l/, /lj/ i /nj/ pri čemu je izgovorni sustav osiromašen za još 4 glasa. Tu su moguće i leksičke dislalije kao i druge smetnje. Sve navedeno dovodi do nerazabirljivog govora koji se može reducirati i sam od sebe, ali je svakako preporučljivo potražiti stručnu pomoć jer se radi o općem zaostajanju razvoja artikulacije pa i govora (Škarić, 1998).

2.4.4.7 Etacizam

Etacizam je poremećaj izgovora samoglasnika /e/ tako što prelazi u samoglasnik /a/ (npr. *baba* umjesto *beba*). To je ujedno i jedini samoglasnik koji može biti poremećen. Roditelji će

znati da se radi o etacizmu jedino kada primijete da se /e/ ne javlja nikada i ni u kojem obliku. Uz glas /e/ kod djeteta će biti poremećena još koja glasovna skupina, a možda će zaostajati i čitav govor. Potrebno je potražiti stručnu pomoć jer etacizam upućuje i na moguća blaga oštećenja centralnog živčanog sustava (Škarić, 1988).

2.4.4.8 Ostali poremećaji izgovora

Ostali glasovi govora gotovo nikada nisu oštećeni, osim kod težih organskih oštećenja artikulatora. Poremećaje kao što su zamjena /f/ glasom /p/, /v/ glasom /b/ te izgovaranje poluglasa /w/ umjesto /j/ dijete u većini slučajeva prevlada samo i nisu razlog za zabrinutost (Škarić, 1988).

Ima poremećaja izgovora glasova koji ne obuhvaćaju jedan glas ili skupinu glasova nego svu artikulaciju tako što se na nekim glasovima više ili manje očituju. Takve poremećaje je često teško definirati jer poremećaj nije jednolično izražen (Vuletić, 1987). Dakle, ostali poremećaji odnose se na čitavu sliku govora, a to su prema Škariću (1988):

- a) *mali vilični ugao* ili *smanjen vilični kut* (glasovi nisu dovoljno izdiferencirani jer dijete premalo otvara usta; glasovi se prepoznaju, a odstupanja se primjećuju u onih glasova kod kojih je potrebno veće rastvaranje vilice)
- b) *opća oralna površnost* (dijete samo kao da naznači izgovor određenog glasa, glasovi se stapaju jedan u drugi i nisu dovoljno izdiferencirani)
- c) *mazni govor* (obuhvaća čitavu artikulaciju i glas te ne smeta dok je dijete malo; najviše se očituje pri izgovoru dentalnih i palatanih frikativa i afrikata)
- d) *poremećaj zvučnosti* (obezvučavanje je normalno u male djece i odnosi se na zvučne suglasnike i dijelom na sonante poput *topro* umjesto *dobro*; problem nastaje ako potraje poslije pete godine jer dijete neće moći slušno razlikovati zvučne suglasnike od njegovih bezvučnih parova)
- e) *nazalnost ili odsudstvo nazalnosti* su rijetki poremećaji (/m/, /n/, /nj/), no mogu se javiti uz opću opuštenost artikulatora (nazalnost), odnosno opću napetost (denazalnost).

2.4.5 Leksičke dislalije

Uz navedene sistematske poremećaje izgovora, u djece su česte i nesistematske pogreške koje se nazivaju leksičke dislalije, odnosno nesigurna predodžba glasovne strukture određene riječi. Naravno, kod istog djeteta mogu se naći obje vrste poremećaja (Škarić, 1988).

One ne ovise o nemogućnosti ispravnog izgovora glasa, nego o razmještanju glasova. Dakle, to je pojava kada dijete i one glasove koje može pravilno izgovoriti:

- a) izostavlja u nekim govornim situacijama zamjenjujući ih drugim glasovima
- b) mijenja im mjesto u riječi (npr. *tratkor* umjesto *traktor*)
- c) premješta ili izostavlja slogove unutar riječi (*lomokotiva* umjesto *lokomotiva*)
- d) skraćuje riječi (*Kapica* umjesto *Crvenkapica*, *lokotiva* umjesto *lokomotiva*).

Preporuka je da se leksičke dislalije ne ispravljaju jer se kod djeteta može stvoriti osjećaj da s njegovim govorom nešto nije u redu te može početi izbjegavati govoriti. Potrebno je samo potvrditi ono što je dijete reklo na način da ponovimo uz pravilno, jasnije i blago usporeno izgovaranje kako bi potaknuli dijete na pravilan izgovor.

Leksičke dislalije dio su urednog govornog razvoja, ako ne ustraju do šeste ili sedme godine kada postaju govornim poremećajima. Također mogu biti i nagovještaj da će takvo dijete imati smetnje čitanja i pisanja. No ako se uz leksičke dislalije vežu i pogreške u gramatičkim oblicima onda je riječ o težem oštećenju te se potrebno obratiti liječniku koji će uputiti u neku od specijaliziranih ustanova. U takvim slučajevima teškoće se neće samo pojaviti u govoru, čitanju i pisanju nego će se javiti i teškoće pažnje, koncentracije, učenja i usvajanja određenih vještina (Škarić, 1988).

2.4.6 Učestalost dislalija

Kod osoba s dislalijama radi se o pogrešnoj slušnoj slici, o određenom izboru karakteristika poremećenih glasova u korist onih karakteristika koje je osoba navikla slušati i reproducirati. Slično je i s interpretiranjem fonema stranih jezika. Ako je fonem sličan fonemu materinskog jezika, osoba taj strani prima i proizvodi kao materinski zbog navike slušanja. U fazi učenja govora mnogi faktori mogu utjecati na utvrđivanje izgovorne norme poput lošeg govornog uzora, privremene naglušnosti, privremene strukturalne anomalije govornih organa i slično (Orlandi, 1967).

Stručnjaci s područja logopedije ukazuju na velik porast govornih poremećaja koji se ne dovode u vezu s organskim uzrocima, već prije svega, s promijenjenim socio-kulturnim uvjetima života, te u skladu s tim, s manjkavom komunikacijom odraslih i djece (Velički, 2009). Činjenica da su govorni poremećaji kod djece u porastu dokazana je dosad u brojnim istraživanjima. Smatra se da oko 30 % djece predškolske dobi i oko 12 do 16 % osnovnoškolaca ima poremećaj određenih glasova (Brestovci, 1972; Škarić, 1988; prema Zorić i Pavičić-Dokoza, 2007), dok 4 – 5 % odraslih osoba ima neki poremećaj artikulacije (Vuletić, 1990). Vuletić (1987) navodi i da je ispitivanjem govora u predškolskim ustanovama

u šk. god. 1971./1972. ustanovljeno da poremećaje govora ima oko 35 % djece, od čega su najčešći poremećaji izgovora, dok među prvoškolcima 15 % djece ima poremećaje izgovora. No, poremećaji izgovora i riječi češći su kod djece s teškoćama u razvoju, a mogu se javiti i kod odraslih kao posljedica promjena u usnoj šupljini ili kao simptom nekih bolesti (moždani udar, dizartrija, Parkinsonova bolest...).

Europski podaci pokazuju da u prosjeku 25 % djece predškolske dobi ima manje ili veće poremećaje u govoru, od toga polovina lakše, četvrtina srednje ili teške (Heinemann, 1997; prema Velički, 2009). Podaci Hrvatskog logopedskog društva iz 2008. godine pokazuju da u Hrvatskoj 20 – 25 % djece predškolske dobi ima jezično-govorne teškoće.

Kao što je iz podataka vidljivo, poremećaj izgovora najčešći je govorni poremećaj među djecom, ali i odraslima. No s porastom životne dobi smanjuje se broj djece s poremećajem izgovora, smanjuje se broj poremećenih glasova, a i oblik poremećaja postaje blaži. To znači da su poremećaji izgovora najzastupljeniji u predškolske djece, posebno kada izgube mliječne zube što je privremena razvojna smetnja, zatim u školskoj dobi, dok se određeni broj dislalija zadržava i u odrasloj dobi. Sam raspon poremećaja kreće se od jedva primjetnih odstupanja do vrlo zamjetnih.

Kroz povijest se mnogo istraživalo o razlikama u verbalnim sposobnostima ovisno o spolu. Spolne razlike u korist djevojčica prezentiraju se od kada započinje govor. Irwin i Chen (1946) predstavili su krivulju koja pokazuje da je broj govornih zvukova od rođenja do 2;6 godine gotovo isti za oba spola u prvoj godini života. Ta krivulja se razilazi u korist djevojčica u drugoj godini života kada počinje pravi govor. Nadalje, McCharthy (1953) navodi da u literaturi postoji znatan broj dokaza koji ukazuje da američki bijeli dječaci kasne za djevojčicama u svim aspektima jezičnog razvoja. Tako Anastasi (1958; prema Hyde i Linn, 1988) navodi da su djevojčice superiornije u odnosu na dječake u verbalnom i jezičnom funkcioniranju od ranog djetinjstva do odraslosti. Maccoby (1966) također otkriva da kroz predškolsko doba i rano školsko doba djevojčice nadmašuju dječake u mnogim aspektima verbalnog izražavanja. One prije progovore, artikulacija im je čistija i ranije koriste duže i tečnije rečenice. Prema tome, Maccoby i Jacklin (1974), zaključuju da verbalne sposobnosti djevojčica dozrijevaju brže u ranoj dobi, ali se kroz razdoblje predškolske dobi do rane adolescencije verbalne sposobnosti izjednačavaju. U prilog tome idu i istraživanja Deno (1982) i Harpen (1986) koji također naglašavaju da djevojčice imaju malu prednost u predškolskoj dobi, odnosno bolje verbalne sposobnosti od dječaka. Rezultati istraživanja Mildner i Bajzec (2012) pokazuju da razlike između dječaka i djevojčica, prisutne u ranim fazama razvoja govora i učenja jezika, nestaju prilikom polaska djece u osnovnu školu.

Iako se svi istraživači slažu da postoje spole razlike u verbalnim sposobnostima, nisu suglasni i zna se malo o prirodi razlika u verbalnim sposobnostima bilo da je riječ o razlikama u vrsti verbalnih sposobnosti ili razvojnem vremenu nastanka ili nestanka mogućih razlika. Meta analiza Hyde i Linn (1988) pokazuje da su razlike u verbalnim sposobnostima, čitanju s razumijevanjem i vokabularu toliko male da se gotovo može smatrati da niti ne postoje. Jedini izuzetak je u proizvodnji govora koji ide u prilog djevojčicama. No, i te rane razlike u usvajanju jezika pokazuju malu prednost za djevojčice, ali i one postupno nestaju (Wallentin 2009). U Hrvatskoj je također provedeno istraživanje o razlikama u spolu (Vuletić i Ljubešić, 1984) koje pokazuje da postoje značajne razlike u dozrijevanju artikulacije u dječaka i djevojčica u korist djevočica te da je bolji izgovor u djevojčica.

Razlike u verbalnim sposobnostima rijetko su statistički značajne, ali pažljivo promatranje rezultata svih navedenih istraživanja ne može ignorirati dosljednost tih malih razlika koje se pojavljuju u svim istraživanjima.

3 PREVENCIJA DISLALIJA U PREDŠKOLSKOJ USTANOVU

Danas se rehabilitacija osoba s poremećajem izgovora provodi u logopedskim ambulantomama bilo da je riječ o zdravstvenim ustanovama, školama ili vrtićima. No osim rada s logopedom, djetetu je potrebna podrška okoline, posebno roditelja i odgojitelja s kojima dijete provodi veći dio dana ako pohađa predškolsku ustanovu.

Odgojitelji bi, savjetujući se s logopedom, trebali provoditi razne vježbe kako bi učvrstili ono što je dijete usvojilo kod logopeda i potaknuli govorno-jezični razvoj. Naime, roditelji često prisustvuju logopedskoj seansi s djetetom pri čemu imaju priliku vidjeti način i metodu rada s djetetom, a i logopedi im daju savjete što činiti kod kuće. Te savjete roditelj može podijeliti s odgojiteljem kako bi ih on primijenio u odgojno-obrazovnom radu bez obzira ima li samo to dijete u grupi izgovorni poremećaj ili ih ima više.

Naime, uloga odgojitelja u otkrivanju poremećaja izgovora vrlo je važna. Oni velik dio dana provode s djecom i imaju priliku usporediti govorno-jezični razvoj među djecom u odgojnoj skupini posebno ako se radi o homogenim grupama u odnosu na dob. No i kada uoče određeni problem, često se nemaju kome obratiti. Još je veliki problem što u svim dječjim vrtićima nema stručnjaka koji bi se bavili problemima govora i izgovora u djece vrtićke i predškolske dobi. Upravo iz tog razloga bitna je uloga odgojitelja koji bi uz dodatno obrazovanje, usavršavanje i učenje mogli, ako ne pomoći u terapiji, barem preventivno djelovati na nastanak poremećaja izgovora. Nadalje, vrlo je važno da osoba koja pomaže

djetetu u učvršćivanju ispravnog izgovora i sama nema neki od poremećaja izgovora te da se slijede upute stručnjaka kako se ne bi ubrzavao postupak u želji da se pomogne djetetu na način da se koriste neke druge, „efikasnije“ metode. To bi se moglo negativno odraziti na sam tijek terapije.

3.1 Poticanje govora

Poticanje govora jedna je od bitnih tema kojom se znanstvenici i stručnjaci posljednjih desetak godina pojačano bave. Razlog tomu vidljivo je opadanje jezičnih kompetencija mladih, kao i porast govorno-jezičnih teškoća zabilježen u brojnim istraživanjima (Velički, 2009).

Današnje društvo, paralelno s razvojem tehnike, a s time u vezi s prenošenjem govora na daljinu bez direktnog kontakta govornika i slušača, odnosno s oslabljenim mogućnostima za doživljavanje govora u određenoj situaciji, zahtijeva što precizniji govor što manje izvan granica norme (Orlandi, 1967), a u djece se sve više javljaju govorno-jezični poremećaji. Uzrok tomu treba tražiti u manjku komunikacije, nedostatku interakcije, utjecaju medija te neadekvatnom zadovoljavanju stvarnih dječjih potreba u predškolskom razdoblju, kao temelja za razvoj govora (Velički, 2009). Da bi dijete razvilo govor, moraju prije svega postojati bio-fiziološki preduvjeti, mora se govoriti djetetu i mora postojati interakcija jer se inače ni govor ni jezik neće razviti, a pri tome vrlo važnu ulogu igraju odgojitelji.

3.1.1 Oblici rada u dječjem vrtiću

Prethodno navedeni podaci o učestalosti govornih poremećaja otvaraju nam iznova pitanje o načinima i oblicima rada u dječjim vrtićima, o većoj ili manjoj primjerenosti određenih oblika rada i o njihovom utjecaju na razvoj govora, te o odgojno-obrazovnim sadržajima koji, osim poticajnog okruženja i bogatstva materijala, itekako utječu na dječji razvoj, a posljednjih su godina u pedagoškoj praksi stavljeni u drugi plan (Velički, 2009).

Često se govori da dijete uči čineći, puzati puzajući, hodati hodajući, a govoriti govoreći. No, potrebno se zapitati uči li dijete zaista govoriti samo govoreći ili su mu potrebni poticaji poput dobrog govornog uzora i kvalitetne govorne okoline, prostora za govor koji se odlikuje različitim aspektima i interakcijama (Velički, 2009).

Teškoće u govoru nije moguće sasvim spriječiti, ali je moguće mnogo toga poduzeti kako bi se smanjio rizik od nastanka teških izgovornih poremećaja. Da bi dijete ispravno izgovaralo glasove mora ih znati prepoznati i ne miješati ih međusobno, odnosno mora prepoznati glas prema akustičkim osobinama, razlikovati ispravan izgovor od neispravnog,

ostvarivati slušnu kontrolu vlastitog izgovora te ga procjenjivati i uspoređivati s govorima drugih (Posokhova, 2005). Prema tome, u usvajanju govora u dječjoj dobi izuzetno je važna socijalna povratna sprega. Dijete izgovara rečenice i gleda kako će na njih okolina reagirati, hoće li ih vratiti „na popravak“ ili će ih prihvatiti. Dakle, djeca uče govoriti govoreći, ali i slušajući, odnosno vanjska povratna sprega znatno je jača od unutarnje u cijelom predškolskom razdoblju.

Dakle, za zdrav i uredan razvoj govora komunikacija s djecom je neophodno potrebna. U predškolskom razdoblju dijete je posebno otvoreno za oponašanje uzora. Uzor djeluje na dijete više od sveg odgajanja stoga mu moramo omogućiti da bude u blizini svoga uzora (Prekop, 2008; prema Velički, 2009). Isto tako, dijete uči govor na temelju sadržaja i materijala koje odgojitelj pripremi i prezentira te za koje smatra da su poticajni za dijete, o kojima razgovara s djecom i na temelju čega stvara nove aktivnosti. To je dio socijalnog učenja, stjecanja i dijeljenja zajedničkih iskustava (Velički, 2009). Odgojitelj bi trebao propitivati svoje ponašanje, postupke te vlastiti govor, govor koji nudi djeci te u kojoj mjeri upotrebljava govorno-jezične i književno-umjetničke sadržaje vodeći računa o njihovoj primjerenosti i adekvatnosti kao i o kvaliteti okruženja za slušanje i primanje takvih sadržaja.

Kada odgojitelj analizira vlastiti govor, može doći do osnovnih zaključaka o govoru djece u određenoj skupini jer dijete u usvajanju govora osim što uvježbava govor govoreći, treba i uzor, sadržaje i nove riječi koje će od nekoga čuti.

Prilikom izošenja sadržaja, odgojitelj bi trebao voditi računa o potrebnim artikulacijskim položajima koje omogućuju da se dobije određeni akustički efekt glasa (Grišpun, 1989; prema Posokhova, 2005). Za potrebe ovoga rada smjernice za logopede koje je Benc Štuka (2010) opisala u svojoj knjizi, modificirane su za odgojitelje. Prema tome odgojitelji bi trebali:

- a) biti dobar govorni model djetetu i govoriti pravilno
- b) davati djetetu podršku posebno kada je ono svjesno svoje teškoće u izgovoru
- c) ne ispravljati dijete direktno
- d) ne posramljivati dijete zbog načina izgovora i ne dozvoliti drugima da to isto čine
- e) ne nazivati dijete nadimcima u skladu s poremećajem izgovora
- f) potražiti pomoć stručnog tima vrtića
- g) motivirati dijete za odlazak kod logopeda i pohvaliti njegov trud i napredak
- h) aktivno se uključiti i tražiti savjet logopeda.

Ispravan izgovor odgojitelja posebno je bitan jer slušanjem ispravnog izgovora i svog neispravnog dijete će učiti prepoznavati standardni izgovor i razlikovati ga od neispravnog, ovladati slušnom kontrolom te će učiti međusobno razlikovati glasove u slučaju supstitucija (Posokhova, 2005). Osim toga, odgojiteljev govorni izraz u svim aktivnostima trebao bi biti izražajan i pun afektivnosti, bogat varijacijama govornih vrednota jezika (intenzitet, intonacija, tempo, podulacija, pauza, ritam), zanimljiv i poticajan za dijete, ispravan u lingvističkoj i fonetskoj strukturi te ostvaren u obliku dijaloga (Dulčić i Pavičić Dokoza, 2014).

Teško je odvojiti učenje govora od drugih stvari zato što govor koristimo kao instrument komunikacije. Prilikom stjecanja govora, dijete treba biti u kontaktu s govorom, puno slušati govor kako bi otkrilo pravila njegove strukturiranosti, a tako i pravilan izgovor (Popović, 1982). Ne možemo dijete podučavati pravilnom izgovoru, ono to naprosto mora samo usvojiti uz slušanje govora, gledanje osobe koje govore te slušnu kontrolu i usporedbu vlastitog govora s govorom drugih.

Da bi se potaknula želja za komunikacijom kod djece, potrebno je u predškolsku ustanovu uključiti njihovo životno iskustvo, pozivajući se na to i stvarajući situacije u kojima će se djeca ponašati prirodno. Ono što ponajviše utječe na odnos djeteta prema govoru jest način uvođenja djeteta u aktivnosti, stavovi odgojitelja, njihov način interveniranja te organizacija same odgojne skupine. Aktivnosti u velikoj grupi, u malim grupama pa i individualne aktivnosti prilike su za razgovor (Popović, 1982).

Djecu treba poticati na komunikaciju kako bi razvijala svoj govor i imala prilike usavršavati izgovor glasova. Odgojni rad u svrhu poticanja razvoja govora, odnosno prevencije govornih poremećaja može se uklopiti u sve aktivnosti koje se provode u predškolskoj ustanovi. Potrebno je vezati govor za aktivnosti jer je govor kod djeteta usko povezan s aktivnošću i situacijom. Kada djeca više sudjeluju u planiranju grupnih aktivnosti, kada im se daje više prostora u komunikaciji i više prilike da sudjeluju u dužim razgovorima, izvlače više koristi iz toga u pogledu razvoja govora. Isto tako je važno navesti dijete da komentira ono što radi, odnosno potrebno mu je omogućiti da što više govori kako bi imalo priliku okušati se u izgovoru svih glasova našeg izgovornog sustava u različitim kontekstima te kako bi na taj način što više bogatilo rječnik.

Nadalje, vrlo je važno koristiti jasan i precizan govor. Govor koji dijete usvaja ovisi o govoru koji dijete sluša. Bez obzira na to iz koje sredine dijete potječe, mora biti izloženo različitim modelima govora (Popović, 1984). Potrebno je pomoći djeci koja loše izgovaraju kako bi ih okolina što bolje razumjela. Kada kod djeteta uočimo pogreške izgovora, kada radi

mnogo supstitucija, omisija i/ili distorzija glasova tako da mu govor postaje slabo razabirljiv, potrebno je pokazati volju i raspoloživost djetetu kada ono započne komunikaciju bilo da traži neki predmet, pokazuje nešto ili prepričava ili inicira interakciju gestom ili manje ili više razumljivim rečenicama. Odgojitelj mora pogledati dijete, nasmiješiti mu se te ga tako potaknuti da nastavi govoriti. Što se tiče ispravnosti izgovora, u tim situacijama nije cilj da se dječji rječnik obogati novim riječima, nego da te postojeće riječi dijete počne izgovarati ispravno te da postane razabirljiv sugovorniku. Postupci koji tome pridonose provode se u najprirodnijim situacijama u okviru svakodnevnog odgojno-obrazovnog rada, dok se dijete igra ili dok se provodi neka aktivnost s cijelom skupinom.

Dijete, osim kognitivnog i socioemocionalnog razvoja, razvija govor i kroz igru. Ono usvaja jezična pravila, verbalne interakcije i snalaženje u njima, razvija jezične kompetencije ali poboljšava se i izgovor određenih glasova. Igra je najzabavniji oblik učenja, potiče pozitivno ozračje koje se prenosi i na daljnji rad. Djeca su u igri vrlo aktivna i manje ih umara od ostalih metoda rada. Kako bi igra bila svrhovita, ona mora biti prilagođena djetetu, a kako bi to postala prvo moramo upoznati djetetove potrebe i određene teškoće izgovora. Također treba voditi računa o dobi djeteta, njegovim intelektualnim sposobnostima te o dinamici pazeći da zadaci ne budu predugački kako cijela igra ne bi trajala predugoda, a dijete ne bi izgubilo interes i zanimanje za samu igru (Hižak, 2014).

3.2 Sposobnost slušanja u odgojnoj skupini

Djeca u predškolskim ustanovama često slušaju poruke koje su upućene cijeloj grupi, a ne njima osobno i upravo je iz tog razloga važno razvijati aktivno slušanje.

Slušna diskriminacija razvija se usmjeravanjem pažnje na određeni zvuk u nekoj cjelini na način da ga može razlikovati i ponoviti, a to može jedino ako usmjeri svoju pažnju na slušanje. Samo slušanje zasniva se na potrebi da osoba razumije ono što drugi kažu. Da bi djeca naučila slušati, potrebno je da se osjećaju uključenima u komunikaciju (Popović, 1984).

Da bi dijete slušalo, potrebno je stvoriti uvjete za to. Nerijetko se događa da odgojitelji kažu djeci da izmisle i ispričaju neku priču. Tada se dijete ne može koncentrirati na ono što drugi govore jer ih obuzima želja da i oni ispričaju svoju priču uz bojazan da će je zaboraviti. Kada se aktivnosti provode u velikim grupama, to je teže za odgojitelja i ne može djelovati na govor djece kako bi to mogao u manjim grupama. Zato je bolje provoditi aktivnosti poput razgibavanja artikulacijskih organa, igara prstićima i slično u manjim grupama gdje bi odgojitelji mogli pravovremeno uočiti svu djecu i reagirati ako je potrebno. Tako je i sa slušanjem. Da bi se djeci olakšalo učenje slušanja, potrebno im je omogućiti situacije u

kojima mogu lakše shvatiti važnost i pravila slušanja. U velikim grupama je nužno djecu eksplicitno pozvati da slušaju jedni druge (Popović, 1984). Odgojitelji bi u odgojno-obrazovni rad mogli uvesti kratku aktivnost slušanja jedni drugih jer bi prilikom slušanja djeca imala priliku uspoređivati svoj govor s govorom druge djece.

II. PRAKTIČNI DIO

4 PRAKTIČNE METODE POTICANJA GOVORA

Dijete usvaja govor slušajući ga i govoreći, odnosno uz pomoć osjetila za sluh i govornih organa. No veliku ulogu u razvoju govora ima i motorika, posebno mikromotorika. Odgojitelji bi raznim igrama mogli potaknuti mikromotoriku, a tako i pokretljivost i koordinaciju rada artikulacijskih organa. To bi djeci bilo vrlo zabavno, drugačije i s veseljem bi prihvatili takav način rada jer se razlikuje od uobičajenog provođenja vremena u raznim centrima aktivnosti. Takve igre posebno bi bile zanimljive predškolskoj djeci koja su već dovoljno spretna da mogu izvoditi određene radnje, ali im ne bi bilo ni prelagano te bi osjetili izazov u igranju tih igara. Jednom kada dijete nauči igre prstićima, malešnice i razne pjesmice moći će ih provoditi i vježbati sam. Pri tome treba biti oprezan kako se ne bi još više učrsto neispravan izgovor poremećenih glasova.

4.1 Artikulacijska gimnastika

Artikulacijska je gimnastika skup ciljano odabranih vježbi koje pomažu jačanju mišića pokretnih organa artikulacijskog aparata i razvoju snage, spretnosti i diferenciranoj pokretljivosti tih organa te tako pomaže razviti posebne pokrete govornih organa (Posokhova, 2005). Kroz igru uključenu u odgojno-obrazovni rad odgojitelji mogu pobuditi interes prema fiziologiji izgovaranja te tako pomoći u prevenciji izgovornih poremećaja u djece. Djeca će se htjeti uključiti ako im se prikaže na zanimljiv i njima dostupan način.

Fomičeva (1997; prema Posokhova, 2005) opisuje igre koje mogu koristiti logopedi u svrhu razgibavanja artikulacijskih organa. Navedene igre mogu koristiti i odgojitelji u svom odgojno-obrazovnom radu. Ove vježbe odgojitelji mogu provoditi uz savjet logopeda. Vježbe se provode od jednostavnijih prema složenijima, a trebaju se uobličiti u igru te im dati zabavne nazive. Mogu se provoditi prije doručka, kada djeca sjede za stolovima, a položaj mora biti opušten uz ravno držanje. Primjerice, dok sva djeca sjede za stolom i čekaju ručak odgojitelji kažu djeci da se usne mogu smješkat, a kada se smješkaju pokazuju zube. Usne se mogu i istezati poput surle, donja vilica je spušta i podiže – tako otvaramo usta i zatvaramo. Jezik može izvoditi razne pokrete: gore-dolje, lijevo-desno, naprijed nazad. Ova igra trebala bi biti početna i uvod za daljni rad, a može se koristiti s djecom od 3 do 4 godine. Starijoj djeci, odnosno onoj od 4 do 5 godina, uz prethodnu igru dodaju se novi pojmovi: gornja i donja usna, gornji i donji zubi, alveole te više treba obratiti pažnju na pokrete usana i jezika. Može se promatrati jezik kako mijenja oblik od širokog prema uskom i slično. Kada djeca to usvoje, dodaje se razlikovanje vrha i leđa jezika i to u dobi od 5 do 6 godina. Djeca pred

polazak u školu, odnosno od 6 do 7 godina znat će izvesti sve gore navedeno i sve pojmove te se može uvesti još povezivanje pokreta usana i jezika s izgovaranjem određenih glasova. Primjerice: „Kada izgovaramo *iiii* usne se smješkaju, a kada izgovaramo *aaaaaa* usta se široko otvaraju. Kada izgovaramo *uuuu* usne se istežu poput surle.“

Ovakvim i sličnim igrama odgojitelji, koji nisu stručne osobe u području rehabilitacije govora, nikako ne mogu odmoći ili naštetiti izgovoru djeteta nego samo pomoći i poboljšati postojeće stanje te djelovati preventivno.

Skupovi vježbi (Fomičeva, 1997; prema Posokhova, 2005)

I. Vježbe za osnovne pokrete i položaje artikulacijskih organa

1. zadržavanje usana u položaju „osmijeh“ tako da su zubi vidljivi
2. istezanje usana u položaj „surla“
3. naizmjenično prva i druga vježba
4. mirno otvaranje i zatvaranje usta, usne su u položaju osmijeha
5. jezik širok
6. jezik uzak
7. naizmjenično širok-uzak jezik
8. podizanje jezika iz gornjih zuba
9. naizmjenično jezik gore-dolje
10. naizmjenično uvlačenje jezika u dubinu usne šupljine i približavanje donjim prednjim zubima.

Nakon ovladavanja navedenih vježbi, trebaju uslijediti specijalizirane vježbe za poremećen izgovor određenih glasova. Te bi se vježbe trebale provoditi individualno i ne bih savjetovala provođenje u odgojnoj grupi kako ne bi došlo do učvršćivanja pogrešnog izgovora jer se odgojitelji, zbog opsežnosti posla i velikog broja djece u skupinama, ne mogu posvetiti samo jednom djetetu i pažljivo promatrati što radi. No ipak, velik broj vježbi može biti djeci zabavan te se mogu igrati sama igara poput:

1. „Zabij gol“

Svrha ove vježbe je stvaranje neprekidne i usmjerene zračne struje.

Opis: usne su u položaju „surla“ te dijete lagano i neprekidno puše lopticu od vate koja se nalazi na stolu tako da zabije „gol“ napravljen od kockica. Pri tome treba paziti da se obrazi ne napuhuju te da je izdisaj lagan i produljen (Posokhova, 2005).

4.2 Malešnice

Malešnice su pučke dječje pjesme koje se razvijaju kod svih naroda. One su, u načelu, prvi pjesnički tekstovi s kojima se dijete susreće, a povezuju se s igrom u kojoj dijete aktivno sudjeluje te uključuju i riječi i pokrete. Utkane su u dječji život te obilježavaju odnos odraslih i djece u kojem dijete nije samo pasivni promatrač. Fonološka struktura malešnice u sebi sadrži sve glasove jezika koje dijete treba usvojiti. Većina je bliska nonsensu, riječi su nositelji zvuka, a ritam je pravilan. S obzirom na to da su hrvatske malešnice izgrađene velikim dijelom na narodnim govorima najpouzdanije su i najprimjenjivije za uvođenje djeteta u govor, za poticanje njegova kvalitetnog i jednostavnog usvajanja. Sam govor upućen djetetu tako je nadopunjen ritmom, tempom te kombinacijom glasova i slogova potrebnih za pravilan izgovor (Velički i Katarinčić, 2011).

Podvrste malešnica jesu: uspavanke, bajalice, brojalice, razbrajalice, nabrajalice, tepalice, molitvice, pitalice, rugalice, zagonetke, pjesme za igru ili igralice za kolo, cupkalice, hincalice, izmišljalice, zamišljalice, oponašalice, dodirivalice, nagomilavalice, jezikolomilice.

Velički i Katarinčić (2011) navode pedagoške zahtjeve, odnosno aspekte vezani uz malešnice (igre prstima). To su emocionalni aspekt, motorički, senzorički, kognitivni te neuropsihološki i jezični aspekt. Posebno bih naglasila i opisala motorički te jezični aspekt.

Motorički aspekt

Igre rukama zahtijevaju određene oblike pokreta, određene forme, npr. kod nekih pjesmica brze, suprotne pokrete, kod nekih povezane motoričke uzorke ili neki određeni redoslijed prstiju. To poticanje finomotoričkih radnjih od iznimnog značaja je za razvoj govora te za predpisačke i predčitačke vještine.

Jezični aspekt

Malešnice i igre prstima potiču razvoj govora kod djece jer zahtijevaju promišljeno i ciljano korištenje govornih oblika, odnosno vrednota govornog jezika sadržanih u stihovima – intonacije, ritma, tempa, pauze. Djeca tako koriste različite modulacije glasa (tiho-glasno), pamte redoslijed (važan radi kasnijeg uočavanja redoslijeda glasova u riječima, odnosno glasovne analize i sinteze), bogate rječnik (imenovanje prstiju i pokreta, riječi upotrebljene u personifikaciji) itd.

Igre s prstima treba izgovarati polagano, ali vrlo izražajno. Pokreti moraju slijediti radnju u tekstu, a pokrete koje smo jednom uveli moramo izvoditi uvijek na isti način. Djeca moraju biti usredotočena kako bi pravilno izvela radnju te trebaju uvježbati preciznost da bi je

mogla pravilo ponoviti. Tako povezuju pokret i govor na najučinkovitiji način – omogućuju poticanje govora pokretom. Djeca će spontano naučiti tekst (ne ih prisiljavati da ponavljaju), prvo će ponavljati gestu, a stihove će zapamtiti tijekom vremena. Malešnice moraju biti praćene radošću i smijehom, bez prisile što će djecu poticati na brojna ponavljanja, a pritom i na uvježbavanje određenih jezičnih konstrukcija, izgovora glasova i riječi te tečnosti govora (Velički i Katarinčić, 2011).

4.2.1 Primjeri malešnica

Navedeni su primjeri malešnica iz knjige *Stihovi u pokretu: malešnice i igre prstima kao poticaj za govor* (Velički i Katarinčić, 2011).

*

Mama, tata, Ana, Jurica

I mali Ivica

Svi su sada tu.

U maloj kući stanuju.

Kada se vrata otvore

Tata obitelj u šetnju povede.

I.K.

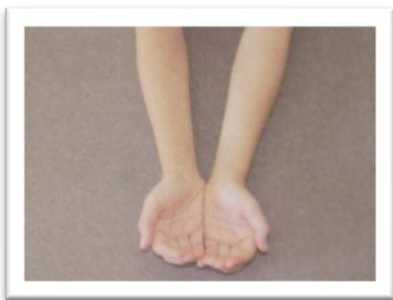
Dodirujemo redom svih pet prstića.

Raširimo svih pet prstiju.

Prsti obiju ruku se dodiruju jagodicama i čine krov.

Ruke ispružimo dlanovima okrenutim prema gore.

Prstima jedne ruke hodamo po dlanu druge ruke.



*

Stari plac kruha prosi

Kažiprst ga kući nosi

Srednjak šuti pa se ljuti

Što prstenjak sve izjeda

I malome ništa ne da.

(Ljudevit Varjačić, Prsti)

Trljamo i uvrćemo jedan po jedan djetetov prstić počevši od palca.

*

Tašun, tašun, tanana,
I svilena marama
U marami šećera
Da mi _____ večera.

Plješćemo, a u posljednji stih ubacimo djetetovo ime.

*

Gle, ide jež,
Za ježom ide miš,
A za njim ide
Deset mrava
I više niš.

*Hodamo prstima po djetetovoj ruci od prstiju do ramena sve
brže i brže, na kraju hodamo preko cijele djetetove glave i
lagano ga povučemo za uho.*

*

Nek' palac sada spi
I kažiprstu ti.
Nek' spava i srednjak
I za njim prstenjak
I mali prstu ti.
Nek' spiju sada svi.
Mir, da se nitko ne probudi
Dok zora ne zarudi.

*Savijamo jedan po jedan prstić dok ne napravimo šaku.
Na kraju šaku otvorimo.*



4.3 Razvoj pokreta prstiju ruku

4.3.1 Samomasaža

Dijete treba naučiti samomasažu ruku. To je jedna vrsta pasivne gimnastike koju treba izvoditi svakodnevno dva do tri puta. Ona ima tonizirajuće djelovanje na središnji živčani sustav, poboljšava funkcioniranje receptora i neuralnih putova (Posokhova, 2008). Igre koje slijede pomažu djeci pri govoru, ali i pripremaju ih na aktivost pisanja.

Navedene igre preuzete su od Osmanove (2010).

Samomasaža prstiju

Samomasaža počinje laganim trljanjem jagodica prstiju u smjeru od vrhova prema dlanu na jednoj ruci pa na drugoj.

Jedan, dva, tri, četiri, pet,
okupio svih se prstića svijet.
Prstići su svi na broju –
čekaju masažu svoju.



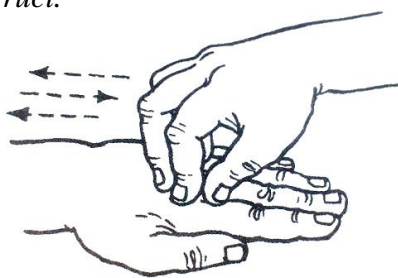
Vrh prstića prvo stišćem,
prema dlanu ga pritišćem.
I još druga ruka seka
na svoj red sad mirno čeka.

Samomasaža vanjske strane ruku

CRTICE

Jagodice prstiju desne ruke postavljene su na početak prstiju lijeve ruke s vanjske strane dlana. Pokretima naprijed-nazad (crticama) pomičemo kožu, postupno se premještajući prema zapešću. Isto ponavljamo na drugoj ruci.

Prema dolje dlan okrenem
pa odozdo trljat krenem.
Samo pazi: od prstiju
prema zglobu
masažu trebaš početi ovu.



PILJENJE

Ruku lijevu po stolu raskrilim,
desnom rukom po njoj pilim.
Brzo i točno ide ruka čila
kao da bi stvarno prava pila bila.

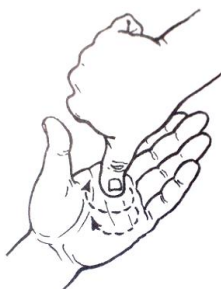


Samomasaža dlanova

PUTELJCI NA DLANU

Palcem jedne ruke izvodi se trljanje dlana druge ruke od sredine prema krajevima.

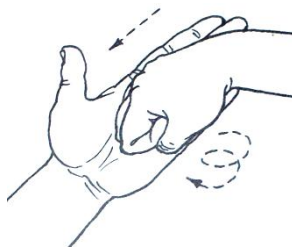
Vidim nešto svaki dan,
puteljaka pun je dlan.
Puteljak svaki kad istražim,
na drugom dlanu novi tražim.



GNJEČALICA

Zglobovima prstiju stisnute šake desne ruke gnječimo lijevi dlan pokretima „bušenja“. Isto ponavljamo na drugoj ruci.

Zglobićima desne ruke
lijevu gnječim ja bez muke,
pri tome je vrlo važno
da pritišćem snažno, snažno!



ZAGRIJMO DLANOVE

Dlan o dlan ti žustro trljaj
jer rukama toplina, znaj,
godi kao zimi čaj
i ako mamin zagrljaj.



Ostali načini masaže prstića

- Gladimo svaki prstić, počinjući od palca, u smjeru prema vrhovima.
- Masiramo svaki zglob i članak svakog prstića.
- Blago tapkamo noktima svaku jagodicu.
- Kružnim pokretima svoga palca masiramo jagodicu svakog bebinog prstića.
- Nježno okrećemo cijeli prstić 7 do 9 puta u smjeru kazaljke na satu i isto toliko u usrotnom smjeru.

- 3 do 4 puta okrećemo šaku naprijed-natrag i u krug.
- Odmjeravamo na dlanu za dužinu bebina malog prsta i kružno masiramo tu točku s vanjske i unutarnje strane dlana 7-9 puta u oba smjera.
- Isto tako masiramo točke s obje strane lakta.
- Blago udaramo dva prsta od početka šake do lakta s vanjske strane.
- Gladimo i blago podražujemo jagodice svih prstića malim kistovima.

Svi pokreti moraju se obavljati vrlo nježno i oprezno i možemo ih činiti sve do treće godine. Nakon devet mjeseci uvode se aktivne vježbe za prste, a biramo ih u odnosu na dob djeteta i njegove individualne mogućnosti (Posokhova, 2008).

4.3.2 Aktivne vježbe za prste

- Dijete okreće prstima i dlanovima drvene kuglice, olovku s bridovima i sl.
- Bavljenje različitim ručnim radom (pletenje, crtanje, ljepljenje, izrezivanje, konstruiranje, origami i sl.).
- Različite umetaljke, naljepnice, kocke za građenje i razni štapići - konstrukcijske igre, male figurice, krpene i drvene lutkice koje se stavljaju na prst, perle za nizanje, slagalice, vezice za pletenje i vezanje čvorova, gumbi, štapići za brojanje, kuglice itd.

Postupno smanjujući dimenzije predmeta kojima se dijete igra, stimulira se veća točnost i spretnost pokreta te se usavršava koordinaciju. Svrha je da se svaki pokret obavlja lako, bez napora i da vježbanje veseli dijete. Dok radi prstićima različite vježbe, u djeteta se uspješno razvija fina motorika ruku, koja pozitivno utječe na razvoj govora (šaljući impulse u govorne centre mozga), ali i priprema dijete za pisanje. Šake postaju pokretljivije, fleksibilnije te nestaje ukočenost pokreta što će znatno olakšati proces ovladavanja pisanjem. Vrlo dobru stimulaciju pružaju kratke ritmične dječje pjesmice koje se prate pokretima prstiju (Posokhova, 2008).

4.3.3 Igre prstićima

Igre prstićima zabavna su i zanimljiva aktivnost, ali i korisna vježba. Pokretljivost djetetovih prstića izravno je povezana s mentalnim i govornim razvojem. Ono stimulira sazrijevanje mnogih motoričkih područja mozga, a u kombinaciji s ritmičkim pjesmicama pomaže razvoju govora, logičkog mišljenja, pažnje, pamćenja, vizualne i slušne percepcije, potiče ustrajnost te

poboljšava kvalitetu igre i učenja. Razvoj djetetove fine motorike najbolji je oblik pomoći razvoja govora i inteligencije te je najprikladniji za ranu dob. One su vrlo korisne kako za djecu uredna razvoja tako i za djecu s jezično-govornim i/ili motoričkim teškoćama (Osmanova, 2010). Također pomažu uklanjanju napetosti i u govornim organima – u usnama i jeziku. Igre prstićima čine dijete općenito opuštenijim, emocionalno i mentalno. Potrebno ih je započeti od najranijeg djetinjstva – blago milovanje, masiranje i razgibavanje prstića (Herljević i Posokhova, 2007).

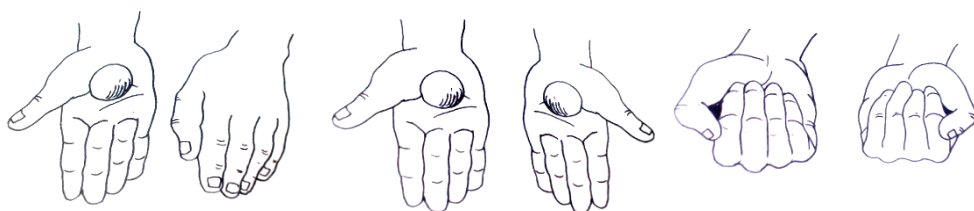
Vježbe prstima i rukama

- *Stiskanje gumenih loptica dlanovima.*

Ova ručica je desna.

Ova ručica je lijeva.

Obje ruke vježbam ja
malim lopticama!



- *Jagodice prstiju dodiruju površinu stola i lagano se podižu i kucaju (poput sviranja na klaviru).*

Evo, evo ljetne kiše,
prašinu sa ceste briše.



- *Po redu pritišćemo prstom odgovarajući kružić.*

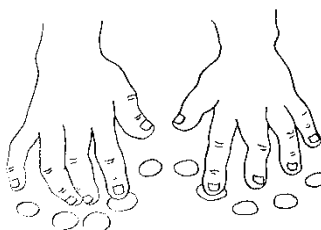
Jedan krug, drugi krug.

Jedan korak, drugi korak.

Naši prstići marširaju –
kružiće dodiruju.

Jedan, dva, tri, četiri, pet!

Prošetajmo ih opet!



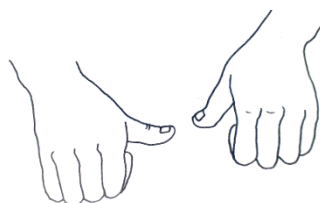
- *Kružni pokreti palcima dok su savinuti prsti naslonjeni na stol.*

Igrali se cijeli dan,

vtjeli su kišobran.

Vrtjeli su kišobran,

sad je malo poderan.



Igre prstićima

- ČAMAC

Oba dlana bridovima naslonjena na stol. Prsti su stisnuti jedan uz drugi i dodiruju se jagodicama druge ruke. Dlanovi su blago savijeni.

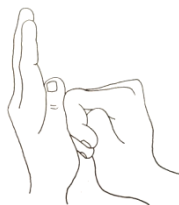
Hrabar mornar
u čamcu malom,
sam se bori
s vjetrom valom.



- STOLAC

Laktovi su na stolu. Stisnutu šaku jedne ruke pritišćemo uz dlan druge ruke.

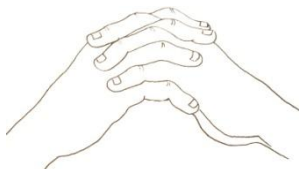
Napravit ću stolac,
od dlana i šake-
za umorne bake.



- LOKOT

Dlanovi su pritisnuti jedan uz drugi, a prsti obje ruke su isprepleteni prema van.

Vrata su zaključana – ne mogu izaći,
a ključ sam izgubio – ne mogu ga naći!



- PTICA

Dlanovi su okrenuti prema tijelu. Palci su ispruženi i isprepleteni. Prsti su stisnuti poput krila i čine pokrete naprijed-natag.

Leti ptica
s grane na granu,
svojim ptićima
traži hranu.



(prema Herljević i Posokhova, 2007)

4.3.4 Igre za razvoj fine motorike

Stvaranje figurica prstima

* Sjene životinja

Dijete stvara prstima razne figurice životinja koje stvaraju velike sjene na zidu, a svaku figuricu možemo pratiti kratkim stihom.

SLON

Težak stupam zemljom tvrdom,
ponosno pred cijelim krdom.
Surlu bacam na sve strane,
diram njome palme, grane.



KROKODIL

Podnevna tišina vlada.
Ispružam se težak, lijen,
kraj obale čekam plijen.



LISICA

Oprezna sam lisica,
kažu da sam lukava.



ORAO

Gordo vladam sred visina,
iznad magla i daljina,
visoko od cijelog svijeta,
odmaram se nakon leta.



Igre sitnim predmetima

• Dizalica

Stavimo na stol razne gumbe, šibice ili špekulice te dijete uzima svaki predmet svaki put drugim parom prstiju i razvrstava ih u kutijice.



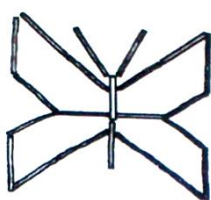
- *Igre vezicma*

Od kartona izrežemo razne figurice (cvijet, zvjezdice, trokut i sl.) te u sredinu probušimo rupu te pokažemo djetetu kako da ih niže na vezicu.

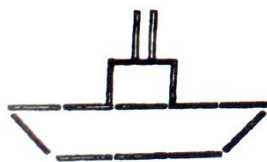
Također se može od većeg komada kartona izrezati čizmica ili prslučić i probušiti rupice za vezanje kroz koje će dijete provlačiti vezice.

- *Konstruiranje figurica od štapića*

Dijete konstruira od malih štapića razne figurice poput leptira, parobroda, mlina, jedrilice, rakete i sl.



Leptir



Parobrod



Mlin



Raketa

(prema Posokhova, 2008)

4.3.5 Verbalno imenovanje radnji i kretanja

Odrasli često misle kako se podrazumijeva da djeca znaju što znači trčati, toptati, šuljati se, šetati, skakati, hodati i slično, no mnoga djeca ne razumiju značenje temeljnih izraza kojima se imenuje kretanje prostorom pa u svakodnevnim aktivnostima često reagiraju neprikladno i pobuđuju čuđenje ostalih. Oni odavno vladaju tehnikom motoričkog izvođenja tih akcija, ali nitko s njima nije poradio na točnom razumijevanju i uporabi tih izraza. Tako kada djeci pričamo priču npr. o lisici koja se šulja ili vojniku koji stupa to im ne znači ništa jer ne znaju da se iza tog glagola krije motorička aktivnost koju oni već godinama svakodnevno koriste. Potrebno je imenovati sve aktivnosti i radnje koje obavljamo kako bi djeca razumjela izaraze koji opisuju te pokrete.

Potrebno je potaknuti dijete. Ono je u igrama, u kojima je u stalnom bliskom fizičkom kontaktu s roditeljem (nošenje, maženje, ljuljanje, dodirivanje, šakakljanje, hvatanje..), najsretnije i najuspješnije jer uživaju u neposrednoj blizini. Ako odrasli čine radnje pri kojima zaista uživaju, dijete će se pridružiti, bilo da oponašaju mačku, tuljana, skrivaju ili podižu dijelove tijela, izgovaraju razne glasove i slično. Potrebno je biti opušten i koristiti različite suprotnosti (glasno-tiho, brzo-polagano) u kretanju i govorenju. Ako mi uživamo i dijete će

uživati te ćemo kroz igru spontano poticati razvoj govora uz stalno imenovanje dijelova i stavova tijela, radnji, pokreta, pokazivanja, mjesta u prostoru i slično (Rade, 2002).

Igre

- *Pikati, štipati, boksati*

Pruži jako kažiprst. To je „pikalica“. Pikaj me!

Spoji palac i kažiprst. To je „štipaljka“ Štipkaj me!

Stisni šake. Boksaj me! Sada ću ja tebe:

PIK PIK PIK

Pokaži kako pikaš? štipkaš? boksaš?

PIKAM TE.

Što sada radiš?

ŠŠTIP ŠŠTIP ŠŠTIP

Tko me/te pika? štipka? boksa?

ŠTIPAM TE.

Pokaži čime pikaš? štipkaš? boksaš?

BUM BUM BUM

Koga ja pikam?

BOKSAM TE.

Koga ti pikaš?

Sada ću ja tebe, pa onda ti mene..

- *Mijenjanje mjesta tu i tamo*

Trčeći zauzimaj nova mjesta u prostoru govoreći:

SADA SAM TU! SADA SAM TU! A SADA SAM TU!

Kada stigneš na novo mjesto, pokaži rukom gdje si prije toga bio:

SADA SAM TU! BIO SAM TAMO!

SADA SAM TU! BIO SAM TAMO!

Nastavi ovu igru tako da na svako mjesto dođeš, krećući se nekim novim načinom (četveronoške, puzeći, trčeći, šuljajući se i sl.) imenujući načine kretanja.

- *Tražiti – ne dati, ne dam!*

Ne dati da nam dijete dotakne leđa, guzu, vrat, nos, uho, trbuh, oko...

Skrivati te dijelove tijela dizanjem na prste, bježanjem po sobi...

NE DAM TI LEĐA!

Tko traži...?

NE DAM TI GUZU!

Tko ne da...?

NE DAM TI VRAT!

Kome ne daš...?

NE DAM TI NOS!

Što ne daš?

- *Igra po djetetovom tijelu*

Dijete leži ili sjedi. Roditelj svojim prstima „hoda“ po djetetu od njegova prstića na nozi do nosića. Pri tome pjeva:

IDE MRAV

MALI MRAV

GORE, GORE, GORE, GORE...

DOŠAO JE GORE!

Igra se može izvoditi i samo od djetetovih prstića na ruci do ramena ili od pupka do vratića ili od brade do nosića...

- *Pamćenje položaja tijela, visoko-nisko*

Kažemo djetetu:

PRETVORI SE U STABLO! (stani skupljenih nogu, a raširenih ruku)

PRETVORI SE U SRUŠENO STABLO! (legni skupljenih nogu, a raširenih ruku)

PRETVORI SE U GRM! (čučni raširenih ruku)

PRETVORI SE U SRUŠENI GRM! (legni zgrčenih koljena, a raširenih ruku)

BUDI STABLO PA GRM!

BUDI SRUŠENO STABLO PA SRUŠENI GRM!

U što si se sad pretvorio?

BUDI STABLO PA SRUŠENI GRM!

BUDI GRM PA SRUŠENO STABLO!

Što je više, stablo ili grm?

Poslije svakog zadatka reci u što si se pretvorio.

- *Prsti na ruci*

Šaka je stisnuta. Okrećemo šaku i dižemo palac i/ili mali prst govoreći:

PALAC JE GORE.

PALAC JE DOLJE.

KAŽIPRST JE GORE.

KAŽIPRST JE DOLJE.

MALI PRST JE GORE.

MALI PRST JE DOLJE.

Sada ti vježbaj prstima, a ja ću govoriti gdje je koji prst!

Sada ću ja vježbati, a ti govori gdje mi je koji prst.

(Rade, R., 2002)

III. EKSPERIMENTALNI DIO

5 UČESTALOST I VRSTE DISLALIJA I ULOGA ODGOJITELJA

5.1 Cilj i hipoteze

Eksperimentalni dio ovoga rada ima dva cilja:

- (1) odrediti učestalost i oblike izgovornih poremećaja u djece pred polazak u školu
- (2) ispitati ulogu odgojitelja u prevenciji i terapiji izgovornih poremećaja.

S obzirom na prvi cilj oblikovane su dvije, odnosno tri hipoteze:

H1: Najčešći izgovorni poremećaji u djece pred polazak u školu su sigmatizam i rotacizam

H2: U dječaka su izgovorni poremećaji učestaliji nego u djevojčica

Sljedeće dvije hipoteze odnose se na ulogu odgojitelja.

H3: Odgojitelji prepoznaju izgovorne poremećaje u djece

H4 Odgojitelji znaju što činiti u prevenciji i terapiji govornih poremećaja

5.2 Materijal i metode

5.2.1 Prikupljanje ispitanika

U prvom dijelu istraživanja sudjelovala su djeca iz jednog zagrebačkog dječjeg vrtića. Provedbu istraživanja odobrila je ravnateljica vrtića u suradnji s članovima stručnog tima koji su bili upoznati s detaljima istraživanja. Za sudjelovanje djece u istraživanju roditelji su dali pisanu suglasnost u kojoj su se nalazili osnovni podaci o djetetu. Primjer obrasca suglasnosti se nalazi u prilogu 3.

Drugi dio istraživanja odnosio se na zaposlenike, odnosno odgojitelje iz predškolske ustanove u kojoj se provodio i prvi dio istraživanja.

5.2.2 Ispitanici

Prvi dio istraživanja obuhvaća uzorak od 101 ispitanika u dobi od 5;6 godina do 7;6 godina. Kao donja granica uzeta je dob od 5;6 mjeseci koja se smatra gornjom granicom kada bi dijete trebalo usvojiti i ispravno izgovarati sve glasove našeg izgovornog sustava. Velika većina djece, njih 90 školski su obveznici od čega je šestero djece s odgodom polaska u školu (četvero na zahtjev roditelja, jedno zbog slabije grafomotorike i koncentracije, dok je jedno dijete dobilo odgodu zbog cista na mozgu i preseljenja). Jedanaestero ispitanika nisu školski obveznici.

Tablica 7. Broj i dobna struktura djece

DJEČACI					DJEVOJČICE			
	Šifra skupine	Prosječna dob	Raspon dobi	N	Šifra skupine	Prosječna dob	Raspon dobi	N
Bez odgode škole	MŠ	6;7	6;0-7;6	41	ŽŠ	6;4	6;0-7;3	43
S odgodom škole	MO	6;3	6;1-7;0	5	ŽO	6;2	6;2-6;2	1
Nisu školski obveznici	MNŠ	5;8	5;6-5;9	4	ŽNŠ	5;6	5;7-6;0	7
Ukupno	M	6;6	5;6-7;6	50	Ž	6;3	5;7-7;3	51

U okviru drugog dijela istraživanja ispitani su stavovi 41 odgojiteljice o prevenciji i terapiji dislalija u odgojnoj skupini (Anketa: *Prevencija i terapija dislalija u odgojnoj skupini*).

Tablica 8. Broj i dobna struktura odgojiteljica

Dob (god)	N	Prosječna dob	Prosječni staž u struci
20 – 29	6	25,8	1;8
30 – 39	8	34,8	9;3
40 – 49	6	44	18;7
50 – 59	18	53,8	29;8
60 – 65	3	60,7	38
Ukupno	41	43,7	20;6

5.2.3 Oprema

Oprema za testiranje sastojala se od tablet računala (model ACER Iconia Tab 8 W1-810-152P), snimača Marantz Professional Solid State Recorder PMD660 i stacionarnog mikrofona AKG SE 300 B (mikrofonska kapsula – AKG CK91).

5.2.4 Zadaci za testiranje

Prvi dio istraživanja

Materijal korišten u prvom dijelu istraživanja sastojao se od tri zadatka koji na različite načine omogućuju procjenu pogrešaka izgovora.

Prvi je zadatak (Z1) opisivanje slike dječje sobe riječima u kojima su zastupljeni svi glasovi hrvatskog izgovornog sustava, posebno oni koji se nalaze u prethodno navedenim poremećajima izgovora (sigmatizmu, rotacizmu...). Osim opisivanja dječje sobe, za opisivanje

određenih radnji korištene su preostale tri slike iz Testa artikulacije (Vuletić, 1990), a ostale tematske riječi iz tih slika sadržane su u slikama drugog zadatka. Drugi je zadatak (Z2) imenovanje pojedinačnih slika stvari, osoba ili radnji na njima. Treći zadatak (Z3) logatomima ispituje omisije, supstitucije, distorzije glasova i slogova.

Tesni materijal pripremljen je na papiru (Z1) te tablet računalu (Z2 i Z3) jer djeca pozitivno reagiraju na tehnologiju. Korištenje tehnologije u istraživanju omogućilo je i odstranjivanje varijabilnost izgovora i pogreške u izgovoru ispitivačice, točnije sigmatizam jer su puštani audiozapisi logatoma umjesto da ih ispitivačica izgovara. Zadaci se nalaze u 2. i 5. prilogu.

5.2.4.1 Opisivanje slike dječje sobe i radnji (Z1)

Prvi zadatak slike dječje sobe sadrži riječi u kojima su zastupljeni svi glasovi hrvatskoga govora. Slika „dječja soba“ statična je i služi za imenovanje predmeta i osoba, dok su slike „Kuhinja“ i „Promet“ predviđene za imenovanje radnji na slikama. Iz popisa riječi za sliku „Kuhinja“ korištena je samo riječ *gledati*, a iz slike „Promet“ *šetati*, *čekati*, *pala* i *prestrašiti se*. Ostale riječi s popisa tih slika i riječi iz slike „Dječje igralište“ korištene su u Z2. Većina glasova zastupljena je više puta u istim i različitim fonetskim kontekstima, a glasovi /dž/, /d/ i /f/ nalaze se u jednoj ili dvije riječi.

Budući da za hrvatski jezik nije dostupan velik broj standardiziranih testova za ispitivanje poremećaja izgovora glasova, korištene su slike iz Testa artikulacije (Vuletić 1990). Poteškoće u ovom testu stvarao je leksik pa je iz slike dječje sobe riječ *tranzistor* zamijenjena *radiom*, a riječ *đak* iz slike „Prometa“ je zamijenjena riječju *učenica*, a *đačka torba* je zamijenjena *torbom* ili *školskom torbom*. Iz slike dječjeg igrališta, riječi *igle za pletenje* zamjenjene su *iglom* i *plesti*.

Na početku ispitivanja, ispitanika se upoznaje s načinom testiranja te se podešava udaljenost od mikrofona i glasonoća. Ispitanici su trebali odgovoriti na pitanje: „Što se sve nalazi naslic?“ . Nakon što kažu sve što su sami uočili, podražaj za riječi s popisa koje nisu rekli bila su pitanja poput: „Što je ovo?“, „Što je na tepihu?“, „S čim se dječak igra?“, „Što vuče vagone?“, „Po čemu se vozi vlak?“, „Što radi dječak?“, „Što će raditi kada sjedne za stol?“ i slično.

Za sliku kuhinje podražaj je bila slika i pitanje „Što radi djevojčica?“. A za ciljane riječi na slici „Promet“ pitanja su bila: „Što rade ova djevojčica i njezina mama?“, „Što se njoj dogodilo?“, „Kako se ona osjeća?“ ili „Je li sretna ili uplašena?“ te „Što rade tata i

djevojčica?“. Ako dijete ni nakon postavljenih pitanja nije izgovorilo ciljanu riječ, ispitivačica bi započela tu riječ izgovaranjem prvog glasa ili prva dva nakon čega bi se dijete sjetilo riječi i samo izgovorilo. Ako ni tada dijete nije reklo traženu riječ, postupilo se prema metodi „ponovi za mnom“.

Tablica 9. Riječi korištene u Z1 (prema Vuletić, 1990)

<i>Dječja soba</i>			<i>Kuhinja</i>	<i>Promet</i>
antena	ladica	slika	gledati	šetati prelaziti prestrašiti se
autić	lampa	soba		
cvijeće	lokomotiva	stol		
dječak	okvir	stolica		
igrati se	olovka	tepih		
jastuk	ormar	tračnice		
kamion	papučice	radio		
knjiga	plahta	trokut		
krevet	pokrivač	učiti		
kuća	prozor	vagoni		
	ruka	vlak		

5.2.4.2 Imenovanje slika (Z2)

Drugi zadatak (Z2) modifikacija je prvog, odnosno skraćena verzija jer djeca imenuju samo onu stvar ili osobu koja se nalazi na slici bez dodatnog opisivanja. Ovaj je zadatak nastao nakon što su prvi dan istraživanja korištene sve četiri slike iz Testa artikulacije što se pokazalo dugotrajnim i iscrpljujućim za dijete (više od 30 minuta po svakom djetetu). Kako bi se skratilo vrijeme testiranja, podražaji za tematske riječi iz slika „Kuhinja“, „Promet“ i „Dječje igralište“ bile su fotografije preuzete s inetrnetskih stranica s nezaštićenim sadržajem. Pri izboru materijala vodilo se računa o tome na koji se način riječi mogu prikazati slikama.

Ispitaniku je dano tablet računalo na kojem su se nalazile fotografije. Upoznaje ga se s procedurom, odnosno da mijenja slike kako koju imenuje, a pitanjem „Što je na slici?“ započelo se sa zadatkom. Većinom je vrijedilo pravilo „jedna slika jedna riječ“. No, na slikama koje su sadržavale više riječi poput *dječak*, *bicikl*, *vozi se*, *kotač* i *volan* pitanjima se dolazilo do ciljanih riječi („Što dječak radi?“, „Kako zovemo dio na biciklu kojim se upravlja?“, „Što se vrti na bicklu kada ga vozimo?“ i slično.). Kada dijete nije reagiralo očekivanom riječi, a to se događalo samo ako nije znalo traženi pojam (poput *slavine*, *nogostupa* i *štednjaka*) ispitivačica se poslužila tehnikom „ponovi za mnom“ izgovarajuću pri tome posve normalno, bez naglašavanja ili pretjerivanja.

Tablica 10. Riječi korištene u Z2 (prema Vuletić, 1990)

auto	zebra	klupko	vješalica
cipele	semafor	igle	visi
djevojčica	trčati	kantica	vrč
džep	učenica	sjedi	voda
(školska) torba	vaza	klupa	čaša
haljina	voće	lopatica	park
hlače	vrata	lopta	banana
kaput	bicikl	ljuljačke	grožde
kolica	vozi se	ljuljamo se	jabuka
kruh	kotači	noga	kruška
mama	volan	nogomet	cvijeće
nogostup	dječaci	smeće	kap
njuška	gol	slavina	košara
pas	trava	sudoper	kuhati
rep	golub	štednjak	kuhinja
povrće	stablo	tanjur	krpa
dječak	lišće	tava	metla
prelazi	grane	lonac	mesti

5.2.4.3 Ponavljanje logatoma (Z3)

Treći je zadatak ponavljanje logatoma. Cilj ovog zadatka nije bio ispitati pamćenje glasovnog slijeda nego provjeriti i nadopuniti uočene poremećaje izgovora iz prethodnih zadataka. Ovaj zadatak djeci je predstavljen kao *Igra ponavljanja riječi*. Ispitanicima je rečeno da će čuti neobične riječi koje nemaju nikakvo značenje te da ih trebaju ponoviti onako kako su ih čuli. Svi ispitanici ponavljali su sve logatome bez obzira je li ustanovljeno na prethodnim zadacima imaju li poremećaj izgovora ili nemaju.

Ispitanicima su se puštale snimke logatoma, jedna po jedna, na kojima su normalno izgovoreni logatomi, bez naglašavanja. Zbog prostornih uvjeta u kojima je testiranje provedeno, okolne buke, a i kada je dijete potpuno pogrešno izgovorilo određeni logatomi, isti je pušten dva puta.

Ti zvučni podražaji snimljeni su snimačem Marantz Professional PMD660 i stacionarnim mikrofonom AKG SE 300 B. Materijal je izgovorio muški govornik A.B. (26 godina) urednog govorno-slušnog statusa i ugodnog glasa.

Tablica 11. Logatomi korišteni u Z3 (prema Vuletić, 1990)

<i>s</i>	<i>z</i>	<i>c</i>	<i>š</i>	<i>ž</i>	<i>č</i>	<i>dž</i>
sisi	zizi	cici	šiši	žiži	čiči	Džadža
sasa	zaza	cucu	šušu	žužu	čuču	džudžu
asas	ozas	ocac	ušaš	užaž	učač	

sta sko sli	zgu zde zvi	cvic klac cje	ški štu špa	žgi ždu žba	čva čle	
<i>ć</i>	<i>đ</i>	<i>r (k)</i>	<i>r (v)</i>	<i>l</i>	<i>lj</i>	
ćići ćoćo šće	điđi đodo žđa	riri rara trara driri irar	trla drla krga brla	Lili lala klili tlala abla	ljilji ljajja ljulja ivalj oljda	

Drugi dio istraživanja

U drugom dijelu istraživanja korišten je upitnik koji se sastojao od šest pitanja demografskog tipa te 21 pitanja iz ankete. Prvi dio ankete, odnosno pitanja od 1 do 11 odnosila su se na stavove odgojitelja o: govornim poremećajima, njihovoj prevenciji, metodama rada (odgojno-obazovnim sadržajima koji utječu na razvoj govora), medijima te o podršci stručnog tima i dodatnom obrazovanju o govorno-jezičnom razvoju. Drugi dio upitnika činila su pitanja od 12. do 21. koja su ispitivala činjenice povezane sa radom odgojitelja. Za vrednovanje je korištena Likertova skala od pet stupnjeva (Uopće se ne slažem, Ne slažem se, Niti se ne slažem/niti se slažem, Slažem se, Potpuno se slažem).

5.2.5 Provedba istraživanja

5.2.5.1 Ispitivač

Testiranje je provodila autorica rada koja je je pripremila potrebne materijale.

5.2.5.2 Način testiranja

Prvi dio istraživanja

Ispitanici prvog dijela istraživanja testirani su individualno u jednom zagrebačkom dječjem vrtiću u centralnom i područnom objektu. U centralnom objektu ispitivanje se provodilo u zasebnoj prostoriji gdje su vladali odlični uvjeti bez okolne buke koja je bila jako prisutna u područnom odjelu gdje su ispitanici testirani u prostoru koji je ograđen ormarima, a ne zidom.

Sa svakim ispitanikom provodio se isti redoslijed zadataka, prvo opisivanje slike dječje sobe i radnji (Z1), zatim imenovanje slika (Z2) te ponavljanje logatoma (Z3). Prije samih zadataka i kao uvod za ispitivanje pojedinih aspekata govora svakog djeteta koristio se razgovor. Ispitivačica je uspostavila prvi kontakt s djetetom spontanom razgovorom dolaskom u grupu, a sam razgovor pridonio je stvaranju ugodne atmosfere i suradničkom odnosu tijekom ispitivanja. Teme razgovora bile su bliske, ugodne i poznate djetetu poput polazak u školu, upisa u prvi razred, hobija koje dijete ima i slično. Razgovor se primjenjivao na

početku, ali i tijekom imenovanja slika kada bi se uočilo da je djetetu pala koncentracija ili kada ga je slika potaknula na razgovor.

Osim uspostavljanja prvog kontakta između ispitivačice i djeteta, spontani razgovor dao je i prvi uvid u određena odstupanja u govoru djeteta, bilo da se radi o dislalijama, tečnosti govora ili leksičko-gramatičkim komponentama. Naime, tijekom razgovora s djetetom nastojalo se uočiti ima li odstupanja u građi artikulatora poput saniranog rascjepa usne, ožiljaka ili neobičnog pokreta jezikom. Nadalje, nisu zamijećeni niti gubitci sluha u djece, odnosno niti jedno dijete nije nosilo slušni aparat niti umjetnu pužnicu tako da je to isključeno kao uzrok artikulacijskog poremećaja. Za blaže oblike gubitka sluha na višim frekvencijama, koji mogu uzrokovati poremećen izgovor glasova visokih frekvencija poput /s/, /z/, /c/ ili /š/, /ž/, /č/, /đ/, /dž/, nismo dobili podatke.

Tijekom testiranja promatran je i način govora djeteta. Ispitivačica je slušala i gledala dijete dok govori. Kod neke djece uočeno je da premalo otvaraju usta dok govore, odnosno da imaju mali vilični kut zbog čega dolazi do reduciranih pokreta artikulatora pa glasovi nisu dovoljno izdiferencirani. No, ta „stisnuta artikulacija“ može biti posljedica bojažljivosti djeteta jer se susrelo s novom osobom i situacijom koja je za njega nepoznata.

Drugi dio istraživanja

Način testiranja je u drugom dijelu istraživanja uključivao podjelu anketnih upitnika. U svaku odgojnu skupinu odnesene su po dvije ankete, za svakog odgojitelja po jedna, te su nakon dva dana prikupljene.

Prvi dio istraživanja proveden je u razdoblju od 27.04. do 13.05.2015. godine, dok je drugi dio istraživanja proveden u lipnju iste godine.

5.2.6 Obrada rezultata

Prvi dio istraživanja

5.2.6.1 Slušna procjena

U prvom dijelu istraživanja izgovor glasova analizirao se na temelju slušne procjene. Procjena izgovora sastojala se od tri faze: pripremno i glavno slušanje te kontrolno koje je uz autoricu uključivalo dvije procjeniteljice (22 i 25 godina), studentice diplomskog studija fonetike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

U pripremnom slušanju, autorica je preslušala sve snimke te je odabrala one snimke koje će se koristiti u kontrolnom. U glavnom slušanju još su jednom preslušane sve snimke i

izrezani dijelovi snimaka gdje govori ispitivačica. Kontrolnim slušanjem procjenjivao se izgovor ispitanika izabranih prema kriteriju nejasnoće izgovornog poremećaja. Za usporedbu je pušteno i nekoliko snimki ispitanika koji imaju uredan izgovor te oni za koje se sa sigurnošću može reći da imaju poremećaj izgovora.

Tijekom određivanja izgovornog poremećaja, zadatak je bio odrediti:

- a) koje glasove dijete pogrešno izgovara, odnosno vrstu dislalije
- b) oblik poremećenosti izgovora prema zvukovnom ostvarenju (omisija, supstitucija, distorzija)

Drugi dio istraživanja

5.2.6.2 Deskriptivna analiza

U drugom dijelu istraživanja izračunati su postoci i prikazani osnovni deskriptivni rezultati za glavna obilježja istraživanja.

5.3 Rezultati i rasprava

Rezultati istraživanja prikazani su u nekoliko dijelova. Prvi se dio odnosi na izgovorne poremećaje ispitivane kod djece standardiziranim materijalima pri čemu će posebno biti objašnjene vrste poremećaja i njihova učestalost, govorni poremećaji u odnosu na spol ispitanika te leksičke dislalije. Drugi dio rezultata prikazuje istraživanje provedeno na odgojiteljima predškolske djece ustanove u kojoj je proveden i prvi dio istraživanja. Rezultat veći od 70 % smatra se potvrdom hipoteze.

Prvi dio istraživanja

5.3.1 Učestalost i vrste govornih poremećaja

U tablici 12. prikazane su vrste govornih poremećaja ispitanika s obzirom na dob, spol i stupanj poremećenosti. Uz to, navedeno je pohađa li ispitanik logopedsku terapiju i ima li odgodu škole. Navedeni su i primjeri supstitucija pojedinog ispitanika, sa podebljanim slovima označeni su oni ispitanici koji nisu školski obveznici.

Tablica 12. Vrste izgovornih poremećaja ispitanika

R. br.	Šifra	Dob	Spol	Distorzija	Supstitucija	Omisija	Logoped	Odgoda škole
ROTACIZAM								
1	2904/05	6;6	Ž	r			-	-

2	0505/08	6;4	Ž	r			-	-
3	0505/011	6;3	Ž	r			-	-
4	0405/03	7;2	M	r			-	-
5	0405/05	7	M	r			-	-
6	1205.1/06	6;3	M	r			Da	-
7	1305/01	5;9	M	r			-	Nije šk. obveznik
SIGMATIZAM								
8	2804/06	6;8	M	š, č, ć, ž, đ, dž			Da	-
9	2904/04	6;6	M	s, z, c			-	-
10	0405/07	6;4	M		c, š, ć, č > s (išao sam s vrtićem > iso sam sa vrtisem, trči > trsi, maše > mase)		Da 2014	-
11	1205.1/013	6;1	M	č, ć, s			-	Da – zahtjev roditelja
12	1205.2/04	04	M	Umekašan š, č, ć, ž, đ, dž			-	-
LAMBACIZAM								
13	2804/05	6;10	Ž		lj > j		-	-
14	1205.1/08	6	Ž		lj > j		-	Nije šk. obveznik a
15	1205.1/09	6;1	M	l > w			-	-
16	1205.1/010	6;2	M	lj			Da	-
SIGMATIZAM + LAMBACIZAM								
17	2804/011	7	M		š, ć, č, c > s (škola > skola, povrće > povrse, učit > usit, kolica > kolisa) ž > z (mreža > mreza) lj > j (ljuljamo > jujamo)		-	-
18	1205.2/06	7;6	M	l > w	lj > j (ljulja > juja) š > s (šetaju > setaju) c > ć, č (cesta > ćesta)		Da	-
19	1205.1/02	6;2	M	s, z, c, š, č, ć, dž, đ l > w			Da	Da- zahtjev roditelja
20	2904/012	6	M	s, z, c l > w	lj > j	l (o'ovka > olovka)	Da	-
ROTACIZAM + LAMBACIZAM								
21	0405/08	6;11	Ž	r	lj > j		-	-
22	3004/06	6;6	M	r l > w		r (vrč > v'č)	2014	-
23	0505/02	6;4	M	r l > w		r (gura > gu'a, krevet > k'evet)	-	-
SIGMATIZAM + ROTACIZAM								

24	1205.1/04	6;3	M		r > l (ruka > luka, radio > ladio) š > s (kruška > kluska) ž > z (grožđe > grozđe)		Da	-
SIGMATIZAM + LAMBDACIZAM + ROTACIZAM								
25	3004/03	6;5	M	š, ž, č, ć, đ, dž r l > w	lj > j		-	-
SIGMATIZAM + ROTACIZAM + POREMEĆAJ ZVUČNOSTI								
26	1305/07	5;7	Ž	r	dž > š (džep > šep) ć > š (vlakic > vlakiš) ž > š (mreža > mreša) c, ć, č > s (lampicu > lampisu, kućica > kusisa, učit > usit) g > k (nogomet > nokomet, igla > ikla, gol > kol)		Da-tek krenula	Nije šk. obveznic a
SUPSTITUCIJA GLASA /o/ GLASOM /a/								
27	1205.1/07	7	M		o > a (košara > kašara; voće > vaće, pokrijem > pakrijem)		-	Da- preseljen je i ciste na mozgu

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da 27 od 101 ipitanika, odnosno 26,73 % ima jedan od poremećaja izgovora. Ovi rezultati se poklapaju s istraživanjima Vuletić (1987), Brestovci, 1972; Škarić, 1988 (prema Zorić i Pavičić-Dokoza, 2007) te europskim podacima koji pokazuju da u prosjeku 25 % djece predškolske dobi ima manje ili veće poremećaje u govoru, od toga polovina lakše, četvrtina srednje ili teške (Heinemann, 1997; prema Velički 2009). Podaci Hrvatskog logopedskog društva iz 2008. godine također pokazuju da u Hrvatskoj 20 – 25 % djece predškolske dobi ima jezično-govorne teškoće (Europski dan logopedije, 6.3.2008).

U daljnjoj analizi podataka, postotak poremećaja bit će izračunat u odnosu na 27-ero djece s dislalijama te na cijeli uzorak. Prvi broj, odnosno postotak se odnosi na djecu s dislalijama, a drugi postotak, pisan kurzivom, na ukupni uzorak.

5.3.1.1 Vrste izgovornih poremećaja

Pojedinačni izgovorni poremećaji javljaju se kod 17 od 27 ispitane djece s dislalijama, odnosno u 62,96 % slučajeva (16,83 %), dok su kombinirani poremećaji u 37,04 % djece (9,90 %).

Općenito govoreći, sama distorzija glasova (bez supstitucije i omisije) naučestalija je i primjećena je kod 59,26 % (15,84 %) ispitanika, nakon čega slijedi supstitucija kod 22,22 % (5,94 %) ispitanika. Omisija se javlja kod 11,11 % (2,97 %) ispitanika i to uvijek u kombinaciji s supstitucijom i distorzijom. Distorzija i supstitucija u kombinaciji javljaju se kod 18,52 % (4,95 %) ispitanika.

Tablica 13. Vrste izgovornih poremećaja

Poremećaji izgovora	Dječaci i djevojčice (N = 101)	
	N	%
Pojedinačni		
Rotacizam	7	6,93
Sigmatizam	5	4,95
Lambdacizam	4	3,96
Zamjena vokla /o/ > /a/	1	0,99
<i>Ukupno</i>	<i>17</i>	<i>16,83</i>
Kombinirani		
S + L	4	3,96
R + L	3	2,97
S + R	1	0,99
S + L + R	1	0,99
S + R + poremećaj zvučnosti	1	0,99
<i>Ukupno</i>	<i>10</i>	<i>9,90</i>
Ukupno:	27	26,73

U tablici su prikazani poremećaji izgovora u ispitane djece, njihova učestalost te postotak u odnosu na ukupan broj ispitane djece.

5.3.1.2 Pojedinačni govorni poremećaji (monomorfne dislalije)

Iz tablice je vidljivo da je naučestaliji govorni poremećaj rotacizam koji se javlja kod sedam od 27-ero djece s govornim poremećajima, odnosno kod 25,53 % (6,93 %) djece, iza kojeg slijede sigmatizam (18,52 %) (4,95 %) te lamdacizam (14,81 %) (3,96 %). No kada se tome pribroje združeni poremećaji, i sigmatizam i lamdacizam se javljaju kod 11,88 % ispitanika čime možemo samo djelomično potvrditi H1: *Najčešći izgovorni poremećaji u djece pred*

polazak u školu su sigmatizam i rotacizam. Prema zvukovnom ostvarenju, odnosno stupnjevima poremećenosti naučestalije su distorzije glasova kod rotacizma (100 %) i sigmatizma (80 %). Kod lambdacizama javljaju se supstitucije glasa /lj/ glasom /j/ te distorzija glasa /l/ na način da se izgovara kao poluglas /w/. Od 16-ero djece s ovim poremećajima, samo njih troje ide na logopedsku terapiju, dok je jedno dijete išlo 2014. godine.

Jedno od 101 ispitanog djeteta ima poremećaj supstitucije samoglasnika i to na način da samoglasnik /o/ prelazi u samoglasnik /a/ (*golub > galub, lopta > lapta, noga > naga...*). Poremećaj izgovora samoglasnika ukazuje na centralne smetnje (Vuletić, 1987) što je slučaj i kod ovog ispitanika. Naime, roditelji su zahtjevali odgodu škole zbog cista na mozgu koje su mogući uzrok i ovih supstitucija vokala /o/ i /a/.

5.3.1.3 Dva ili više poremećaja izgovora (polimorfne dislalije)

Dobiveni rezultati pokazuju da se kod četvero ili 14,81 % (3,96 %) djece javlja poremećaj dvaju skupina glasova i to sigmatizam i lambdacizam. Kod jednog djeteta prisutna je samo supstitucija glasova (/š, ć, č, c/ u /s/, /ž/ u /z/ i /lj/ u /j/), a kod drugog samo distorzija (/s, z, c, š, č, ć, dž, đ/ i /l/ > /w/). Preostalo dvoje djece ima kombinaciju distorzije i supstitucije. Distorzija glasa /l/ glasom /w/ tehnički bi isto bila supstitucija, ali prema definiciji Vuletić (1987) to je distorzija zbog toga što glas /w/ navodno ne postoji u hrvatskom izgovornom sustavu. Troje od četvero djece ide na logopedsku terapiju, a jedno ima odgodu škole na zahtjev roditelja.

Kombinirani poremećaj rotacizam i lambdacizam prisutan je kod 11,11 % (2,97 %) ispitanika. Kod dvoje se javlja distorzija i omisija glasa /r/ te distorzija glasa /l/, a samo kod jednog ispitanika distorzija glasa /r/ i supstitucija /lj/ glasom /j/. Nitko od navedene djece trenutno ne ide na logopedsku terapiju.

Sigmatizam i rotacizam javljaju se kod jednog djeteta (3,70 %) (0,99 %) kao i sigmatizam, rotacizam, lambdacizam te sigmatizam, rotacizam, poremećaj zvučnosti. Kod dvoje djece radi se o distorziji i supstituciji glasova, dok je kod jednog djeteta prisutna samo supstitucija i to glasa /r/ glasom /l/, /š/ glasom /s/ te /ž/ glasom /z/ i taj ispitanik ide kod logopeda.

Ispitanici s poremećajem zvučnosti, sigmatizmom i rotacizmom jako je narušena razabirljivost govora. Tu razabirljivost ne narušava toliko distorzija glasa /r/, koliko supstitucije /dž/ > /š/ (*džep > šep*), /ć/ > /š/ (*vlakić > vlakiš*), /ž/ > /š/ (*mreža > mreša*), /c/, /ć/, /č/ > /s/ (*lampicu > lampisu, kućica > kusisa, učit > usit*), /g/ > /k/ (*nogomet > nokomet, igla >*

ikla, gol > kol). Dakle, izgovor je narušen sa sedam neizgovorenih glasova uz distorziju glasa /r/. Ova ispitanica nije školska obveznica, ima 5;7 godina i tek je u ožujku krenula na logopedsku terapiju.

5.3.1.4 S obzirom na spol

Tablica 14. Poremećaji izgovora s obzirom na spol

	M (N=50)		Ž (N=51)	
	N	%	N	%
Poremećaji izgovora	20	40	7	13,73
Rotacizam	4	8	3	5,88
Sigmatizam	5	10	0	0
Lambdacizam	2	4	2	3,92
S + L	4	8	0	0
R + L	2	6	1	1,96
S + R	1	2	0	0
S + L + R	1	2	0	0
S + R + poremećaj zvučnosti	0	0	1	1,96
Zamjena samoglasnika /o/ > /a/	1	2	0	0
Logopedska terapija	9	18 (45)	2	3,92 (28,57)
Logopedska terapija 2014	3	6 (15)	0	0
Odgoda škole	5	10	1	1,96

Iz rezultata ovog istraživanja vidljivo je da čak 40 % dječaka ima neki od govornih poremećaja, za razliku od 13,73 % djevojčica. Podjednak broj dječaka i djevojčica ima rotacizam, a jednak broj lambdacizam, dok u ostalim poremećajima prednjače dječaci, a više dječaka ima i odgodu početka škole.

Testom proporcija provjerena je postavljena hipoteza *H2: U dječaka su izgovorni poremećaji učestaliji nego u djevojčica*. Za navedene hipoteze proveden je test proporcija za dva uzorka (uzorak dječaka i djevojčica). Test je proveden u statističkom programskom jeziku R koji je pokazao da je $p > 0,05$ pa ne možemo odbaciti nultu hipotezu da su u dječaka su izgovorni poremećaji jednako česti kao u djevojčica.

Kako veći broj dječaka ima poremećaje izgovora, tako ih i više ide na logopedsku terapiju, njih 45 % u odnosu na 28,57 % djevojčica.

Odgodu škole ima pet dječaka i samo jedna djevojčica. Kao razlog roditelji navode lošu grafo-motoriku (N = 1), ciste na mozgu i preseljenje (N = 1) te na njihov zahtjev (N = 4). Ni jedno dijete nema odgodu škole zbog poremećaja izgovora, iako je kod četvero djece s

poremećajima izgovora jako narušena razabirljivost govora, zbog velikog broja supstitucija glasova, a troje od njih ide na logopedsku terapiju.

Od 11 ispitanika koji idu na logopedsku terapiju, prilikom analiziranja izgovora, kod troje njih nije zamjećen izgovorni poremećaj i ne nalaze se u tablici 12. Razlog odlaska na terapije nije poznat, a neprepoznavanje poremećaja izgovora kod to troje djece može biti zbog toga što je poremećaj ispravljen ili je bila riječ o nekoj drugoj poteškoći poput mucanja, brzopletosti, bradilalije i slično.

5.3.1.5 Leksičke dislalije

Škarić (1988) navodi da su leksičke dislalije dio urednog govornog razvoja te ako ne ustraju do šeste ili sedme godine postaju govornim poremećajima.

Leksičke dislalije prisutne kod ispitanika ovog istraživanja ne smatraju se govornim poremećajima. Naime, riječ je od djece u dobi od 5;6 do 7;6 godina kod kojih su u vrlo maloj mjeri prisutne nesigurne slike riječi. Ispitanici su i one glasove koje mogu pravilno izgovoriti izostavljali u određenim situacijama zamjenjujući ih drugim glasovima (*mekla* umjesto *metla*, *lokomotila* i *lokolotiva* umjesto *lokomotiva*, *svjeklo* umjesto *svjetlo*), mijenjali mjesto u riječi (npr. *labavo* umjesto *lavabo*), premještali ili izostavljali slogove unutar riječi (*ranvalo* umjesto *ravnalo*, *kimbernet* umjesto *kinderbet*). Kod nekolicine ispitanika javila se samo jedna riječ koja je na jedan od ovih načina izgovorena te to ne možemo smatrati poremećajem.

Drugi dio istraživanja

5.3.2 Odgojitelji

Prvi dio upitnika za odgojitelje sadržavao je pitanja demografskog tipa, dok su u anketi ponuđene tvrdnje koje se odnose na njihove stavove o govorno-jezičnom razvoju i prevenciji govornih poremećaja (pitanja od 1 do 11) te činjenice o njihovom neposrednom radu (pitanja od 12 do 21). Ponuđeni su odgovori: uopće se ne slažem, ne slažem se, niti se slažem/niti se ne slažem, slažem se i potpuno se slažem (Likertova skala 1 – 5).

5.3.2.1 Demografski podaci

Ispitana je 41 odgojiteljica predškolske djece prosječne dobi 43;7 godina te prosječnog radnog staža 20;6 godina. Najviše ispitanica u predškolskoj ustanovi radi između 30 i 40 godina,

točnije njih 14, iza kojih slijedi 13 ispitanica s radnim stažom do 10 godina, a ispitane su i tri pripravnice koje rade manje od godine dana.

U istraživanju su sudjelovale 33 ispitanice VŠS, petero VSS te dvoje SSS. Da se stručno usavršava izjasnilo se njih 19 (46,34 %) i od njih 19 u svojoj matičnoj ustanovi 11 (57,89 %). Uz obrazovanje u ustanovi, 31,58 % dodatno se usavršava i u drugim predškolskim ustanovama, na radionicama i seminarima te na Učiteljskom fakultetu u Zagrebu i u Poliklinici za rehabilitaciju slušanja i govora Suvag.

Iskustva u radu s djecom s govorno-jezičnim poteškoćama ima 63,41 %, a u obitelji i među bliskim prijateljima djeteta s govornim poteškoćama ima 24,39 % odgojiteljica. Od te djece, troje ih ima rotacizam, iza čega slijede sigmatizam i rotacizam kod dvoje djece. I ovi podaci, iako se radi o vrlo malom uzorku, potvrđuju gore navedene rezultate ispitivanja izgovora djece gdje se također pokazalo da je naučestaliji izgovorni poremećaj rotacizam. Nadalje, odgojiteljice navode dislaliju (N = 1) te mucanje i sindrom Down i mucanje kod po jednog djeteta. Jedna odgojiteljica nije navela o kojem je poremećaju riječ, dok je jedna navela za govorno-jezični poremećaj disleksiju (poremećaj čitanja i pisanja).

5.3.2.2 Anketa

Anketna pitanja mogu se podijeliti u dvije osnovne skupine: stavovi (pitanja od rednog broja 1. do 11.) i činjenice (od 12. do 21. pitanja).

Pitanja iz svih skupina mogu se podijeliti u nekoliko kategorija: prevencija dislalija i poticanje govorno-jezičnog razvoja, literatura i dodatno obrazovanje, stručni tim (samo u skupini „stavovi“) te ostalo.

Stavovi

Prve tri tvrdnje (*Pomoću igara riječima, prstićima i sl. mogu pomoći djetetu u ispravljanju govornog poremećaja, Dobar govorni uzor je bitan za ispravan izgovor u djece, Govor upućen djetetu, poticanje govora kroz priču, „sliku-priču“ i glazbenu stimulaciju pomaže razvoju govora u djece i ispravnijem izgovoru.*) odnose se na stavove o poticanju i prevenciji govornih poremećaja. Sve ispitanice slažu se ili se potpuno slažu da pomoću igara riječima, prstićima, „sliku-pričom“, glazbenom stimulacijom te dobrim govornim uzorom mogu pomoći djeci u ispravljanju govornog poremećaja. Sedma i jedanaesta tvrdnja odnose se na internet portale i dostupnu literaturu. Više od polovice se niti slaže, niti ne slaže da internet portali za roditelje sadrže dovoljno informacija o govornim poremećajima, od čega 9,76 %

smatra da ne sadrže, dok 31,71 % se slažu ili potpuno slažu s navedenom tvrdnjom. Slični stavovi su i o dovoljnoj količini lako razumljive literature.

Da se tijekom studija predškolskog odgoja ne stekne dovoljno znanja o govornim poremećajima smatra 17 % ispitanih odgojiteljica, dok 56,09 % misli suprotno. S tim su povezane i kompetencije i znanje potrebno za rad s djecom s govornim poremećajima pri čemu se vidi nesrazmjer. Naime, ako većina smatra da steknu dovoljno znanja na studiju, onda bi trebali posjedovati i kompetencije i znanje za rad, no to nije tako. Njih se 29,27 % ne smatra kompetentnima, 36,59 % je neodlučnih, dok samo 34,14 % smatra da posjeduje potrebne kompetencije. Pozitivno je to što su ispitanice svjesne nekompetentnosti te 90 % njih smatra da je potrebno više usavršavanja na temu prepoznavanja i prevencije govornih poremećaja te imaju vrlo pozitivne stavove koje se odnose na stručni tim. Naime, više od 80 % ispitanika smatra da stručni tim pruža potporu u prevenciji i prepoznavanju govornih poremećaja te da im se potrebno obratiti za savjet. Gotovo sve odgojiteljice (97,56 %) slažu se ili se u potpunosti slažu da djeca do dobi od 5;6 godina trebaju izgovarati sve glasove, a samo jedna se ne slaže s navedenom tvrdnjom.

Činjenice

Činjenice ispitane u ovom dijelu ankete najviše se odnose na prevenciju dislalija i poticanje govorno-jezičnog razvoja, odnosno na odgojno-obrazovni rad odgojitelja (vidjeti 12., 14., 16., 17., 19. i 21. tvrdnju iz priloga 4.). Sve odgojiteljice nastoje govoriti ispravno u lingvističkoj i fonetskoj strukturi te sve u radu s djecom koriste brojalice. Više od 70 % odgojiteljica, kako bi pomogle u prevenciji, ali i terapiji izgovornih poremećaja, govore izražajnije i afektivnije, znaju koje igre primjenjivati te ih primjenjuju u radu čime je potvrđena četvrta hipoteza (*H4 Odgojitelji znaju što činiti u prevenciji i terapiji govornih poremećaja*).

Što se tiče literature i dodatnog obrazovanja, 21,95 % ispitanica ne sudjeluje u radionicama koje se provode u ustanovi te 36,59 % ne služi se internetom kako bi se informirali o govornim poremećajima. Pozitivno je što velika većina ipak to čini te prati stručnu literaturu (65,86 %) te na taj način podiže na višu razinu svoje znanje i kompetencije potrebne za rad s djecom s govornim poremećajima. Rezultati pokazuju da 90,24 % odgojiteljica prepoznaje kada dijete ima neki od govornih poremećaja, te isto toliko razgovara s roditeljima o tome čime je potvrđena treća hipoteza (*H3: Odgojitelji prepoznaju izgovorne poremećaje u djece*).

6 ZAKLJUČAK

Zaključke istraživanja možemo grupirati u dvije skupine. Prvu skupinu čine rezultati o govornim poremećajima u djece pred polazak u školu. Oni pokazuju učestalost i vrste govornih poremećaja te učestalost s obzirom na spol. Druga skupina rezultata govori o važnosti odgojitelja u prepoznavanju i prevenciji govornih poremećaja.

Prva hipoteza bila je da su najčešći izgovorni poremećaji u djece pred polazak u školu su sigmatizam i rotacizam. Kao što je i ranije spomenuto, u usporedbi s hrvatskim, ali i europskim istraživanjima, rezultati ovog istraživanja ne odstupaju od drugih. Zabilježena je najveća zastupljenost rotacizma kao govornog poremećaja. Iza toga slijede sigmatizam i lambdacizam s jednakom učestalošću. No kada se tom broju pridruže i združeni poremećaji, sigmatizam i lambdacizam u istoj je mjeri prisutan kod ispitanika i to kod njih 12 (11,88 %). No kako je kod lambdacizma prisutna samo distorzija glasa /l/ poluglasom /w/ i/ili supstitucija glasa /lj/ glasom /j/ smatra se blažim poremećajem jer je obuhvaćen manji broj glasova, a i po učestalosti je glas /l/, odnosno /lj/ rijedi pa je i sam poremećaj manje zamjetan. No kada se promatra sama učestalost izgovornih poremećaja, hipoteza je djelomično potvrđena. Najučestaliji izgovorni poremećaj je rotacizam, dok sigmatizam i lambdacizam dijele drugo mjesto. Razlog tomu može biti kriterij ispitivačice, odnosno procjeniteljica koje su blage distorzije glasova iz skupine sigmatizama pripisivale razvojnoj fazi ispadanja zubi te općem umekšanju pri izgovoru glasova.

Druga hipoteza se odnosila na to da su u dječaka su izgovorni poremećaji učestaliji nego u djevojčica. Provedeni test proporcija pokazuje da ne možemo tvrditi da postoji statistički značajna razlika da su u dječaka izgovorni poremećaji učestaliji nego u djevojčica. Međutim, zbog malog skupa podataka (dvadeset sedmero djece s poremećajima izgovora) ovaj test ne aproksimira dobro normalnu razdiobu i ne može dati vjerodostojan rezultat. Bilo bi dobro provesti isti ovaj test nad većim skupom podataka da bismo mogli donijeti sigurnije zaključke. Rezultati pokazuju da su u dječaka učestaliji govorni poremećaji te da se javljaju u više različitih kombinacija. Poremećaje izgovora ima 40 % dječaka za razliku od 13 % ispitanih djevojčica. Što se tiče vrsta govornih poremećaj, kod djevojčica su prisutni rotacizam, lambdacizam, rotacizam i lambdacizam te sigmatizam, rotacizam i poremećaj zvučnosti, a kod dječaka uz sve navedene i sigmatizam kao izolirani poremećaj, sigmatizam i lambdacizam, sigmatizam i rotacizam, sigmatizam, lambdacizam i rotacizam te supstitucija samoglasnika /o/ samoglasnikom /a/, ali nije zamjećen poremećaj zvučnosti. Mogući razlog većoj učestalosti izgovornih poremećaja u dječaka može biti kasnije sazrijevanje

artikulacijskih organa. Vježbama možemo potaknuti što bolju pokretljivost izgovornih organa te tako pomoći dječacima da se približe djevojčicama po učestalosti dislalija. Vjerojatno se u toj dobi nikada neće izjednačiti broj poremećaj po spolu, no dječaci kasnije dostignu djevojčice stoga nema razloga za veliku brigu.

Treća hipoteza bila je da odgojitelji prepoznaju izgovorne poremećaje u djece. Sam razvoj izgovora glasova je individualan za svako dijete i ovisi o mnogo čimbenika. Tijekom rada u odgojno-obrazovnoj ustanovi, odgojitelji se imaju prilike sresti s mnogim poremećajima izgovora te zbog stečenog iskustva, ali i usavršavanja iz tog područja i usporedbom govora djece u svojoj odgojnoj skupini mogu prepoznati izgovorne poremećaje čime je potvrđena treća hipoteza.

Četvrta hipoteza glasila je da odgojitelji znaju što činiti u prevenciji i terapiji govornih poremećaja. Vodeći se za time da se tijekom školovanja odgojitelji imaju priliku susresti s raznim metodama poticanja govora, postavljena je ova hipoteza koja je i potvrđena. Naime, istraživanje je pokazalo da odgojitelji u svom radu koriste stečene metode i smataju da time mogu pomoći djeci u prevenciji, ali i terapiji izgovornih poremećaja. Također svoje znanje o prevenciji i terapiji govornih poremećaja velika većina odgojitelja nadograđuje na različitim stručnim usavršavanjima.

6.1.1 Znanstveni doprinos i praktična primjena

Ovaj rad povezuje fonetiku i pedagogiju unutar multidisciplinarnog područja istraživanja govornih poremećaja u djece pred polazak u školu te doprinosi povezivanju i suradnji različitih znanstvenih disciplina te tako razvoju interdisciplinarnih istraživanja.

Znanstveni doprinos rada sastoji se od analize, vrsta i govornih ostvarenja (omisija, supstitucija i distorzija) izgovornih poremećaja u djece, izgovornih poremećaja u odnosu na spol, smjernica za pripremu i provedbu istraživanja prema metodologiji ovog istraživanja te skupini zadatak za procjenu izgovornih poremećaja.

Rezultati ovog istraživanja, odnosno zadaci mogu se primijeniti u praćenju i procjeni urednog govornog razvoja, ali i u otkrivanju dislalija u djece u predškolskim ustanovama.

6.1.2 Buduća istraživanja

Ovo istraživanje i problemi s kojima smo se susreli tijekom istraživanja otvaraju prostor budućim istraživanjima ovog područja u dva smjeru. Prvi je razvoj materijala za ispitivanje izgovora glasova u svim pozicijama (inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj) vodeći računa o

učestalosti pojedinih glasova i poznatosti, odnosno suvremenosti riječi jer su riječi u dosadašnjim testovima artikulacije pomalo zastarjele. Također su potrebni zadaci poput opisivanja radnji te brzog imenovanja kako bi se smanjilo vrijeme ispitivanja. Otvara se i potreba za interaktivnim zadacima, odnosno izradom računalnih aplikacija koji su preduvjet za razvoj kvalitetnog materijal za ispitivanje izgovora u djece. Drugi je smjer ispitati ulogu odgojitelja u prepoznavanju i terapiji izgovornih poremećaja, povezanost učestalosti govornih poremećaj odgojitelja s govornim poremećajima djece njihove odgojne skupine. Potrebno je izraditi standardizirani testni materijal s kojim bi odgojitelji mogli ispitivati izgovor glasova djece uz suradnju sa stručnim timom te im omogućiti potrebna usavršavanja, sredstva i materijal kako bi što uspješnije radili na prevenciji, ali i terapiji izgovornih poremećaja u djece predškolske dobi.

7 REFERENCIJE

- Benc Štuka, N. (2010). Poremećaj izgovora. U D. Andrešić, N. Benc Štuka (ur.), *Kako dijete govori? Razvoj govora i jezika, najčešći poremećaji jezično-govorne komunikacije djece predškolske dobi* (str.19–27). Zagreb: Planet Zoe.
- Blaži, D. i Arapović, D. (2003). Artikulacijski nasuprot fonološkom poremećaju. *Govor: časopis za fonetiku*, Vol.1, 27–38.
- Bleile, K.M. (2004). *Manual of Articulation and Phonological Disorders: Infancy Through Adulthood*. Canada: Delmar Learning.
- Dulčić, A. i Pavičić Dokoza, K. (2014). Djeca s teškoćama sluha, slušanja i govora. U K. Bakota (ur.), *Čujete li razliku? Priručnik za edukaciju odgojno-obrazovnih djelatnika za rad s djecom oštećena sluha i/ili govora* (str.9–27). Zagreb: OŠ Davorina Trstenjaka.
- Eifring, H. i Theil, R. (2005). *Chapter 3: Language universals*. [http://www.uio.no/studier/emner/hf/ikos/EXFAC03-AAS/h05/larestoff/linguistics/Chapter%203.\(H05\).pdf](http://www.uio.no/studier/emner/hf/ikos/EXFAC03-AAS/h05/larestoff/linguistics/Chapter%203.(H05).pdf) (04.07.2015.)
- Evans, N. i Levinson, S. (2009). The Myth of Language Universals: Language diversity and its importance for cognitive science. *Behavioral and Brain Sciences*, Vol.32, 448–494.
- Goddard Blythe, S. (2008). *Uravnoteženi razvoj: što sve dječji mozak treba za zdrav razvoj od rođenja do školskih dana*. Buševac: Ostvarenje.
- Halpern, D. F. (1986). *Sex differences in cognitive abilities*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Herljević, I. i Posokhova, I., (2007). *Govor, ritam, pokret*. Buševac: Ostvarenje.
- Hyde, J.S. i Linn, M.C. (1988). Gender differences in verbal ability: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, Vol.104, 53–69.
- Irwin, O. C. i Chen, H. P. (1946). Development of speech during infancy: curve of phonemic types. *Journal of Experimental Psychology*, Vol.36, 431–436.
- Lončarić, M., Horga, D., Škarić, I. (1995). Croatian. *Jurnal of the International Phonetic Association*, Vol.25, 83–86.
- Maccoby, E. E. (1966). Sex differences in intellectual functioning. U E. E. Maccoby (ur.), *The development of sex differences* (str. 25–55). Stanford: Stanford University Press.
- Maccoby, E. E. i Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford: Stanford University Press.
- McCarthy, D. (1953). Some possible explanations of sex differences in language development and disorders. *Journal of Psychology*, Vol.35, 155–160.

- Mildner, V. i Bajzec, M. (2012). Language acquisition in Croatian 5- to 7-year-old children: Where have gender differences gone? In Markó, Alexandra (ed.) 2012. *Beszédtudomány. Az anyanyelv-elsajátítástól a zöngelkedési időig.* [= *Science of Speech: From First Language Acquisition to Voice Onset Time.*], 67-76. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar - MTA Nyelvtudományi Intézet [= Budapest: Faculty of Arts, Eötvös Loránd University & Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences].
- Orlandi, D. (1967). Verbotonalna metoda i korekcija dislalija. *Defectology*, Vol.3, 17–25.
- Osmanova, G. (2010). *150 igra prstićima za razvoj fine motorike i govora: s pjesmicama na sve dječje teme.* Zagreb: Planet Zoe.
- Popović, T. (ur.) (1984). *Govor u predškolskoj ustanovi.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Sarajevo: Svjetost.
- Posokhova, I. (2005). *Izgovor: kako ga poboljšati – rad na razvijanju pravilnog izgovorau djece.* Buševac: Ostvarenje.
- Posokhova, I. (2008). *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece: priručnik za roditelje.* Buševac: Ostvarenje.
- Pozijević-Trivanović, M. (1984). *Slušanje i govor.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Puškarčić, K. (2009). *Kad glasovi zapinju.* Zagreb: Foto marketing.
- Rade, R. (2002). *Malo dijete i prostor: igranje bez igračaka.* Zagreb: FoMa.
- Rade, R. (2003). *Poticanje ranog govorno-jezičnog razvoja.* Zagreb: Foto marketing.
- Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi: priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Škarić, I. (1988). *Govorne poteškoće i njihovo uklanjanje.* Zagreb: Mladost.
- Tomić, D. (2013). Odnos fonetskoga i fonološkoga razvoja glasa /r/ kod djece u dobi od 3 do 7 godina. Neobjavljen doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Velički, V. (2009). Poticanje govora u kontekstu zadovoljenja dječjih potreba u suvremenom dječjem vrtiću. *Metodika 18*, Vol.10, 80–91.
- Velički, V., Katarinčić, I. (2011). *Stihovi u pokretu: malešnice i igre prstima kao poticaj za govor.* Zagreb: Alfa.
- Vuletić, D. (1987). *Govorni poremećaji. Izgovor.* Zagreb: Školska knjiga.
- Vuletić, D. (1990). *Test artikulacije.* Zagreb: Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.
- Vuletić, D. i Ljubešić, M. (1984). Izgovor u dječaka i djevojčica. *Defektologija*, Vol.1, 41–51.

- Wallentin, M. (2009). Putative sex differences in verbal abilities and language cortex: A critical review. *Brain and Language*, Vol.108, 175–183.
- Zorić, A. i Pavičić-Dokoza, K. (2007). *Kako D postaje R*. Zagreb: Alinea.

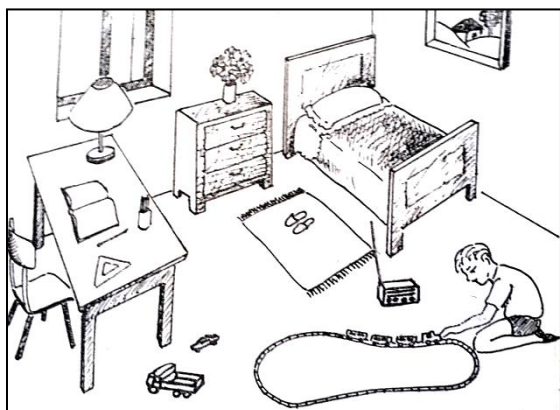
III. PRILOZI

1. Prilog – Popis riječi iz Testa artikulacije (prema Vuletić, 1990)

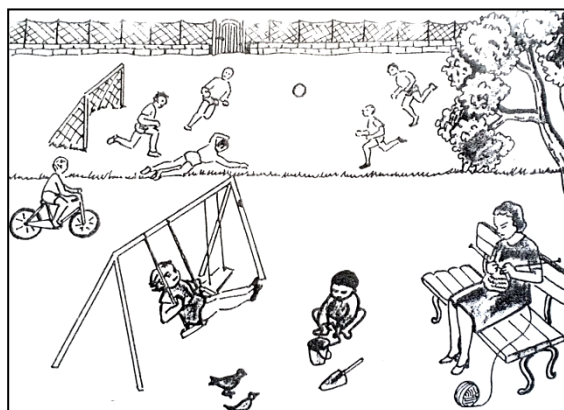
U tablici su prikazane riječi iz Testa artikulacije. Riječi korištene su u prvom zadatku (Z1) označene su ravnim slovima, a kosim su označene one koje su korištene u drugom zadatku (Z2) .

<i>Dječja soba</i>		<i>Kuhinja</i>		<i>Promet</i>		<i>Dječje igralište</i>	
antena	papuč	gledati	vrč	šetati	kaput	sjedi	trčati
autić	plahta	košara	voda	prelaziti	kolica	klupa	bicikl
cvijeće	pokrivač	kuhati	slavina	prestrašiti	kruh	lopatica	vozi se
dječak	prozor	kuhinja	sudoper	se	mama	lopta	kotači
igrati se	ruka	krpa	štednjak	zebra	nogostup	ljuljačke	vrata
jastuk	slika	metla	tanjur	semafor	njuška	ljuljamo	volan
kamion	soba	banana	smeće	učenica	pas	se	dječaci
knjiga	stol	č	mesti	auto	rep	noga	gol
krevet	stolica	cvijeće	lonac	cipele	povrće	nogomet	trava
kuća	tepih	djevojčica	voće	džep	prelazi	tava	golub
ladica	tračnice	grožde	vješalica	(školska)	zebra	park	Klupko
lampa	radio	jabuka	visi	torba	semafor	stablo	igle
lokomotiva	trokut	kruška	kap	hlače		vaza	kantica
okvir	učiti	haljina				lišće	učenica
olovka	vagoni					grane	
ormar	vlak						

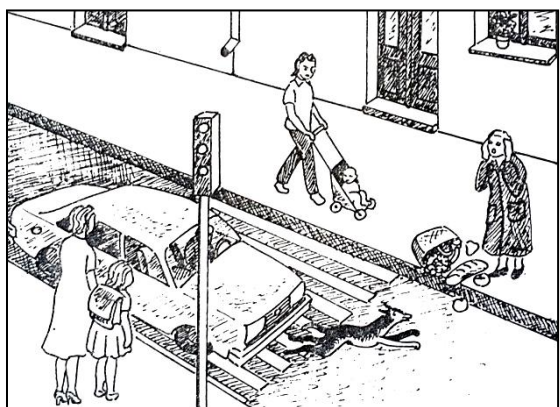
2. prilog – Slike iz Testa artikulacije (Vuletić, 1990)



Slika 2. Dječja soba



Slika 3. Dječje igralište



Slika 4. Promet



Slika 5. Kuhinja

3. prilog – Obrazac suglasnosti za roditelje

Poštovani roditelji!

Pri Odsjeku za fonetiku i Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu provodi se istraživanje govora kod djece u sklopu diplomskog rada pod naslovom Učestalost i vrste dislalija u djece pred polazak u školu. Istraživanje je usredotočeno na izgovorne poremećaje, odnosno *dislalije* poput nepravilnog izgovora glasa /r/, /s/ i slično.

Samo ispitivanje s djecom vrlo je jednostavno i djeci zabavno. Provodi se na način da dijete imenuje ono što se nalazi na slikama pri čemu se prati kako izgovara određene riječi, odnosno glasove. Ispitivanje se provodi u vrtiću, traje nekoliko minuta i nema točnih i netočnih odgovora.

Molim da svojim potpisom potvrdite da se slažete da Vaše dijete sudjeluje u navedenom istraživanju. Unaprijed hvala.

Informirani pristanak za sudjelovanje u istraživanju

Dajem suglasnost za sudjelovanje svog djeteta _____ (**molim upisati ime djeteta tiskanim slovima**) u istraživanju učestalosti i vrsta dislalija u djece pred polazak u školu. Poznato mi je da će se istraživači pri radu pridržavati načela Helsinške deklaracije o istraživanjima na ljudima, da će poštivati etička načela u svom radu, da će biti čuvana anonimnost i privatnost ispitanika, da će njihov identitet ostati zaštićen, da će se obrasci s odgovorima čuvati u zakonski određenom vremenskom okviru te da će se rezultati koristiti isključivo u znanstvene svrhe. Jasno mi je da sve daljnje informacije o testiranju mogu dobiti od voditelja testiranja u usmenom i/ili pisanom obliku.

Dob djeteta (godina i mjesec): _____

Prva riječ djeteta u dobi od : _____

Broj i dob djece u obitelji: _____

Moje dijete je uključeno u program rehabilitacije koje provodi logoped: DA NE

Zagreb, _____

Potpis roditelja

Zahvaljujemo na iskazanom povjerenju.

Istraživači

prof. dr. sc. Vesna Mildner

Marijana Šimić

4. prilog – Anketa za odgojitelje

Poštovane odgojiteljice!

Pri Odsjeku za fonetiku i Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu provodi se istraživanje govora kod djece u sklopu diplomskog rada pod naslovom Učestalost i vrste dislalija u djece pred polazak u školu. Istraživanje je usredotočeno na izgovorne poremećaje, odnosno *dislalije* poput nepravilnog izgovora glasa /r/, /s/ i slično. Osim toga, istraživanjem se nastoji doznati i uloga odgojitelja u prevenciji i terapiji govornih poremećaja u djece kao i određeni stavovi te Vas molimo da na pitanja koja slijede odgovarate iskreno. Anketa je anonimna.

Pitanja demografskog tipa

- Dob: _____
- Vrsta obrazovanja: _____
- Godine staža u struci: _____
- **Jeste li** stručno usavršavali iz područja govorno-jezičnog razvoja i **gdje** ?
DA NE

- Imam iskustva u radu s djecom s govorno-jezičnim poteškoćama: DA NE
- U obitelji / među bliskim prijateljima imam dijete s govornim poteškoćama: DA NE
Ako da, navedite / opišite o kojem je poremećaju riječ

Anketa

R. br.	PITANJE	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slaže m/niti se ne slaže m	Slažem se	Potpuno se slažem
1.	Pomoću igara riječima, prstićima i sl. mogu pomoći djetetu u ispravljanju govornog poremećaja.	1	2	3	4	5
2.	Dobar govorni uzor je bitan za ispravan izgovor u djece.	1	2	3	4	5
3.	Govor upućen djetetu, poticanje govora kroz priču, „sliko-priču“ i	1	2	3	4	5

	glazbenu stimulaciju pomaže razvoju govora u djece i ispravnijem izgovoru.					
4.	Do dobi od 5;6 godina djeca trebaju ispravno izgovarati sve glasove.	1	2	3	4	5
5.	Posjedujem kompetencije i znanje potrebno za rad s djecom s govornim poremećajima.	1	2	3	4	5
6.	Potrebno je više stručnih usavršavanja u ustanovi na temu prepoznavanja i prevencije govornih poremećaja.	1	2	3	4	5
7.	Internet portali za roditelje, poput <i>Moje dijete</i> , <i>Roditelj.hr</i> , sadrže dovoljno razumljivih informacija o govornim poremećajima.	1	2	3	4	5
8.	Stručni tim pruža potporu u prevenciji i prepoznavanju govornih poremećaja.	1	2	3	4	5
9.	Odgojitelji tijekom obrazovanja nemaju priliku steći dovoljno znanja o govornim poremećajima.	1	2	3	4	5
10.	Potrebno je potražiti savjet stručnog tima kada se uoče nepravilnosti u izgovoru djeteta.	1	2	3	4	5
11.	Postoji dovoljno literature o govornim poremećajima koja je lako razumljiva.	1	2	3	4	5
12.	Nastojim govoriti ispravno u lingvističkoj i fonetskoj strukturi.	1	2	3	4	5
13.	Služim se Internetom kako bih se informirala o govornim poremećajima.	1	2	3	4	5
14.	Razgovaram s roditeljima o govornim poremećajima njihove djece.	1	2	3	4	5
15.	Prepoznam kada dijete ima neki od govornih poremećaja.	1	2	3	4	5
16.	U radu s djecom koristim brojalice.	1	2	3	4	5
17.	Kako bih pomogla u prevenciji, ali i terapiji izgovornih pogrešaka, govorni izraz mi je izražajan i pun afektivnosti.	1	2	3	4	5
18.	Pratim stručnu literaturu o govorno-jezičnom razvoju djece.	1	2	3	4	5
19.	Provodim vježbe, igre riječima i prstićima u svrhu što boljeg govornog razvoja djece.	1	2	3	4	5
20.	Sudjelujem na radionicama koje se	1	2	3	4	5

	provode u ustanovi u kojoj radim na temu govornih poremećaja i poticanja govorno-jezičnog razvoja.					
21.	Znam koje igre primjenjivati kako bih pomogla djetetu u ispravljanju govornog poremećaja (igre riječima, prstićima, malešnice i sl.).	1	2	3	4	5

Zahvaljujem na suradnji!

Marijana Šimić

5. prilog – CD sa slikama i logatomima korištenim u istraživanju
(*CD se nalazi u džepiću na kraju rada.*)